МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД 372.8:9+371
ТКБ 74.200+74.263
А-94

АҲМАДЗОДА САЛОҲИДДИН АҲМАД

ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ

ДИССЕРТАТСИЯ
барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.3. – Педагогика: 5.3.5. - Назария ва методикаи таълиму тарбия (фанҳои ҷамъиятӣ - гуманитарӣ, зинаи таҳсилоти умумӣ), (5.3.5.1. - Назария ва методикаи таълими таърих)

Роҳбари илмӣ:
номзади илмҳои педагогӣ,
дотсент Қурбонов Ф.А.

БОХТАР – 2026

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА...4-16

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ..17-61

1.1. Ташаккули малакаҳои таҳлили таърихӣ ва методологияи он.............17-39
1.2. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилӣ..39-48
1.3. Ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар адабиёти методӣ..49-58
Хулосаи боби 1..58-61

БОБИ 2. ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХӢ ДАР ДАРСҲОИ ТАЪРИХ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ...62-111

2.1. Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи таърихии тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир..................................62-76
2.2. Амалияи мактабӣ ҳамчун технологияи иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ дар мисоли таҷлили ҷашнҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон..76-90
2.3. Рушди таносуби ҳофизаи таърихии хонаводагӣ ва миллӣ дар шуури хонандагон..90-108
Хулосаи боби 2..108-111

БОБИ 3. АМСИЛАИ ОЗМОИШИИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ...112-167

3.1. Усулҳои методӣ, шакл ва воситаҳои ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар раванди омӯзиши фанни таърих...112-125
3.2. Баргузории таҳқиқоти озмоишӣ...125-141
3.3. Таҳлил ва шарҳу тафсири натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ...............142-163
Хулосаи боби 3..163-167

ХУЛОСА..167-174

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА...................................175-195

ЗАМИМАҲО..196-201

ИХТИСОРАҲО

ВАО – воситаи ахбори омма

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ

ИДМ – иттиҳоди давлатҳои мустақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

МДТ – муассисаи давлатии таълимӣ

МТМУ – муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

СММ – созмони милали муттаҳид

ФР – Федератсияи Русия

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ЮНЕСКО – (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Созмони омӯзишӣ, илмӣ ва фарҳангии Милали Муттаҳид; Идораи илму фарҳанги Созмони Милали Муттаҳид.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Мубрамии мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба вазифаҳое вобаста аст, ки дар назди таҳсилоти муосир қарор доранд ва асосан бо равандҳои дар ҷомеа бавуқуъоянда муайян карда мешаванд. Ба туфайли рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ҷаҳон бо суръати тасаввурнашаванда тағйир меёбад, ҳаҷми иттилооти воридшаванда мунтазам афзоиш намуда, шиддатнокии равандҳои мазкур ситеза барои низоми таҳсилот мебошад. Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) вазифадор аст, ки хонандаро на танҳо аз фанҳои асосӣ бо донишҳои заминавӣ таъмин намояд, балки нақши он, ҳамчунин дар тарбия кардани маҳорат ва хоҳиши пайвастаи навсозӣ ва фаъолона ба кор бурдани ин донишҳо аз тарафи насли ҷавон мебошад. Ба хонанда омӯзонидан лозим аст, ки ба таври интиқодӣ андеша намояд, ҳаҷми иттилооти пешбинишавандаро мустақилона таҳлил кунад ва нуқтаи назари худро, муносибати худро ба рӯйдодҳои ҳозира ва ба иттилооти дастрас дар бораи гузашта ташаккул диҳад.

Омӯзиши амалияи воқеии педагогӣ ба мо имкон медиҳад, иброз намоем, ки дар МТМУ ҳанӯз пойбандӣ ба методҳои анъанавии таълим (дастурдиҳию ғайримаҳсулнокӣ) бартарӣ дорад, дар ҳоле ки ба ҷойи мулоҳизаи маълумоти эълоншудаи таърихӣ чун собиқ мавод бо тартиби хронологӣ пешниҳод карда мешавад.

Сарфи назар аз мавҷудияти талаботи меъёрӣ ва методикаи умумии ташкили раванди педагогӣ дар асоси ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, инчунин тавсияҳо оид ба методикаи таълими кор бо категорияҳо ва ташаккули шаклҳои тафаккури таърихӣ, дараҷаи омодагии хонандагони оддии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба идроки чунин амалияи педагогӣ аз талабот дур аст.

Сабаби ин номувофиқатӣ метавонад омодагии нокифояи омӯзгорон ва инчунин набудани барномаҳои мушаххас бошад, ки хусусиятҳои дарки маводро аз ҷониби хонандагон ба назар гиранд. Аксар вақт омӯзгорон дониши кофии методӣ надоранд, то консепсияҳои мураккаби таърихӣ ва

малакаҳои таҳлилро ба амалияи худ самаранок ворид кунанд. Ин ба ташаккули фаҳмиши сатҳии мавзуъ оварда мерасонад, ки рушди тафаккури интиқодӣ дар хонандагонро зери хатар мегузорад.

Илова бар ин, ҳамгироии вазифаҳои маърифатӣ ба раванди таълим аз хонандагон ҳамеша таҳсилоти асосиро таъмин мекунад. Аксар вақт хонандагон дар фаҳмидани рӯйдодҳо ва падидаҳои таърихӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, ки қобилияти таҳлил ва хулосабарории онҳоро душвор мекунад.

Хулоса, сатҳи ташаккули тафаккури таърихӣ ҳанӯз ҳам нокифоя буда, дар сатҳи паст қарор дорад. Усулҳои ҳамаҷонибаи таълим, ки ҳам донишҳои назариявӣ ва ҳам таҷрибаҳои амалиро дар бар мегиранд, муҳиманд, то ба хонандагон имконият диҳанд, ки саволҳо пешниҳод кунанд, далелҳоро таҳлил намоянд ва алоқаҳои мантиқӣ барқарор созанд. Ин ба фароҳам овардани муҳити самараноки таълим, ба азхудкунии мавод ва ба рушди фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ мусоидат мекунад.

Мулоҳизаву андешаҳои дар боло баёншуда аз мубрамии мавзуи таҳқиқоти диссертатсионии мо шаҳодат медиҳанд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ҳофизаи таърихӣ муҳимтарин омили муайянкунандаи дарки мансубият ба ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ, ҷомеа, ҳудуд ё миллат мебошад, бинобар ин, ташаккули он яке аз вазифаҳои афзалиятноки таҳсилот ба ҳисоб меравад. Аммо ин вазифа ба андозае калонмиқёс аст, ки ба ғайр аз истифодаи воситаҳои педагогӣ корбурди технологияҳои иҷтимоии таъсиррасон ба раванди таҳсилот зарур мебошад. Онҳо метавонанд дар раванди таҳсилот ҳамчун маҷмуи методҳои таъсиррасон ба ҷомеа идрок шаванд, дар раванди иҷрои вазифаҳо оид ба идоракунии шуури шаҳрвандон мувофиқи ҳадафҳои бамиёнгузошташуда мавриди истифода қарор гиранд.

Пойгоҳи назариявии падидаи технологияҳои иҷтимоӣ равиши фаъолият (фаъолиятию фаъолнокӣ) ё (ҳолати хусусии консепсияи реализми интиқодӣ) ҳисобида мешавад, ки асосноккунии он, пеш аз ҳама, бо асарҳои Пйер Бурде [32] ва назарияҳои ҷамъбастии Энтони Гидденс [36], Ален Турен

[6], Маргарет Арчер [95] ва Питер Штомпка [170] иртибот дорад. Дар илми педагогии Русия ин консепсияро равоншиносон Л. Виготский [34], С. Рубинштейн [126] ва ҷомеашиносон И. Кон [66], В.А. Ядов [175] коркард намудаанд. Назарияи умумифалсафии фаъолияти инсонро М.С. Каган [73] таҳқиқ намуда, дар таълифоти худ натиҷаҳои фаъолияти илмии муаллифони дар боло номбаршударо истифода бурдааст.

Барои таҳлили мушкилоти таҳқиқот аз диссертатсияю авторефератҳои муҳаққиқон Кукар У.Ю. [77], Сикорская Г.А. [131], Овсянникова И.Г. [113], Паҳлавонов А. [116], Нуриханова Н.К. [111], Файзалиев Дж. [148; 149], монография, брошураю воситаҳои таълимии олимону донишмандони шинохта Аткинсон Р. [13], Гревсева Г.Я. [40], Жарков А.Д. [45], Каримова И.Х. [61], Жане П. [44], Февр Л. [152], Абдураҳимов Қ.С. [1], Қодиров Қ.Б. [71], Лутфуллоев М. [85; 86; 87; 88; 89; 90; 91; 92; 93; 94], Шарифзода Ф. [165; 166;167; 168], Тоҳириён Ш. [146], Ҳакимов Ҳ. [154], санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ [67; 68; 69; 70; 114; 115; 135], мақолаҳои илмӣ ва маводи матбуоти даврии муаллифон Акимова А.А. [3], Шендрикова С. П. [169], Шматко А.А. [172], Ҷӯразода Ҷ. [161], Муҳаммад А. Н. [104] низ васеъ истифода бурдаем.

Аз ҷумла нақши асарҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эҳёи ҳофизаи таърихӣ ва истиқрори давлатдории миллӣ нақши бориз мебозад [119; 120; 121; 122; 123; 124; 173; 174].

Масъалаи ташаккули хотираи таърихӣ дар хонандагон дар шароити муосири раванди таълим таҳлили бодиққат ва ҷорӣ намудани усулҳои инноватсиониро талаб мекунад. Ҷанбаи муҳим ҷалби хонандагон ба фаҳмиши фаъоли рӯйдодҳои таърихӣ тавассути нигоҳи таҳлилӣ ва тафаккури интиқодӣ мебошад. Ин на танҳо ба дарки амиқи таърих мусоидат мекунад, балки малакаҳои таҳлили иттилоотро, ки дар ҷаҳони имрӯза муҳим аст, инкишоф медиҳад.

Унсури калидии ин кор таҳқиқи технологияҳои гуногуни педагогӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи тафаккури таҳлилӣ дар хонандагон равона карда шудаанд. Дар байни чунин технологияҳо фаъолияти лоиҳавӣ ва

мушкилӣ-диалогиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ба ҷалби фаъолонаи хонандагон ба раванди маърифат мусоидат мекунанд. Истифодаи чунин усулҳо имконият медиҳад, ки на танҳо далелҳоро омӯзем, балки оқибатҳои рӯйдодҳои таърихиро дарк кунем ва бо ин роҳ муносибати мутавозинтарро ба таърих ташаккул диҳем.

Таъсиси муҳити ҳавасмандкунандаи таълимӣ низ муҳим аст, ки дар он хонандагон озодона фикру ақидаҳои худро баён кунанд ва нуқтаи назари гуногунро муҳокима намоянд. Ин ба онҳо кумак мекунад, ки қобилияти таҳлили интиқодии иттилоотро инкишоф диҳанд ва инчунин аз нақши таърих дар ташаккули ҳувияти фарҳангии худ огоҳ бошанд. Дар ин росто, кор оид ба рушди тафаккури таҳлилӣ дар хонандагон на танҳо вазифаи муҳим, балки вазифаи зарурии таълими муосир мегардад.

Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои алоҳидаи мавзуи зикршуда аллакай дар адабиёти илмӣ инъикос ёфтаанд, аммо масъалаҳои таҳияи технологияи ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон тавассути ташаккули тарзи тафаккури таҳлилӣ ба қадри кофӣ кор карда нашудаанд, ки ба интихоби мавзуъ ва коркарди таҳқиқоти диссертатсионии мо боис шуданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳова ё мавзуъҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраҳои педагогика, методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав барои солҳои 2020-2025 дар мавзуи «Роҳу усулҳои муосири ташаккули худшиносӣ ва ҳувияти миллии хонандагон дар муҳити муосири муассисаҳои таълимӣ» робитаи бевосита дошта, бо мақсади мусоидат дар амалисозии муқаррароти Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: бо такя ба баррасӣ ва омӯзиши манбаъҳои марбут ба фанни равоншиносӣ, педагогика ва фалсафа, ҳамчунин фаро гирифтани теъдоди ҳар чи бештари адабиёти методӣ ва дигар таҳқиқоти анҷом ёфта дар

ин мавзуъ, аз мавқеи назариявӣ мушаххас ва асоснок кардани борварӣ ва самаранокии методологияи мавҷудаи омӯзишу парвариш, тавон ва маҳорати тафаккури таҳлилӣ зимни аз бар кардани фанни таърих мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот: барои ноил шудан ба ин ҳадаф масъалаҳои зерини таҳқиқотӣ ҳал карда хоҳанд шуд:

- ташаккули сохтори фаъолиятҳои таълимии таъминкунандаи ташаккули навъи зарурии тафаккур дар асоси афзалияти марҳилавӣ;

- бо таваҷҷуҳ ба тасаввуроти илмӣ роҷеъ ба таҳдоб ва асоси шаклгирии ҳама гуна тафаккур, тафкики машғулиятҳои появӣ бобати аз бар намудани малака ва маҳоратҳои асосӣ хеле зарур ва лозим мебошанд;

- муайян кардани усулҳо ва ченакҳои баҳодиҳии дараҷаи азхудкунии унсурҳои ин навъи тафаккури хонандагон;

- таҳия ва пешниҳоди номгӯйи воситаҳои педагогӣ, ки барои ташаккули малакаи гузаронидани таҳлили таърихӣ таъйин гардидаанд;

- санҷиши маҳсулнокии фарзияи корӣ;

- таҳлил, тавсиф ва пешниҳоди натиҷаҳои таҳқиқот.

Объекти таҳқиқот: раванди ташаккули тафаккури таърихии хонандагони синфҳои болоӣ тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот: ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ.

Фарзияи таҳқиқот: технологияҳои иҷтимоии имрӯзаи дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ташаккули ҳофизаи таърихи истифодашаванда метавонанд боиси номувофиқатии тимсоли гузашта гардида, мумкин аст, боиси халалдорсозии ташаккули ҳувияти умумишаҳрвандӣ дар хонандагон, инчунин, танзими равандҳои ташаккули ҳофизаи таърихи имрӯз дар ҷомеаи тоҷик истифодашаванда гарданд.

Марҳилаҳои таҳқиқот: таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2020-2025 дар се марҳилаи зерин гузаронида шуд:

Марҳилаи аввал (солҳои 2020-2021), марҳилаи муқарраркунанда, ба таҳлили назариявии адабиёти таърихӣ, фалсафӣ, психологию педагогӣ ва илмию методӣ доир ба масъалаи ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон нигаронида шуда буд. Дар ин марҳила натиҷаи озмоиш оид ба омӯзиши кори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вобаста ба омӯзиш ва муайянсозии сатҳи ташаккули нуфузи омӯзгорон ва фаъолияти педагогии онҳо таҳлил ва ҷамъбаст карда шуд. Заминаҳои назариявии ҳаллу фасли проблемаи таҳқиқот ва фарзияи корӣ муайян гардида, методҳои таҳқиқот муайян карда шуданд.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2022-2023) - ташаккулдиҳанда, пойгоҳи таҳқиқот интихоб гардида, технология ва шароитҳои педагогии раванди ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асоснок ва маводи зарурӣ омода карда шуда, таҳқиқоти озмоишӣ баргузор карда шуд.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2024-2025) ба низом даровардан, хулосабарорӣ ва ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада, коркарди хулоса ва тавсияҳо, таҳияи матни таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли диссертатсия.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои сершумори ба омӯзиши фаъолияти рушди тафаккури хонандагон бахшидашуда дар бар мегиранд. Таҳқиқоти муҳимтаринро пажӯҳандагоне, аз қабили Л. Виготский [34], А.Н. Леонтев [80], П. Галперин [35], Н.Ф. Тализина [138], Д.Н. Богоявленский., Н. Менчинская [27], Е.Н. Кабанова-Меллер [54], Ю.К. Бабанский [19], И.Я. Лернер [81], А.В. Усовая [147] анҷом додаанд. Маводи назариявие, ки аз ҷониби олимони педагоги асри ХХ ба мо ҳамчун мерос боқӣ мондаанд, бештар бахши рушди педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои мулоҳизаи моҳияти рушди тафаккур, идроки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот такон бахшид. С.Г. Воровшиков [33] ба он нукта таваҷҷуҳ мекунад, ки дар солҳои 80-уми асри ХХ равишҳои мулоҳизаи бонизоми тафаккур ва малакаҳо таҳия карда шуда, Н. Паламарчук, Т.И. Шамова тасниф ва таркиби ҳар як навъи тафаккурро коркард намуданд.

Е.В. Прямикова [117], В.Н. Шапалов [164], А.С. Бароненко [22], В.А. Кузмин бо тарзҳои гуногун мулоҳизаронӣ намуда, ба таври умумӣ ба эътирофи ягонаи тафаккури таҳлилӣ ҳамчун ҷузъи рушди фарҳангии шахсият, умуман ҷомеа ва унсури ҷудоинопазири шуури субъекти соҳибмаърифат ва бошуур меоянд. Илова бар ин, дар ҳама таҳқиқоти болозикр мавҷудияти тафаккури таҳлилӣ зарурати дараҷаи олӣ эътироф шудааст ва рушди он дар хонандагон барои оянда ҷомеаи мавзуну мутаносиб рушдёфта, давлати ҳуқуқбунёдро таъмин менамояд.

Дар таҳқиқоти С.В. Гинне [39], Ю.В. Дементева [43], Р.Б. Локшин [82], Т.Ю. Медведева [97], И.Г. Овсянникова [113], П.Ю. Тарасов [139], ва дигар олимон зикр мегардад, ки тафаккури таҳлилии рушдёфта дар марҳилаи тайёрии касбии хонандагон таҳкурсии маҳорати мутахассиси ояндаро мегузорад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Мо ҳангоми анҷом додани таҳқиқот ба методологияи равиши бонизом, принсипҳои маърифати илмӣ, консепсияҳои муосири педагогӣ, пеш аз ҳама, ба корбурди методикаҳои таълими рушддиҳанда, инчунин ба назарияи П. Галперин, ки раванди ба донишу малака табдил додани амалҳои бомулоҳизаро тавсиф намудааст, такя кардаем.

Омӯзиши адабиёти илмӣ оид ба масъалаҳои психология, фалсафа ва педагогика вобаста ба ҷанбаҳои мухталифи мавзуи зикршуда, озмоиши амалии мо ва ҷамъбасти озмоиши ҳамкасбон барои зуҳури фарзияи корӣ асос гардид.

Тафаккури таърихӣ - донишҳои таърихиро дар бар мегирад, ки дар асоси равандҳои ҷустуҷӯ, ба даст овардан ва коркарди иттилоот, ворид намудани мавод ба низоми дониш (бахотиргирӣ), инчунин қобилияти таҳлили маълумот дар натиҷаи омӯзиш ба даст оварда шудаанд.

Қобилияти коркарди ҳаҷми қобили мулоҳизаи иттилоот, ба низом даровардан ва сохторсозии он, ошкор кардани робитаҳои байниҳамдигарӣ ва баҳодиҳӣ бо истифода аз донишҳои мавҷуда ва дар асоси озмоиши худ як

малакаи муфид барои хонанда мегардад ва ба хислати шахсияти ӯ табдил меёбад.

Тавассути омӯхтани тафаккури таҳлилӣ насли наврасу ҷавон ба худ эътимоди бештар пайдо мекунад, барои минбаъд фурӯ рафтан ба омӯзиши мавод, дастрасӣ ба малакаҳои тафсир ва амсиласозии равандҳои таърихӣ, инчунин омӯхтани дигар навъҳои тафаккур ҳавасманд мегардад.

Натиҷабахшии раванди таълими равиши таҳлилӣ ҳангоми дар ҷараёни азхудкунии барномаи таълимии мактаб оид ба таърих ба як қатор шароит вобастагӣ дорад:

- интихоби тарзҳои рушди шакли зарурии тафаккур бояд ба парадигмаи таълими рушдёбанда мувофиқ бошад;

- амсилаи таҳлил бояд ба ҳама гуна методологияи барои тавсифи раванди ивазшавии падида ва ҳолатҳои рушди ҷомеаи инсонӣ қабулшуда мувофиқат кунад;

- таҳлили далелҳо, рӯйдодҳо ва равандҳои таърихии омӯхташаванда бояд ба коркарди ҳатмии сабаб, моҳият ва оқибатҳои онҳо асос ёбад;

- тамоми унсурҳои асосии тафаккури таҳлилӣ бояд вориди амал карда шаванд;

- баъди азхудкунии малакаҳои асосии тафаккури консептуалӣ, асоснокии мантиқӣ ва вокуниш барои хонандагон бояд дарсҳои муқаддимавӣ оид ба асосҳои навъи тафаккури омӯхташаванда ташкил карда шаванд;

- ба шакли модулии ташкили таълим, ки ба таври марҳилавӣ азхудкунии малакаҳоро дар назар дорад, афзалият дода шавад;

- шаклҳои таълим дар асоси имкониятҳои зиёди ҳадафмандонаи корбурди онҳо дар марҳилаҳои гуногуни азхудкунии мавод интихоб карда мешаванд.

Сарчашмаи маълумот ҳуҷҷатҳои расмӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маориф (қонунҳо, консепсияҳо, барномаҳо, лоиҳаҳо ва амсоли инҳо), асарҳои олимону муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ, аз ҷумла файласуфон, таърихшиносон, ҷомеашиносон, педагогҳову равоншиносон, қомусҳои

фарҳангшиносию адабӣ марбут ба масъалаҳои таҳқиқот, озмоиши пешқадами омӯзгорон ва мушоҳидаю суҳбатҳо ба ҳисоб мераванд.

Пойгоҳи иттилоотии таҳқиқотро сарчашмаҳои эмпирикии зерин ташкил намуданд:

- натиҷаҳои пурсишнома оид ба таърихи халқи тоҷик аз хонандагони МТМУ-и шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшониёну Данғара;

- пурсиши омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Хатлон.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи диссертатсия бо объектҳои таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методии марбут ба мавзуъ, омӯзиши адабиёти умумидидактикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика, психология ва методикаи таълим: омӯхтан ва озмоиши пешқадами педагогӣ, ҳамчунин тавассути истифода аз методҳои эмпирикӣ - суҳбат ва саволномаҳо бо омӯзгорону хонандагон, таҳлилу таҳқиқи ҳуҷҷатгузорӣ ва натиҷаҳои фаъолияти таълимии омӯзгорону хонандагон, гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда, ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни омӯзиш бадастомада ва таҳлилу баррасии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, усулҳои хударзёбӣ ва методҳои омории математикӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҷрибавию озмоишии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ва корҳои таҷрибавию озмоишии таҳқиқот дар пойгоҳи литсейи №1 ва МТМУ №9-и шаҳри Бохтар, МТМУ №8 ва МДТ «Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон» ва МТМУ №15, №67 -и ноҳияи Данғара баргузор карда шуданд.

Навгонии илмии таҳқиқот. Навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он аст, ки:

- пешниҳоди пояи қобилиятҳои муҳим оид ба иҷрои машғулиятҳои таҳлили таърихӣ ва баёни назариявии раванди шаклгирӣ ва рушди малакаҳои таҳлилӣ зимни омӯзиши таърих дар таълимгоҳҳо ироа гардидааст;

- методикаи азхудкунии марҳилавии малакаҳои таҳлили фикрӣ бо роҳи ичрои пайдарпайи супоришҳо, методикаи баҳодиҳии қобилияти хонандагон ба ин фаъолият ва усулҳои ҳавасмандгардонии он пешниҳод шудаанд;

- шакли таълими модулӣ ба ҳайси шакли бартариятдошта дар чараёни таълим пешниҳод гардидааст;

- сатҳи пешрафти салоҳиятҳои таҳлилии хонандагони синфи 10 муайян карда шудааст;

- меъёрҳои иловагии методологияи лозима барои таъмини натичаҳои дилхоҳ мушаххас карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Нуктаҳои асосии зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Ташаккули ҳофизаи таърихии шахс дар чаҳорчӯбаи раванди ичтимоисозии таърихӣ амалӣ мегардад ва он кафолат медиҳад, ки фард тасаввурот дар бораи таърихи чомеа маъмулро аз худ намояд. Раванди мазкур амалисозии марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- ташаккули донишҳои ибтидоии ҳамарӯза дар бораи гузашта, ки бо ҳикояҳои хонаводагии хусусӣ ва иштироки кӯдакон дар баъзе маросими ҳофизавӣ маҳдуд аст;

- рушди фаъолонаи тасаввуроти таърихӣ тавассути барномаи таълимии мактаб, фарҳанги оммавӣ ва ёдбудҳо;

- дар марҳилаи ниҳоии таълим дар МТМУ пайвастани ҳофизаи таърихии умумимиллӣ (дар он таърихи расмӣ бартарӣ дорад) бо ҳофизаҳои таърихии хонаводагӣ ва маҳаллӣ, ки чанбаи мансубият доранд, аз рӯйи сиришти ба манзараи каму беш мувофиқ дар ниҳояти кор бояд ба ташаккули шахсияти мусбат ва ҳувияти мураккабтаркиби ҳудудӣ боис гардад.

2. Технологияҳои ичтимоии ташаккули ҳофизаи таърихиро метавон тасниф кард:

- ба технологияҳои ҳуқуқии таъминкунандаи ташаккули фазои ҳуқуқӣ, ки шаклу принсипҳои мавчудияти ҳофизаи таърихиро муайян мекунад;

-ташкилию идоракунии танзимкунандаи муҳтавои барномаҳои мактабӣ ва барномаҳои имтиҳонҳо аз фанни таърих, амалисозии барномаҳои тарбияи ватандӯстӣ, ҷорӣ намудани китобҳои дарсии ягонаи таърих ва ғайра;

-таҳсилотию педагогӣ, ки бевосита аз тарафи омӯзгорон ва мураббиён дар раванди таълими таърих ва ҳангоми чорабиниҳои тарбиявӣ истифода мешаванд.

3. Сарчашмаҳои асосии ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон вобаста аст ба: таърихи муассиса, таърихи шифоҳии хонавода, сарчашмаҳои ахбори омма, осори бадеӣ, чорабиниҳои оммавӣ ва манзараи рамзӣ.

4. Баланд бардоштани дараҷаи самаранокии ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ бо истифода аз амсилаи нави идоракунӣ таъмин карда мешавад, ки бо роҳи тасҳеҳи технологияҳои иҷтимоии қаблан бакоррафта дар соҳаи ҳофизаи таърихии муқарраркунандаи меъёрҳои рафтори дуруст дар ин самт барои тамоми мақомот ва шахсони ба кор дар ин минтақа иртиботдошта, васеъ намудани чаҳорчӯбаи ҳофизаи таърихии расмӣ ва ба насли наврас барои омӯхтани муҳтавои ҳофизаи таърихии хонаводагӣ, маҳаллӣ, минтақавӣ ва умумимиллӣ дар доираи манзараи ягонаи безиддияти иҷтимоии ҷаҳон.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар асосноккунии илмии зарурати таҳия ва татбиқи технологияҳои иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ворид намудани мафҳуми «ҳофизаи таърихӣ» ва ҳосилаҳои он ба дастгоҳи мафҳумӣ ва муҳити проблемавии сотсиологияи идоракунӣ мебошад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот аз инҳо иборат аст:

- ба мафҳуми илмӣ ва ҷамъиятӣ воридсозии маълумоти нави таҳқиқоти озмоишии сотсиологӣ оид ба ҳофизаи таърихӣ ва ҳувияти миллии мардуми тоҷик;

- дар таҳлили интиқодии технологияҳои иҷтимоии мавҷудаи ташаккулёфтаи ҳофизаи таърихӣ дар чаҳорчӯбаи таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки боиси рушди технологияҳои нави иҷтимоӣ

мегардад ва он ба таҳияи ташаккули ҳофизаи беихтилофи таърихӣ ва ҳувияти мусбати шаҳрвандӣ нигаронида шудааст;

- асосноксозии зарурати ҷорӣ намудани технологияи нави иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ, тавсифи марҳилаю муқаррароти асосии амал ҳангоми ҷорӣ намудани технологияҳои мазкур.

Ғайр аз ин, натиҷаҳои таҳқиқотро ҳангоми ташкили раванди таълим, таҳияи курсҳои таърих, дар марҳилаи ибтидоии таълим дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ва зимни тайёр кардани омӯзгорон истифода кардан мумкин аст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо муқаррароти аввалияи методологӣ ва назариявӣ; асосноккунии илмии масъалаи таҳқиқот дар заминаи таҳлили назария ва амалияи педагогӣ; омӯзиши таҳсилот дар соҳаи илми психология, педагогика ва методикаи таълим; истифодаи методҳои такмилдиҳандаи якдигар, мақсадҳои комилан мувофиқ, вазифаҳо ва мавзуи таҳқиқот, тасдиқи натиҷаҳои таҳқиқот тавассути методҳои оморӣ ва таҳлил, иштироки бевоситаи муаллиф дар фаъолияти касбии омӯзгорӣ, илмӣ-методӣ, таҳқиқотӣ ва ташкили он дар пойгоҳи озмоишӣ таъмин карда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуъ ва муҳтавои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 5.3.5. - Назария ва методикаи таълим ва тарбия (5.3.5.1. - Назария ва методикаи таълими таърих), аз он ҷумла ба банди 1. Назария ва методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ (1.1. - Методологияи таълими фанҳои ҷомеашиносӣ; 1.2. Арзиш ва ҳадафҳои таълим) ва банди 2. Назария ва методикаи тарбияи хонандагон дар раванди таълими фанҳои ҷамъиятӣ (муайян намудани ҳадафҳои тарбияи хонандагон мутобиқи вазъияти иҷтимоию фарҳангӣ ва иқтисодии муосири рушди ҷомеа) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар иштироки бевоситаи ӯ дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот:

банакшагирӣ, интихоб ва асосноккунии мавзуъ, тартиб додани сохтори рисола, муайян кардани мақсаду вазифа ва объекту предмет, ҷустуҷӯ ва дарёфти адабиёти зарурӣ доир ба мавзуи таҳқиқот, ҷамъоварӣ ва мураттабсозии натиҷаҳои таҳқиқот, нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои илмии таҳқиқот дар таълифоти илмии муаллиф, инчунин дар маърузаҳо, семинар ва конференсияҳои илмии ҳайати педагогии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав инъикос ёфтаанд. Хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқот дар конфронсҳои ҷумҳуриявӣ ва донишгоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, эътироф гардиданд. Аз рӯйи мавзуи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур интишороти илмӣ, аз ҷумла дар маҷаллаҳои илмие, ки ба феҳристи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомиланд, ба нашр расидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмуни асосии таҳқиқотро ифода карда, дар 13 номгӯй мақолаҳои илмӣ, ки 5 номгӯй аз онҳо дар нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 8 номгӯй дар маҷмуаи маводи конференсияҳо ба табъ расидаанд, инъикоси худро ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, нуҳ зербоб, хулосаҳо бо зербахши тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замимаҳо иборат мебошад. Мазмуни рисола дар 201 саҳифаи чопи компютерӣ дарҷ гардидааст. Феҳристи адабиёти истифодашуда 180 номгӯйро ташкил медиҳад. Дар таҳқиқот 8 ҷадвал ва 3 намуддор (гистограмма) ҷой доранд. Рақамгузории расму ҷадвалҳо барои ҳарсеи боби диссертатсия умумӣ мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ

1.1. Ташаккули малакаҳои таҳлили таърихӣ ва методологияи он

Инсон ба унвони махлуқи бошуур тавоноӣ ва қобилияти андешаронӣ дорад, ӯ қодир ба он аст, ки ҳодиса ва воқеаҳоро дар мелоки ақли хеш бар бикашад ва арзёбӣ кунад. Ин қобилият, яъне андешаронӣ ва таҳлилу баррасӣ фақат ба инсон хос мебошад. Дар ин ҷо мо ҳадаф доштем, нуктаеро аз қабили таҳлил аз назари таърих мушаххас намуда, нишон дода бармало созем, ки бо кадом алоими хеш он аз дигар аносири мавҷуда фарқ мекунад. Дар зимн мо ба хотири баҳо додан ба фаъолияти хонанда аз усули таҳлили таърихӣ кокхр гирифта, онро ба унвони унсури асли таҳлил арзёбӣ намудем.

Фалсафа дар шумори масъалаҳои анъанавии худ барои равшан кардани фаъолияти таҳлилию таркибӣ ҷойгоҳи муҳимро ҷудо кардааст. Мафҳуми «таҳлил» дар таҳқиқоти мазкур ҳам ба маънои васеъ ва ҳам ба маънои маҳдуд дучор мешавад.

Муҳаққиқ Ковальченко, И.Д. зимни пажӯҳиши худ қайд кардааст, ки «Маънои васеи мафҳуми мазкур равшан сохтан ва идроки далелҳо, мулоҳизаи объектҳои таҳқиқшавандаро дар назар дорад. «Таҳлил ва таркиб» ба маънои маҳдуд амалҳои бевоситаи мантиқии ҷудо кардани ҷузъҳоро аз кулл ва минбаъд муттаҳид кардани онҳоро ифода мекунад»[64]. Мо дар ин таҳқиқот таҳлилро ба маънои васеи он мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Асоснокии чунин интихоби қарина дар ҳолатҳои муайян нуҳуфта мебошад

Мафҳуми «таҳлили таърихӣ» дар матнҳои фалсафӣ ва таърихӣ аксар вақт бо таърифи «донишҳои таърихӣ» ё «таҳқиқот» ҳаммаъно аст. Таҳқиқот раванди ба даст овардани ҳама гуна донишҳои навро дар бар мегирад ва як қатор равандҳоеро ҳам дар бар мегирад, ки дар пайи онҳо натиҷаи мушаххас ба даст меояд. Он инчунин дастурҳои мушаххаси методологӣ ва мантиқро, ки муҳаққиқ фаъолияти худро ба онҳо равона мекунад, аз тарафи ӯ проблемаи

таҳқиқотӣ матраҳ карда мешавад, инчунин муайян кардани усулҳо ва методҳои фаъолияти бештар пурмаҳсулро дар назар дорад.

Таҳлил дар ин ҷо як амалиёти мантиқист ва ҷузъи як силсила амалҳое мебошад, ки ҷустуҷӯйи илмиро амалӣ мекунанд.

Дар асоси ин, дида мешавад, ки таҳқиқот омӯзиши кадом як чизи томро амалӣ намуда, маънои васеи таҳлилро дар назар дорад, вале аз ҷониби дигар, амалҳои дар ҷараёни таҳқиқоти гузаронидашуда бештар ба мафҳуми маҳдуди таҳлил мувофиқат мекунанд. Бо маънои таҳлил дар илми таърих ба таври мувофиқтар маънои васеи мафҳуми мазкур муқоиса карда мешавад.

Матнҳои фалсафию таърихие, ки проблемаи маърифати таърихиро фарогир мебошанд, мафҳуми «таҳлили таърихӣ»-ро ба раванди таҳқиқоти таърихӣ дар марҳилаҳои гуногуни он татбиқ менамоянд. Мафҳуми «таҳлил» дар ин ҷо ҳам маълумоти дар ҷараёни омӯзиши иттилооти бадастомада дар бораи гузаштаро аз як тараф ва таҳлили сарчашмашиносиро аз сӯйи дигар дар назар дорад.

Муҳаққиқ Акимова, А.А. дар яке аз нигоштаҳояшон зикр кардааст, ки «Таърихнигории ватанӣ ҳамаи далелҳоро ба категорияҳои асосии зерин тақсим мекунад:

1) далелҳои воқеияти гузашта;

2) маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ;

3) далелҳои таърихие, ки дар ҷараёни таҳқиқоти илмӣ баён шудаанд» [4, с. 13-17].

Мавзуи таҳқиқоти мо масъалаи ба даст овардани малакаҳои таҳлилӣ аз ҷониби хонандагон дар раванди дарёфт ва мулоҳизаи иттилоотӣ барои онҳо мутобиқшуда, ки дар шакли далелҳо оварда шудааст, хоҳад буд.

Зеро олими машҳур, таърихшинос Лев Николаевич Гумилёв баён доштааст, «Далел, дониш ва кор бо онҳо ба таври умум дар амалияи педагогӣ ва алалхусус дар курси омӯзиши таърих дар МТМУ мавқеи асосиро ишғол мекунад»[41].

Вақте мо дар бораи маҳорати таҳлилии сарчашмаҳои таърихӣ суҳбат

мекунем, бояд нағз донем, ки маҳорати таҳлилӣ ин навъи қобилияте мебошад, ки он тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилиро тақозо мекунад. Омӯзиш бошад, дар навбати хеш ба замон ва ҷуғрофияи ҳодиса ва воқеаҳо алоқаманд мебошад. Чунки замони таърихӣ ва макони ба вуқуъ пайвастани ҳодисаҳо ба ҷараёни ҳодиса ва воқеаҳо таъсиргузор мебошад, замина бар он ки ҳамин воқеаҳои баамаломада, дар макон ва вақти дигар имкон дошт дар шакли дигар ва бо натиҷаи дигар ба амал биоянд. Таълимгирандагонро лозим меояд, ки зимни омӯзиши сарчашма ва манбаъҳо хуб донанд, ки кадоме аз сарчашмаҳо асосӣ ва кадоме аз онҳо ғайри асосӣ мебошад. Яъне дар онҳо қобилияти фарқ карда тавонистани манбаъҳоро тарбия кардан лозим меояд. Сарчашма ва манбаъҳои асосӣ ба мо маълумотҳои аниқу дақиқро дар ихтиёр мегузоранд, яъне мо аз онҳо маълумотҳои воқеии барои худ даркориро пайдо карда метавонем.

Манбаъҳои дуюмдараҷа, аз қабили китобҳои таърихӣ ва мақолаҳои таҳлилӣ, тафсир ва шарҳи воқеаҳоро пешниҳод мекунанд, вале бояд бо эҳтиёт истифода шаванд, зеро онҳо метавонанд аз таъсири ақидаҳои муаллиф вобаста бошанд. Ин мафҳумро дар як тимсоли нодири нутқ муаррихи фаронсавӣ Марк Блок чунин ифода кардааст: «... замони таърих ин плазма мебошад, ки дар он падидаҳо шино мекунанд, вай мисли як навъ муҳитест, ки дар он падидаҳо мафҳум буда метавонанд» [28].

Дарки воқеаҳои таърихӣ бо тамоми хусусияташон бидуни дар назар доштани мақоми ҷуғрофӣ имконнопазир аст. Фазои таърихӣ ҳамчун як категория мақоми худро дар илми таърихи муосир собит намуда, маҳалли рух додани ин ё он воқеаҳо ба хониш, тафсир ва арзёбии онҳо таъсири амиқ мерасонад. Чунин мавқеъро таърихшиносон борҳо дастгирӣ кардаанд. Масалан, Фернан Бродел ва Л.Н. Гумилёв чунин назарияро ба миён гузоштаанд ва чунин далел овардааст: «Дар паси манзараҳои муосир уфуқҳои замони гузашта пайдо ва аз нав зинда мешаванд: замин ба мисли пӯсти инсон маҳкум ба нигоҳдории осори захмҳои кӯҳна мебошад. Инчунин, таъсири ҷуғрофия ба ташаккули фарҳанги халқҳо аз дигар омилҳо камтар нест» [41].

Донишмандони соҳа, муҳаққиқон Келле В.Ж., Ковалзон М.Я. роҷеъ ба илми таърих андешаҳои ҷолиб баён намудаанд, дар аксари гуфтаҳои эшон чунин андешаҳо оварда шудааст: «Таърих ҷараёни абадӣ ва пуртаззоду пурзиддият дар байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва инчунин ҷангу шуриш ва инқилобҳо аст»[63]. Воқеият чунин аст, ҷомеаи инсонӣ ҳамеша дар дигаргунӣ ва таҳаввул қарор дорад ва ҳодисаю воқеаҳои баамаломада ба таърих мубаддал мегарданд ва онҳо дар маҷмуъ зиндагии инсонҳо ва ҳаракати ҷомеаро нишон медиҳанд. Вақте ба ҳодиса ва воқеаҳои таърихӣ назар меандозем бармало мебинем, ки қисмати бештари онҳо хислати такроршавандагӣ доранд, албатта воқеаю ҳодисаҳо такрор мешаванд, аммо на дар шакли сад дар сади ба ҳам мушобеҳ. Таърих ба мо як чизро меомӯзад, ки ҳама чиз ва ҳамагуна субот аз назари таърих нисбӣ мебошад. Таърих ба мо барои бунёди оянда лозим аст. Мо бояд ҳарчи бештар таърихро омӯзем то дар сохтмони оянда ба иштибоҳ ва хатогиҳо роҳ надиҳем, таърих гузаштаи пурифтихори миллат ваояндаи пурҷаззоб ва пурмеҳру пурҷилои он мебошад. Тамоми дастовардҳои миллатҳо бар пояи таърих асос меёбад. Аз ин рӯ таърихи пурифтихорояндаи дурахшонро таъмин мекунад. Донишмандони соҳа перомуни таърих ва ҳаводису воқеаҳои он андешаҳои ҷолиб ва бамаврид баён доштаанд.

Имрӯз таваҷҷуҳ ба нуқтаи назари шахсии муҳаққиқон, ки ба бозгӯйии далелҳо таъсир мерасонанд, бештар ба мушоҳида мерасад. Таърихшиноси машҳури фаронсавӣ Люсен Февр ин проблемаро чунин қайд кардааст: «Далелҳои таърихӣ, ҳатто ночизтарини онҳо, ба таърихшиносе вобаста аст, ки онҳоро ба вуҷуд меоварад» [152]. Мулоҳизаи мустақилонаи далелҳо ба озмоиши шахсӣ ва тарзи тафаккури ҳар як муҳаққиқи мустақил асос меёбад. Ҳамин тавр, Люсен Февр дар асари хеш «Ҷанг барои таърих» чунин нигоштааст: «.... дигар на далели том, балки танҳо тафсири онро мерасонад. Ва далели таърихии тавсиянамудаи субъект, на воқеияти дар гузашта рухдода, балки фарзияи муаллифро, ки ба андешаи ӯ асос ёфтааст, инъикос мекунад» [152]. Илова бар ин, чун қоида, ҳар як далел аз ҷониби якчанд

субъектҳо баррасӣ карда мешавад, ки нуқтаи назари онҳо ба тавсияи (тафсири) ниҳоӣ таъсир мерасонанд

Ин ҷо як нукта барои мо бармало гардид, ки фақат вақт ва фазо дар чаҳорчӯби таърихӣ бо далоили муътамад тафсир мегардад.

Тавассути вижагии шинохти далели таърихӣ мо ба мулоҳизаи вазифаи асосии таҳлили таърихӣ бармегардем. Мақсади асосии таҳлил омӯзиши моҳияти объекти таҳлил мебошад. Дар ин ҷо мо моҳиятан ин нуктаро дар назар дорем, ки «маънои ашёи додашуда, ки он худ ба худ, дар тафовут аз ҳамаи чизҳои дигар ва дар фарқият аз ҳолатҳои тағйирёбандаи ашё дар зери таъсири ин ё он ҳолатҳо аст». Аммо фаромӯш намекунем, ки моҳиятро муҳаққиқон бо истифода аз равишҳои гуногуни методологӣ шарҳу тафсир карда метавонанд. Масалан, методологияи «Мактаби солномаҳо» ба муайян кардани моҳияти зеҳнии одам аз замони гузашта асос ёфтааст ва таърихнигории марксистӣ ба муайян кардани таъсири синфӣ ба равандҳо ва падидаҳои ҳодисаҳои таърихӣ нигаронида шудааст.

Ошкорсозии моҳият натиҷаи мантиқии ҳама гуна таҳлили таърихӣ аст, ки онро аз хонандаи мактаб то як олими маъруфи таърихшинос анҷом додааст. Минбаъд, мо ба методологияи татбиқи муқаррарсозии моҳият таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Яке аз тафовутҳои таҳлили таърихии мактабӣ ва таҳлили илмиро олими соҳаи педагогика ва методикаи таълими таърих Скопа В.А. дар мақолаи хеш чунин тавзеҳ додааст: «... дар ҳоле, ки донишманди таърихшинос дар интихоби равиши методологӣ озодии комил дорад, хонандаи мактаб дар ин бобат хеле маҳдуд аст, зеро асосҳои методологии маърифат дар доираи дарси таърихи МТМУ дар ҳоли ташаккулёбӣ мебошанд» [133, с. 21-24]. Дар ин ҷо ба азхудкунии маводи таърихӣ ё барномаи таълимӣ ва ё омӯзгор роҳбарӣ мекунад.

Баррасӣ менамоем, ки оё имкон дорад, ки хонандагон фаъолияти таҳлилиро бидуни вобастагии маҳдудкунанда аз консепсияи танзими курси мактабии таърих анҷом диҳанд. Мо дар асоси далелҳое, ки минбаъд тавсиф

хоҳем кард, чунин мешуморем, ки равиши бонизом метавонад заминаи ягонаи методологии таҳлили таърихӣ гардад.

Пеш аз ҳама, яқин аст, ки ҳамагонӣ будани равиши бонизом имкон медиҳад, ки он ба тамоми гуногунии принсипҳои омӯзиши замони гузашта татбиқ карда шавад. Илова бар ин, равиши низомнокӣ бо кори маркази системаи асаб қобили муқоиса мебошад. Муҳимтар аз ҳама, ин равиш моҳияти объект, таъсири мутақобилаи онро бо дигар объектҳо ва ҳолатҳо нишон дода, принсипҳои фаъолияти зеҳниро ифода мекунад.

Ҳадаф аз иҷрои ин омӯзиш мушаххас кардани моҳияту муҳтаво дар заминаи низому тартиби муайян мебошад. Мо хуб медонем, ки ҷузъҳои таркиби низом муҳтавои онро ташкил медиҳанд. Сохтори ин ё он воҳид аз унсурҳои мухталиф иборат мебошад ва ин унсурҳои дар якҷоягӣ як сохтори мукаммалро ташкил медиҳанд. Барои бармало сохтани ҷузъҳо ё унсурҳои сохтор омӯзиш ва ба қисмҳои таркиби ҷудо кардани он лозим мебошад.

Олимони соҳаи педагогика И.В. Блауберг ва Э.Г. Юдин дар асарашон «Рушд ва моҳияти равиши системавӣ», чунини равишҳоро тасниф намудаанд: «... ҳафт навъи робитаҳои равиши системавӣ мавҷуд аст масалан,

- ҳамкорӣ;
- идоракунӣ;
- сохтор;
- амалкард;
- рушд;
- ирсият;
- навсозӣ мебошанд» [25].

Ҳар яке аз ин навъҳо дар маърифати таърихӣ муҳиманд, аммо на ҳамаи онҳо дар кори хонандагон оид ба таҳлили замони гузашта мувофиқанд. Мувофиқтарин навъҳои робитаҳо барои он - ин робитаҳои ирсӣ, рушд ва амалкард мебошанд.

Робитаҳои ирсӣ, ки ба баёни дигар, робитаҳои наслӣ номида мешаванд, таъсири мутақобилаи объектҳоро инъикос мекунанд, ки дар ин ҳол яке асоси

дигаре мебошад. Ба ибораи дигар, чунин робитаҳоро метавон сабабию оқибатӣ номид. Дар таҳқиқоти таърихӣ методи таърихию ирсӣ хеле маъмул аст.

Шакли объект, тарзҳои фаъолияти ҳаётӣ ва фаъолнокии онро робитаҳои амалкард инъикос мекунанд. Барқароркунии робитаҳои амалкард маълумотро дар бораи амалҳои объект, усулҳои амалисозии онҳо (чӣ тавр, чӣ гуна, чӣ тарз), дар бораи муносибати он бо дигар объектҳо, низомҳои том ва умуман дар бораи мавҷудияти объект аз бисёр ҷанбаҳо маълумот фароҳам месозад. Иқтисодиёти деҳқонӣ ва амалкарди он дар низоми умумии иқтисодӣ ё нақши парламент дар сиёсат мисол шуда метавонанд. Ҳар гуна ҳодисаҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ аз лиҳози амалкард бо ҳам алоқаманд хоҳанд шуд.

Робитаҳои рушд дар илми таърих аҳаммияти таваҷҷуҳро ба равандҳои дар ҷомеа ҷараёндошта, тағйиротеро, ки ба сохти он дахл доранд, инъикос менамояд. Аҳаммияти онҳо аз он иборат аст, ки ҷараёни таърих ҳаракати бемайлони ҷомеаи инсониро ифода мекунад.

Дар асоси тавсифи се навъи робитаҳои дар боло зикршуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳар кадоме аз онҳо ба маводи ҳар як дарси таърих комилан мутобиқ хоҳад буд ва ҳамаи онҳо ба қадри кофӣ ҳамагонӣ мебошанд, ки интихоби онҳоро тавзеҳ медиҳад. Ин гуна робитаҳо дар равандҳои маърифати таърихӣ бартарӣ дошта, дар ҳар гуна объекти таърихӣ ошкор мешаванд.

Дар ин ҷо як ёддошти муҳим ин аст, ки ҳамаи ин навъҳои робитаҳо танҳо дар низом ошкор карда мешаванд. Масалан, ҳаракати таърихӣ робитаи сабабу оқибатро ошкор мекунад, амалкарди объектҳоро дигар объектҳои занҷири робитаҳои сабабии байниҳамдигарӣ муайян мекунанд, рушди объект ба амалкардҳои он вобаста аст.

Қонуниятҳои ҷараёни маърифат низ ба интихоби навъҳои робитаҳои дар боло зикргардида барои ташаккули методикаи рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон таъсир мерасонанд.

Ошкоршавии ин робитаҳо аз ҷониби хонандагон ба рушди соҳаи фикрӣ таъсир мерасонад. И.П. Павлов исбот карда буд, ки муносибатҳо ва робитаҳои байни объектҳои маърифат метавонанд ба мисли худи объектҳо барангезандаҳои шартӣ бошанд.

Иттилоот ба қишри мағзи сар ворид гардида, дар сатҳҳои мушаххас мувофиқи низом тақсим мешавад. Ташкили ассотсиатсияҳо таносуби иттилоотро дар сатҳҳои гуногун таъмин мекунад. Н.Д. Левитов ба он нукта таваҷҷуҳ мекунад, ки: «Дар раванди фарогирии робитаҳои сабабу оқибат ва амалкард ҳамчун яке аз намудҳои тафаккури сабабӣ дар хонандагон маҳорати ба вуҷуд овардани хулосабарориҳои индуктивӣ ва дедуктивӣ ташаккул меёбад» [79].

Ҳамин тавр, мо баъди таҳлили адабиёт вижагии таҳлили таърихиро муайян намуда, асоси методологии татбиқи онро равшан намудем. Минбаъд масъалаи шабоҳат ва хусусиятҳои фарққунандаи таҳлили таърихии таълимӣ ва илмиро баррасӣ хоҳем кард.

Бояд қайд кард, ки Тоҳириён А.Ш. дар мақолаи хеш «Ҷанбаҳои педагогии ташаккули шуури таърихӣ ва хотираи таърихӣ ва тафсири илмӣ» чунин андеша баён сохтааст: «Омӯзиши моҳият як раванди хеле давомдор аст. Дар ҷараёни он муҳаққиқ як қатор иқдомотро амалӣ месозад, ки дар як барномаи ниҳоии таҳқиқотӣ синтез карда мешаванд, ки онҳоро ба таври зерин ифода кардан мумкин аст:

- муайян кардани проблема;
- интихоби мавзуи омӯзиш;
- интихоби маъхазҳо;
- таҳлили сарчашмаҳо;
- тартиб додани назарияи илмии рӯйдод ё раванди таърихӣ». [145, с. 94-104]:

Хонандагон дар тафовут аз олимони таърихшинос назарияи худро эҷод намекунанд, балки фақат назарияҳои вуҷуддоштаро меомӯзанд.

Тафовути дигари назарраси таҳқиқоти хонандагон дар он аст, ки онҳо танҳо малакаҳои маърифати таърихиро ба даст меоваранд ва кӯшиш мекунанд, ки баъзе методҳои таҳқиқотиро истифода намоянд. Дар баробари ин, олими пажӯҳишгар аллакай дорои тамоми малакаҳои зарурӣ, аз қабили методика ва фарҳанги донишҳои таърихӣ мебошад.

Андрианова В.Е. дар масъалаи надонистани марҳилаҳои таҳқиқоти таърихӣ чунин баён доштааст: «Надонистани марҳилаҳои таҳқиқоти таърихӣ, низом ва равандҳои дохилии он таҳлили таърихии хонандаро то чаҳорчӯбаи таҳлили далелҳои мушаххас бо супориши омӯзгор маҳдуд месозад. Дар синфҳои болоии мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳлили мустақилонаи рӯйдодҳо ва равандҳои таърихӣ ба шарте роҳ дода мешавад, ки хонандагон малакаҳои таҳқиқоти таърихиро аз худ карда бошанд» [9, с.14-24].

Мо дар таҳқиқоти диссертатсионии худ баъзе марҳилаҳои таҳқиқоти таърихиро, ки асосӣ мешуморем ва хонандагон онҳоро амалӣ менамоянд мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

- марҳилаи гузориши проблема;
- марҳилаи ҷустуҷӯйи робитаҳои байниҳамдигарӣ;
- муқаррар намудани моҳияти рӯйдодҳо.

Марҳилаҳои мазкур, ба андешаи мо, асоси фаъолияти таҳлилии хонандагонро ифода мекунанд.

Аз баски мафҳуми «моҳият» ба ҷанбаи назариявии маърифати таърихӣ иртибот дорад, ин марҳилаҳои таҳқиқот гузариш аз донишҳои озмоишӣ ба назарияро дар назар доранд. Мавзуи баъдии таҳқиқот равандҳо ва механизмҳои азхудкунии дониши таърихӣ аз ҷониби хонандагон хоҳад буд. Баранова Е.С. дар эҷод ва мақолаҳои худ моҳияти таълими таърихро чунин ба қалам додааст: «Моҳияти таълими таърих бештар дар заминаи таълим ва қисми иҷтимоию методӣ, ки бар пояи тасвири мушкилот ва пайванди ногусастании далелҳо устувор аст» [21, с. 86-93].

Инак, ҷамъбаст мекунем:

1) Мо дар таҳқиқоти худ ба маънои васеи мафҳуми таҳлил, ки раванди таҳқиқотро дар назар дорад, такя мекунем.

2) Агар ба ин масъала амиқтар назар андозем мебинем, ки фарқи таҳлили таърихӣ дар шеваи иҷрои он ошкор мегардад, яъне ба он маънӣ, ки амалҳо дар ин бахш бо усули хос ба таърих ва объекту раванд баррасӣ карда мешаванд.

3) Далели таърихии таҳлилшаванда ҷанбаи фарзиявӣ дорад, зеро дониши таърихиро аз арзёбиҳо ва мулоҳизаҳои субъективӣ ҳифз кардан мумкин нест ва тавъамии объективӣ ва субъективӣ дар ҷараёни таҳлили таърихӣ шарҳу тафсирҳои гуногуни далелҳои таърихиро ба вуҷуд меорад.

4) Натиҷаи асосии таҳлили таърихӣ ошкор кардани моҳияти объекти таърихӣ мебошад.

5) Равиши бонизом умумитарин буда, барои методикаҳои гуногуни маърифати таърихӣ муносиб мебошад, бинобар ин бо таҳлили таърихӣ бештар аз ҳама мувофиқ аст.

6) Фаъолияти фикрӣ шинохти моҳиятро амалӣ менамояд. Дар асоси робитаҳои амалкард, робитаҳои тавлид ва рушд нишонаҳои объектеро, ки низоми онро ташкил медиҳанд, муайян мекунад.

7) Таҳлили таърихие, ки аз тарафи хонандагон роҳандозӣ мегардад, аз таҳлили илмии таърихии сатҳи мақсадгузориҳо фарқ мекунад. Дар ин сатҳ хонандагон низоми далелҳои ба илм қаблан маълумбуда ва ба синну соли хонандагон мувофиқкардашударо меомӯзанд. Инчунин, омӯзиши методҳои илми таърих ва маводи назариявӣ, низоми таҳқиқоти таърихӣ ва равандҳое, ки ба он мусоидат мекунанд, дар назар аст. Мафҳуми таҳлили таърихӣ дар мактаб аз берун пешниҳод мегардад ва дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз худ карда мешавад.

8) Фаъолияти таҳлилӣ ба маънои васеи ибора гузаштан аз марҳилаи озмоишии омӯзиш ба марҳилаи назариявиро дар бар мегирад. Дар ҷараёни ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагоне, ки таҳқиқоти таърихӣ

мегузаронанд, ба марҳилаҳои гузориши масъала ва муайян кардани таъсири байниҳамдигарии рӯйдодҳои гузашта аҳаммияти асосӣ дода мешавад.

Ин ҷо мушаххас аст, ки аз назари таърихӣ таҳлил намудани ин ё он ҳаводис дар чаҳорчӯби мушаххас ва барои аҳдофи мушаххас, яъне муайян кардани далоили таърихӣ макон ва хронологияи ҳаводис анҷом дода мешавад.

Ҳофизаи таърихии хонандагон

Мафҳуми ҳофизаи таърихиро наметавон бо як таърифи мухтасар пурра ифода намуд. Тамоюлҳои нав дар сиёсати Аврупо ва Амрико пайваста робитаҳои нави мафҳумҳоро ба вуҷуд меоранд. Таҳаввулоти босуръат дар ҷаҳони муосир вазъияти иҷтимоию фарҳангиро тағйир медиҳад, ки ин ба дарки ҳофизаи таърихӣ низ таъсири назаррас мерасонад.

Донишманди Русия В.М. Межуев ба ин раванд ҳамчунин қобилияти донишомӯзии ҷавонон, маҳорати назорат ва баҳодиҳии фаъолияти худ, ба истилоҳ худшиносиро илова мекунанд. Чунин ибрози андеша намудааст: «Маълумотҳои фарҳанги ҳаёт, ки тавассути он инсон аз худ таърих ва муҳити худ огаҳи меёбад дида метавонад. Яъне худшиносӣ риштаест байни фарҳанг, таърих ва инсон.» [98, с. 20-22].

Муҳите, ки дар созмонҳои фарҳангию иҷтимоӣ ба таври сунъӣ аз тарафи омӯзгорон амсиласозӣ мешавад, ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ таъсири калон мерасонад. Муҳим он аст, ки чорабиниҳои дар он ҷо баргузоршаванда на ҷанбаи маҳдуди таҳсилотӣ доранд, балки ба иштироки шахсии ҷавонон дар онҳо ва фаъолияти бевоситаи бошуурона нигаронида шудаанд. Ҷанбаи мураккаби амсилаҳои вазъияте, ки дар он ҷо пешниҳод шудаанд, натанҳо ҷузъи таркибии педагогӣ, балки ҷанбаи иҷтимоӣ, инчунин дидгоҳи худи хонандагонро дар бораи ҷаҳон ба назар мегирад.

Аммо ин усул ҳар қадар самарабахш бошад ҳам, вай ба таври бояду шояд амалӣ карда намешавад. Консепсияи тарбияи ватандӯстӣ, оммависозии давраҳои таърихии тараннумкунандаи Ватан ва ниёгони қаҳрамони насли

кунунӣ дар ВАО, телевизион ва фаъолияти ташкилотҳои фарҳангӣ хеле кам инъикос меёбад.

Мутафаккирон Толстухина Т.В., Светличный А.А., Устинова И.В., дар ин хусус бо исрор чунин баён месозанд: «Аммо баъдтар аз ҳама он аст, ки аксар вақт метавон ба маводи таърихӣ ва асарҳои бо истифода аз маълумоти нодуруст тартибдодашудаи пастзанандаи лаҳзаҳои муҳимми таърихии шаъну шарафи ниёгони мо дучор омад, ки онҳоро ба таври таҳқиромез ба қалам медиҳанд. Ва ин ҳама дар пасманзари эҳтиёҷоти барзиёд нисбат ба таҳсилоти таърихии насли наврас сурат мегирад» [52, с. 218-226].

Таърифи ибораи «ҳофизаи таърихӣ» амалан аз зеҳни ҷавонон зудуда шудааст. Барои бисёре аз онҳо мафҳуми мазкур комилан ҳеҷ маъно надорад. Эҳё ва ҳифзи ин мафҳум, аз ҷумла тавассути ташкилоти фарҳангӣ, фавқулода зарур аст.

Инсон, табиатан, мавҷуди соҳибхирад буда, дорои як қатор арзишҳои ҳаётӣ мебошад, ки ҳофизаи таърихӣ ҳам аз ҷумлаи он мебошад ва сифати он, махсусан аз фаъолияти созмонҳои фарҳангӣ вобаста аст.

Таърих ба инсон имкон медиҳад, ки мафҳумҳои гузашта, ҳозира ваояндаро ба ҳам пайванд диҳад, аҳаммияти озмоиши таърихӣ, таъсири он ба воқеиятро эҳсос кунад ва дар назди наслҳои оянда ҳисси масъулиятро бедор намояд. Новобаста аз он, ки як субъекти муайян чи қадар арзишҳои моддӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ дорад, таърих ҳамаи онҳоро дар худ ҳамчун як низом муттаҳид мекунад. Вай уфуқи шуурро муқаррар намуда, якпорчагии онро ташаккул медиҳад ва ба ҷаҳонбинии мувофиқ ва баҳодиҳии амалҳои худ таъсир мерасонад.

Равиши шахсию фаъолиятӣ дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ ва малакаҳои тафриқавӣ ва таснифии арзишҳо нақши ҳалкунанда дорад.

Аз нигоҳи олим ва донишманд Шматко А.А. сарчашмаҳои иттилооти таъсиргузор ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ чунин аст: «Омилҳоро метавон ба таври зайл баён сонт:

- маҷмуи таҳқиқоти таърихӣ;

- адабиёти публитсистии асосёфта ба озмоиши замони гузашта дар тавсифи рӯйдодҳои ҷорӣ;

- китобҳо дар бораи олимон, илм ва дастовардҳои он, ки ҷузъи раванди таърихӣ низ мебошанд;

- адабиёти таълимии пешниҳодкунандаи осори таърихшиносон дар шакли мувофиқ ба дарки гурӯҳи синнусолии хонандагон, ки ба он нигаронида шудааст;

- асарҳои бадеӣ дар мавзуъҳои таърихӣ, ки дар онҳо дар баробари тахайюлот далелҳои муътамади дар риштаи ривоят бофташуда ҷой доранд;

- нишондодҳои субъективии шоҳидони айнӣ, ки рӯйдодҳои муҳимми таърихиро аз сар гузаронидаанд, инчунин иштирокдорони бевоситаи онҳо».[172, с. 507-508].

Ҳофизаи таърихӣ ба монанди хазинаи аҷдодӣ, рукни муҳимми вуҷуд ва фарҳанги башарӣ маҳсуб меёбад. Дарки амиқи таъсири он ба фикр ва ҷаҳони насли нав моро водор менамояд, ки ҳофизаи таърихиро ҳамчун асос барои инкишофи шахсият арзёбӣ намуда, мақоми онро дар ташаккули арзишҳои олии ҳаёт дарк кунем.

Таърифи арзиш мураккаб ва яксон нест. Он муносибати фарди субъективӣ ва умуман ҷомеаро ба объектҳои олами атроф дар назар дорад. Аз бисёр ҷиҳат, арзишҳо дар тули таърих ба дараҷаи рушди тамаддун нигаронида шудаанд. Муайян кардани арзишҳо дар хронологияи падидаҳои таърихӣ асоси равиши таърихии омӯзиши инсониятро ташкил медиҳад. Низоми умумии арзишҳо аз арзишҳои моддӣ ва маънавию ахлоқӣ иборатанд, ки ин низом ҳам ба давлатҳо ва ҳам ба афроди мушаххас татбиқ мешавад.

Муҳақиқ Байдукова К.А. чунин гуфтааст: «Арзишҳо ба навъи фаъолияти инсонҳо алоқаманд мебошанд ва онҳо дар се унсури ҳаёти инсонҳо зуҳур пайдо мекунанд: 1) фаъолият; 2) муносибат; 3) шуур ва маърифат» [20, с. 30-33].

Ин се навъи арзишҳо дар алоҳидагӣ ва дар маҷмуъ сохтори ботинии фард ва ҷомеаеро, ки дар он мавҷуд аст, инъикос мекунанд. Минбаъд дар

таҳқиқоти мо ҳар се навъ ба таври муфассал баррасӣ карда мешаванд. Илова бар ин, мо якчанд навъҳои дигареро баррасӣ хоҳем кард, ки бештар дар таҳқиқоти ба омӯзиши арзишҳои инсонӣ нигаронидашуда, зикр мешаванд. Баррасии онҳо ба мо кумак мекунад, ки муносибати байни онҳо ва таъсири онҳоро ба сатҳи мавҷудаи ҳофизаи таърихӣ дар низоми умумии арзишҳо муайян намоем.

Сифати дониши таърихӣ омили муҳим дар ташаккули хотираи таърихӣ ба шумор меравад. Ҳофизаи таърихиро метавон ҳамчун эҳтиёҷи фитрии инсон барои дарк кардани таъсири гузаштаи кишвараш ба пешрафти оянда баррасӣ кард. Ҳамин тариқ, фаъолияти инсон ва ҷомеа ба таври мустақим бо хотираи таърихӣ алоқаманд аст.

Ҳофизаи таърихии субъектҳои алоҳида ҳофизаи умумии таърихии халқро ташкил дода, тасаввуротро дар бораи мероси фарҳангӣ ва арзишҳои абадзиндаро ташаккул медиҳад.

Тимсоли бадеӣ низ пораи низомест, ки ҳофизаи таърихиро ташкил медиҳад.

Маҳалли ташаккул ва мавҷудияти он МТМУ мебошад, ки онро қабул намуда, дар радифи дигар чизҳо барои таълиму тарбияи хонандагон истифода мебаранд.

Ю.М. Лотман дар муроҷиатномаи худ ба олимон ба саволе, ки одамон чиро меомӯзанд, чунин ҷавоб медиҳад: «Одамон донишро меомӯзанд, одамон ҳофизаро меомӯзанд, одамон виҷдонро меомӯзанд» [83, с. 167]. Ин андеша тасаввуроти моро дар бораи он, ки кадом унсурҳо пойгоҳи ягонаи тарбияро ташкил медиҳанд, ба ҷавонон барои ба даст овардани самара чиро омӯзонидан зарур аст, ки ҳофизаи таърихӣ дар зеҳни онҳо зинда монад, хеле дақиқ инъикос ёфтааст.

Ба андешаи Л.С. Виготский, психолог ва омӯзгори шуравӣ, тибқи консепсияи фарҳангию таърихии ӯ, таъсири беруна ҳофизаро ташаккул медиҳад, ки мавҷудияти субъектро ҳамчун инсон таъмин мекунад.

Роҷеъ ба ин масъала мо ҷонибдории хешро аз мавқеи В. Шадриков эълон

медорем, минҷумла ӯ перомуни масаъали мавриди назар чунин андеша дорад: «Ташаккули ҳофизаи инсонро наинки тавассути маълумотҳои берун баракс ба воситаи мустақиман ба феълу инфиолоти ботинии инсон алоқаманд мебошад ва он бар асари дигаргуниҳои ботинии инсон ташаакул ёфта рушд мекунад » [162, с. 20].

Дар байни аломатҳои забонӣ вожа - воҳиди камтарини маъноро ифода мекунад, ки дар сурати дуруст интихоб кардани он дар айни замон аксуламали бештарини объектро ба вуҷуд оварда метавонад. Маънои даркории он аллакай вазифаи тарбиявиро дорад ва вазифаи мнемикии он дар шуур мустаҳкам шудани онро таъмин мекунад. Ҳамин тавр, шароити зиндагӣ ва муошират дар атрофи инсон фарҳанг ва ҳофизаи ӯро ташаккул медиҳад.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо дарк мекунем, ки ҳофизаи таърихӣ на танҳо маҷмуаи иттилоот дар бораи таърихи наслҳои гузашта, балки як фаъолияти тарбиявӣ низ мебошад, зеро иттилооте, ки барои тамоми ҷомеа аҳаммияти калон дорад, барои дар хотир нигоҳ доштан ва ба оянда интиқол додан пешбинишуда аз доираи ҳофизаи субъективии алоҳида берун меравaнд.

Намояндагиҳои гуногуни ҷомеа, аз ниҳодҳои ҷамъиятӣ то муассисаҳои фарҳангӣ, дар эҷоди як хазинаи дониш ширкат варзида, захираи арзишҳо, маълумот ва суннатҳои гузаштагонро дар худ маҳфуз дошта, онҳоро ба раванди омӯзиш ва тарбия ҳамроҳ менамоянд, то дар зеҳни хонандагон шарораи ёдбуди таърихиро фурӯзон кунанд.

Оид ба ҷузъи худшиносии таърихӣ олими соҳа Бочаров А.В. чунин андеша баён сохтааст: «Содасозии ҳофизаи таърихӣ дар омӯзиши анъанаҳои халқи худ ифода меёбад, вале арзиши онҳоро набояд нодида гирифт, зеро шавқу рағбат ба онҳо низ боиси таваҷҷуҳи минбаъдаи ҳофизаи таърихӣ ба маънои васеи он мегардад. Худи анъанаҳо маҷмуи урфу одат, расму оинҳо, маросим ва унсурҳои эҷодиёти халқӣ мебошанд, ки ҳамкории байни наслҳои томи дар як қаламрав истиқоматкунандаро таъмин мекунанд. Донистани

таърихи зодгоҳи худ, ки махсусан дар анъанаҳо сабт шудааст, ҷузъи худшиносии таърихӣ мебошад» [28, с. 106-107].

Шарти асосии таъмини саводнокии таърихии ҷавонон ва дар маҷмуъ мардум мавҷуд будан, дастрас намудани иттилооти боэътимод дар бораи рӯйдодҳо ва падидаҳои таърихӣ мебошад. Эътимоднокии маълумот ва мувофиқати онҳо ба ташаккули ҳофиза таъсири мусоид мерасонад.

Равоншинос Лурия А.Р. дар робита ба хотира чунин андеша дорад: «Равоншинос хоҳиш дошта бошад, ки барои худаш талаботҳои ҳофизаи инсони бо фарҳанги замони муосирро кашф кунад ба ӯ зарур аст, ки воситаҳои ба ҳофизаи инсон кумакрасонанд аз қабили ёддоштҳои ҳофизаи вай, малаккаи иқтибосоварию нигоштаҳои ӯро ба назар гирад. Зеро омилҳои ба ҳофиза ёрирасон баъди рушди фарҳанг ва истифодаи усул ва равишҳои муназзам такомул меёбад. Яъне хотири инсон реша дар ботин ва зоҳир дорад, ба он маъно, ки импулсҳоро аз дохил бар асари ангезаҳои беруна дарёфт мекунад» [159, с. 175].

Муҳит ва доираи фаъолияти ҳаётии инсон аз бисёр ҷиҳат дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ таъсир мерасонад. Масалан, дар нимаи аввали асри бистум дар Тоҷикистон даврахое сипарӣ шуданд, ки як сухани беэҳтиёт гуфташуда метавонист ба оқибатҳои вазнини бебозгашт оварда расонад ва ин, албатта ба шуури одамон таъсири амиқ мерасонд. Мутаассифона, вазъи кунунӣ бо тамоми озодии гардиши селаи иттилоот ва озодии шарҳу тафсири он ба тарбияи таърихӣ таъсири номусоид мерасонад. Ҷавонон бо дастрасӣ ба шабакаи интернет ва тамоми маълумоте, ки тавассути он паҳн мешаванд, саъй намекунанд, ки таърихи кишвари худ ва ҳатто оилаи худро омӯзанд ва дарк намекунанд, ки барои чӣ он зарур мебошад. Надонистани таърих дар навбати худ, барои ҷомеа бисёр оқибатҳои ногуворе дорад.

Ба андешаи донишмандон Ҳоҷиев А., Инъомов М. «Омӯзиши таърихи кишвари маҳбуб ба хонандагон имконият медиҳад, ки онҳо сари вақт аз ҳаёти гузаштаю ҳозираи халқи худ воқиф шаванд. Муаллим, пеш аз он ки ба хонандагон дар бораи таърихи маҳал маълумот диҳад, бояд худ дониши

чуқур дошта бошад ва маводҳои таърихи Тоҷикистонро бо воқеаҳои маҳал пайваста тавонад» [155, с. 21]. Ба ақидаи муҳаққиқон, мо низ ҳамфикрем. Дар ҳақиқат маводҳои таърихиро бо таърихи маҳал пайваст намудан тадбири мусбист.

Аз ин рӯ, маҳз раванди тарбияи хонандагон ҳатман бедор кардани шавқу рағбат ба таърих ва муносибати мусбат ба таърихро дар бар гирифта, ташаккули тимсоли ҷолибу пурмазмуни Ватанро дар шуури ҷавонон бояд ба вуҷуд оварад. Аз нуқтаи назари омӯзгор ташкилотҳое аз қабили театрҳо, осорхонаҳо, китобхонаҳо ва дигар МТМУ метавонанд дар намоиш додани робитаи байниҳамдигарии наслҳо, замонҳо ва аҳаммияти он ба хонандагон саҳми бузург гузоранд.

Муҳимтарин рӯйдодҳо барои инкишофи таърихи ҷаҳонӣ одатан бо ҳамкории сиёсии пешрафтатарин давлатҳо алоқаманданд. Идрок ва арҷ гузоштани арзишҳои давлати худ дар тули таърихи рушди он танҳо дар сурати аз худ кардани иттилооти боэътимоди таърихӣ имконпазир аст.

Вақтҳои охир хонандагон ва наврасон аксаран ҳатто бо осори бадеии адибони классик, ки пояи барномаи таҳсилотиро гузоштаанд, танҳо аз рӯйи хулосаи мухтасари дар шабакаи Интернет дастрасбуда, ошно мешаванд. Ғояҳо ва сюжетҳои ин китобҳо бештар рӯйдоди таърихиеро, ки адибон фаро гирифтаанд, баён мекунанд, вале ошноии сатҳи онро умуман намерасонад ва бо ҳамин ба ташаккули шуури фарҳангӣ халал мерасонад.

Сиёсати Ғарб имрӯз ба ташаккули арзишҳо ва худшиносии ҷавонон таъсири ниҳоят манфӣ мерасонад. Таъсири пурсамари отифавӣ ҳофизаи таърихии хонандагонро заҳролуд ва решакан мекунад. Стандартҳои дугона, таҳрифи иттилооти таърихӣ, кӯшишҳои бадном кардани Русия дар арсаи ҷаҳонӣ ва тақаллуби иттилоот - ҳамаи ин танҳо ахиран дар як муддати кӯтоҳ бо мухолифати сиёсати Русия рӯ ба рӯ шуд. Аммо ба мактабҳо, ки метавонанд ба ҷавонон таъсири назарраси тарбиявӣ дошта бошанд, ҳамчун

аудиторияи мақсадноки чорабиниҳои давомдор, таваҷҷуҳи кофӣ дода намешавад.

Ташаккули самараноки ҳофизаи таърихӣ равиши илмӣ маҳз - эҷоди методологияи амалисозии ин равандро тақозо мекунад. «Амсилаи раванди таълим, ки перомуни таърифи ҳофизаи таърихӣ инкишоф меёбад, аз бисёр унсурҳое ташаккул ёфтааст, ки дар кашфи онҳо беш аз як олим саҳм доранд. Дар ин ҷо барои хиради стратегӣ, ки Э.Д. Хобсбоум, тавсиф кардааст ва мақсаднокии ифоданамудаи М. Вебер ва чунин мафҳумҳо, монанди ҳофизаи таърихии халқ ҷой доранд» [156, с. 116-117].

Тақаллубкорон бо рӯйдодҳои замони бозсозӣ бозӣ карда, онҳоро ба ҷавонон ҳамчун равандҳои комилан оқилона ва объективӣ пешкаш мекунанд. Аммо омӯзиши муфассали он давра дар кишвари мо нишон медиҳад, ки асосан зиддиятҳо ва низоъҳои дохили давлат боиси фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ шудааст. Ин озмоиш нишон медиҳад, ки тарбияи ватандӯстӣ ва ҳофизаи таърихӣ дар зеҳни насли наврас то чӣ андоза муҳим аст.

Илова бар ин, муҳаббат ба Ватан набояд ғайрифаъол ва бетаъсир бошад. Ҳама хонандагон бояд дар руҳияи мавқеи шаҳрвандии фаъол, ҳисси масъулиятшиносӣ барои ояндаи давлати худ дар асоси равиши шахсию фаъолиятӣ тарбия гиранд. Шуурнокӣ ва меҳнатдӯстии ҳар як субъекти алоҳида - гарави рушди тамоми кишвар аст.

Муҳақиқ Истягина-Елисеева Е.А. қайд менамояд, ки: «Инзиво (худбинӣ, танҳоӣ) дар шароити пандемияи бемории Ковид тарзи зиндагии инсониятро ба куллӣ тағйир дода, тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётиро ба маҷрои нав равона кард.

Ин аз бисёр ҷиҳат, ба ҳаёти иҷтимоию фарҳангӣ таъсир расонида, маҷбур кард, ки равандҳои ҷаҳони мутамаддин аз нав мавриди мулоҳиза қарор дода шавад. Чунин дигаргуниҳо моро водор кард, ки дар бораи сиёсати фарҳангӣ андешаронӣ намоем. Мо ба хулосае меоем, ки сиёсати давлатии ба инкишофи фарҳангии он нигаронидашуда бояд ба чунин ҷанбаҳо асос ёбад» [53, с. 23-26].

- таҳсилоти ҳатмии таърихӣ, ки ҳамчунин донистани фаъолияти тамоми унсурҳои таркибии ҷомеа, таҳлили фаъолияти дар боло зикршуда, пешрафти онҳо ва ошкор намудани камбудиҳо, дарки нақши ҳар як субъектро дар шароити тағйирёбандаи ҳаёти давлат дар назар дорад;

- зарурати муқоисаи ҳофизаи таърихии халқ бо қисмҳои таркибии барномаҳои таълимию тарбиявии хонандагон;

- самтгирии демократии ҳамкории ҳамаи иштирокдорони раванди ташаккули ҳофизаи таърихӣ (омӯзгорон, кормандони МТМУ, хонандагон);

- муаллимон дар навбати хеш бо муҳайё сохтани шароит дар заминаи тарбияи ҳофизаи таърихӣ муносибатҳои ҳуқуқиро дар қолаби қонунҳо, меъёрҳои ахлоқии ташаккулдиҳанда, рафтори иҷтимоӣ ва уҳдадоии шахсии хеш амсила месозанд.

- тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар машғулиятҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ бояд дар қатори дигар фаъолияти лоиҳавӣ, ки ба рушди худшиносии хонандагон нигаронида шудаанд, бо фаъолияти дастаҷамъӣ ва ҳалли масъалаҳои гуногунсатҳӣ алоқаманд бошанд.

Имрӯз тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар раванди коркард қарор дорад. Аслан дар педагогика самти нав арзи вуҷуд менамояд. Дар роҳи рушди ҳофизаи таърихӣ МТМУ метавонанд дастгирии хеле назаррас дошта бошанд ва дар пешрафти ташаккули ин самти тарбия саҳми худро гузоранд. Тавассути мактабҳо омӯзиши ҳар як рӯйдоди таърихии ҷаҳони муосир доираи раванди таълимро ба таври васеъ густариш медиҳад.

В.С. Анисимов дар бораи мафҳуми тамаддун ба таври зайл сухан меронад: «ҳар як тамаддун ҳам лаҳзаи ғояи умумибашарии тамаддунро дорад, ки ба принсипи асосӣ – «ғояи ғояҳо» тобеъ аст ва ҳам лаҳзаи вобастагии таърихӣ ба он чизе, ки ба ин тоқчаи тамаддун дохил мешавад. Ба ҳамин монанд, худи сохтори тамаддун дар ҳудуди як ҷойгоҳи функсионалӣ барои он ё «ғоя», «халоъ» барои чиниҳо, буддопарастон ва ғ. намояндагӣ ва шаклҳо, «фарҳанг» ва материя, материяи иҷтимоӣ, инчунин «идоракуниро» дорад, ки ба кӯшишҳои муштараки ҷомеа шакл медиҳад. Ҳангоми таҳлили

муфассал ҳам «олами фаъолият» ва ҳам «иқтисодӣ» пайдо мешавад. Онҳо шаклҳои худии истифодаи ҷомеаро доранд, ки бо идоракунии том, идораи давлатӣ хулоса карда намешаванд» [44, с. 51-93].

Робитаи таърихии гузашта ва имрӯз барои амалӣ намудани манфиатҳои маҳдуди як ҷомеаи алоҳида, ки аз нигоҳи этникӣ ё ҳудудӣ алоқаманд аст, нигаронида шудааст, вале таҳлили амиқи илмӣ ва сохторсозии донишҳо метавонад ин маҳдудиятҳоро бартараф сохта, муносибати мувофиқ ба манфиатҳои давлатро тарбия намояд.

А.И. Ракитов мутахассиси гносеологияи таърихӣ дар зимни омӯхтани таҳаввулоти иҷтимоии далелҳои таърихӣ ба хулосае омадааст, ки: «Дониш дар бораи гузашта ташаккулдиҳандаи ҳофизаи таърихӣ буда, бештар дар амсилаҳои рафтори субъектҳо ва ҷомеа инъикос меёбад. Афзалият дар интихоби рафтор дар ҷомеа ва интихоби намунаҳо барои тақлид ба чеҳраҳои муҳимми таърихӣ ва усулҳои амали онҳо дар ҳолатҳои мушкилот ва низоъангез асос ёфтааст» [118, с. 10].

Ҳофизаи таърихӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсон ва ҷомеа як ҷузъи низоми категорияҳои меъёрию арзёбӣ мебошад. В.М. Межуев файласуф ва фарҳангшиноси шуравӣ ва рус, дар таълифоти худ таъкид мекунад, ки ғояи некӣ ва бадӣ «маҷбур аст, ки бо моҳияти идеалӣ ва қобили идроки ҷаҳони иҷтимоӣ, ки дуртар аз ҳама озмоишҳо аст, ҳамкорӣ намояд» [98, с. 20-23].

Имкон дорад, ки бар хилофи низоми нигоҳдорӣ ва истифодаи ҳофизаи таърихӣ манобеъ ва далелҳои алтернативӣ ба вуҷуд омада, ба амалисозии тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар байни ҷавонон муқобилат кунанд. Ин имкон хеле воқеӣ ва тавзеҳшаванда аст, он моро водор мекунад, ки ба таври ҷиддӣ андеша намоем. Шуури таърихии халқ аз бисёр ҷиҳат на танҳо аз дониши гузашта, балки аз вазъияти имрӯзаи иҷтимоию сиёсӣ ташаккул меёбад.

Чунончи академик Лутфуллозода М. дар «Педагогакаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6)» ишора намудаанд «Муаллими чоруми миллат шахсиятҳои шинохтаи таърих, олимон, шоирон, нависандагон, рассомону бастакорон, санъаткорони машҳур мебошанд, ки тавассути

ҷасорату қаҳрамонӣ, таҳқикоту асарҳо ва чеҳраҳои офаридаи худ мардумро бо мардум мешиносонанд, онҳоро дар мисоли ҳофизаи таърих, худшиносию ватандорӣ, далерию зиракии сиёсӣ тарбия менамоянд» [92, С. 12-13]. Дар воқеъ накши шахсиятҳои шинохтаи таърих, олимон, шоирон, нависандагон, рассомону бастакорон, санъаткорони машҳур дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ, худшиносию ватандорӣ, далерию зиракии сиёсӣ басо назаррас буда, ба омӯзиши анъанаҳои халқи худ таъсиррасон мебошад.

Бидуни шуури таърихӣ нигоҳи мувофиқ ба оянда имконнопазир аст. Дараҷаи рушди тамаддун имрӯзҳо барои омӯзиши таърих бо тамоми зуҳуроти он имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад.

А.М. Шлезингер дар бораи чунин имкониятҳо дақиқтар ибрози назар намудааст: «Ду насли охир назар ба 798 наслҳои пештара дар якҷоягӣ дар соҳаи илм ва техника шоҳиди дастовардҳои сершумор гардиданд. Гузариш ба ҷомеаи зудтағйирёбанда... дар эҳсосот ва интизориҳои ботинии инсон тағйироти амиқ ба вуҷуд овард» [171, с. 10].

А.Р. Лурия ва Л.С. Виготский мафҳуми «ҳофизаи фарҳангиро» тақвият ва тадвин карда, қайд менамояд, ки: «Дар бораи вазифаи ҳофиза, бахусус муфассал таваққуф кардаанд, зеро он имкон медиҳад, бо мисоли мушаххас робитаи байни шаклҳои табиӣ, фарҳангӣ ва фаъолияти равонӣ, ки аз табиат дар раванди фаъолияти руҳӣ гузошта шуда ва дар раванди озмоиши иҷтимоӣ ба даст омадаанд, нишон дода шавад» [84].

Роберт Аткинсон бахотиргириро бо «фаъолияти олии асабӣ» дар асоси тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ ва равандҳои маишӣ муайян мекунад, ки дар ҳофизаи инсон осоре боқӣ мегузоранд [13, с. 275-283].

Тавре қаблан зикр кардем, МТМУ - яке аз соҳаҳои асосиест, ки имкони татбиқи самараноки тарбияи ҳофизаи таърихиро боз менамояд, зеро он қудрати бедор кардани вокуниши амиқи эсосотро дорад. Аммо на ҳамаи мактабҳо омодаанд, ки чорабиниҳои дахлдорро дар муҳити худ муаррифӣ кунанд. Эҷод кардани амсилаҳои инфиродии тарбиявӣ метавонад раванди

ҷорӣ намудани тарбияи таърихиро дар маконҳои фароғатии фарҳангӣ пеш барад, ҷомеаро барои дарки дурусти он омода созад.

Аҳаммияти ҳофизаи таърихӣ аз тарафи психолог, омӯзгор ва файласуфи шуравӣ А.Н. Леонтев ҳамчун «Падидаи нодир шарҳу тафсир гардидааст. Ба ақидаи ӯ, ҳофиза ҳамчун «хосияти маъмулӣ, сирф биологӣ набуда, он маҳсули фавқулода мураккаби инкишофи тулонии таърихист... » [80].

Мафҳуми «зиддиҳофиза» низ вуҷуд дорад, ки бори аввал М. Фуко пешниҳод кардааст. Вай на фақат раванди дар хотир нигоҳ доштани иттилоот, балки маҷмуи равандҳои азхуд кардан, фаҳмидан ва тафсири инфиродии онро дар шуури субъект инъикос мекунад.

Муҳақиқ Фуко М. қайд мекунад, ки: «Набудани таваҷҷуҳ ба таърих аксар вақт бо тағйирёбии доимии он сабаб мешавад, зеро вақт дар як ҷо намеистад ва ба корҳои илмии он ҳарчи бештар далелҳои нав зам мекунад. Вай аз сабаби ақидаи иштибоҳие, ки гӯё маҷмуи далелҳо қодир ба рушд додани шавқу рағбати пурҷӯшу хурӯши илмӣ нест, дар ҳоле ки ба таври дақиқ тафсирҳои зиёде сабт шудаанд, ки аз иттилооти боэътимоди таърихӣ хеле зиёданд, посухи мусбати эҳсосотӣ намегиранд.

Инкишофи босуръати ҳофизаи таърихӣ, ба мисли худи таърих сохтани ангораи мушаххаси кори педагогиро душвор мегардонад. Аммо дар баробари ин, кор бо хонандагон на ҳамеша аз рӯйи як қолаб сурат мегирад, зеро инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ дар ҳар як соҳаи илм дар зери таъсири сарчашмаҳои объективӣ ва субъективӣ тағйироти муайянеро ба амал меорад.

Ин таъсирро танҳо бо таваҷҷуҳ ба низоми арзишҳои амалкунанда танзим кардан мумкин аст. Самтгириҳои арзишӣ ҳам фаъолияти МТМУ ва ҳам соҳаи иҷтимоиро танзим мекунанд. Ҳамин тавр, тасҳеҳи бисёрсатҳии ҳамаи соҳаҳое, ки тарбияи ҳофизаи таърихии хонандагонро ташкил медиҳанд, ба вуқуъ меояд» [45].

Маҷмуи омилҳои ташаккулдиҳандаи тафаккури ҷавонон аз дастуроте иборат аст, ки аз сарчашмаҳои сиёсӣ, педагогӣ, психологӣ, умумитаҳсилотӣ

тарбиявӣ ва консепсияи маънавию ахлоқии муҳити онҳо бармеоянд. Тавре қаблан зикр кардем, ҳофизаи таърихӣ ҳамоно ҷанбаи таҳсилотии тавлидшуда буда, он ҳам бояд ҷузъи омилҳои дар боло зикргардидаи фаъолияти тарбиявӣ бошад, ки мантиқи таҳқиқоти мазкурро таҷассум мекунад.

МТМУ ва барномаҳое, ки имрӯз дар он ҷо амалӣ мешаванд, ҳам хусусияти таҳсилотӣ ва ҳам фароғатӣ доранд. Вазифаи асосии онҳо пешниҳоди маводи ба як қатор талабот мувофиқаткунанда мебошад, ки иҷтимоисозии самарабахши ҷавононро таъмин карда, ба онҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда тавонанд. Ҳавасмандӣ барои рафтан ба МТМУ қадами аввалин ва асосӣ дар самти вазифаи таҳсилотии онҳо мебошад. Ин ташкилот дар асоси манфиат ва талаботи хонандагон ба ташаккули рушди ояндаи фарҳангии давлат таъсир мерасонанд.

И.С. Кон яке аз асосгузорони мактаби муосири сотсиологӣ дар бораи ҷавонон мегӯяд, ки: «Гурӯҳи иҷтимоию демографӣ мебошад, ки дар асоси маҷмуи вижагиҳоии синну солӣ, хусусиятҳои мавқеи иҷтимоӣ муайян ва ҳам ба ҳамон хосиятҳои иҷтимоию психологӣ вобастагӣ дорад. Ҷавонӣ ҳамчун давраи муайян, марҳилаи даври ҳаёт аз ҷиҳати биологӣ универсалӣ аст, аммо чаҳорчӯбаи синну солии мушаххаси он, мақом, ҷойгоҳ ва вижагиҳои иҷтимоию психологии он дорои сиришти иҷтимоию таърихӣ буда, ба сохти ҷамъиятӣ, фарҳанг ва қонуниятҳои иҷтимоисозии ба ҳамин ҷомеа хосбуда вобаста аст» [66, с. 136].

Чаҳорчӯбаҳои синну солии муайянкунандаи мафҳуми ҷавонон дар минтақаҳо, фарҳангҳо ва кишварҳои гуногун фарқ мекунанд. Мо метавонем ба сифати мисол таснифоти зеринро қайд кунем:

1) аз 7 то 23 сола дар тафсири К. Тейлор;

2) аз 14 то 20 писар ва аз 13 то 19-сола духтарон дар С. Бюлер ва Э. Шпрангер;

3) 17-25 сола – ҷавонон дар доираи пешниҳоди ЮНЕСКО;

4) 15-25 сол – маҳдудияти ҷавонони СММ;

5) дар ҳудуди Федератсияи Русия қонунгузории ҷорӣ муқаррар кардааст, ки одамони аз 14 то 35 сола ҷавонон ба ҳисоб мераванд.

Омӯзгороне, ки дар МТМУ кор мекунанд, дар асоси категорияи синну соли муайяншуда ва эҳтиёҷоти ба он мувофиқ бояд барномаҳои самарабахши фаъолиятро тадвин намоянд. Дар эҷоди чунин барномаҳо дарки нақши онҳо дар тарбияи насли наврас ва ташаккули ҷаҳони ботинии ҳар як хонандаи алоҳида, мазмуни ақлонӣ, маънавӣ ва отифавии он муҳим аст.

Дар ҷаҳони муосир ба ташкили фароғати фарҳангии хонандагони ҷавон эҳтиёҷоти зиёд ба миён меояд. Ба андешаи О.Г. Тавстуха: «Худамалисозии иқтидори эҷодӣ ва маънавии ҷавонон ва умуман ҷомеа» имконнопазир аст [137, с. 112]. Албатта, чунин фароғат як қатор вижагиҳо дорад, ки мо метавонем ба вижагиҳо мансуб донем

- ҳассосияти баланди отифавӣ ва зарурати таассуроти дурахшон вобаста ба синну соли шунавандагони мақсаднок;

- шавқу рағбати баланди ҷавонон ба навоварӣ ва фаъолнокӣ дар ҷустуҷӯйи таассуроти нав;

- зарурати бонизом будани чорабиниҳои ташкилшаванда, якпорчагӣ дар маҷмуи барномаҳо барои ноил шудан ба ҳадафи ягонаи тарбиявӣ – ташаккули ҳофизаи таърихӣ;

- таваҷҷуҳ ба вазъи умумифарҳангӣ, тамоюлҳо, мубрамии дониш ва салоҳияти худи омӯзгорон.

1.2. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилӣ

Дар асоси мавзуи таҳқиқот мо мазмуни чунин мафҳумҳо, ба мисли тафаккур, аз ҷумла тафаккури таҳлилии хонандагонро баррасӣ намуда, инчунин муайян менамоем, ки моҳияти мафҳуми «хонандагон дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ» чиро дар назар дорад.

Таваҷҷуҳи асосӣ дар таҳқиқоти мо ба тафаккури таҳлилии хонандагон нигаронида шудааст. Мафҳумҳои тафаккур ва тафаккури таҳлилӣ ҳамчун

мафҳумҳои ҳамроҳ амал мекунанд. Аз соли 1970 то охири асри XX моҳияти тафаккур танҳо дар марҳилаи таҳияи назарияи он ва муайян кардани усулҳо ва вазифаҳои он қарор дошт. Минбаъд, аз ибтидои асри XXI то имрӯз мафҳуми тафаккур аллакай бо амалҳо ва салоҳиятҳои таълимии универсалӣ мансуб гардида, бо тамоми ҷузъиёт ва ҷанбаҳо баррасӣ ва дар равандҳои гуногуни фаъолият ҳангоми кор бо хонандагони ба категорияҳои гуногун тааллуқдошта амалӣ карда мешавад.

Аммо, сарфи назар аз тафовути равиш, ҳар дуи ин давра тафаккурро ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии таркибии раванди таҳсилот дар баробари донишу малака дар назар доранд. Алексашкина Л.Н. андешаронӣ кардааст, ки: «Инкишофи тафаккур дар ҳама ҷо ҳамчун «ҳам мақсад, ҳам унсур ва ҳам натиҷаи тарбияи шахс» дониста мешавад» [5, с. 16-24].

Ю.К. Бабанский тафаккурро «Қобилияти бошуурона анҷом додани амалҳои таълимӣ»[19] номидааст. Ин таъриф мавқеи муаллифи ин таҳқиқотро дақиқтар баён мекунад.

Педагогика дар ИҶШС ва тағйироти хоси барои он давра дар таълимоти он ба муколамаи олимони педагог дар бораи мазмуни мафҳумҳои малакаҳо ва маҳоратҳо табдил ёфт. Дар ниҳояти кор, таърифи барои ҳамагон маъмул қабул карда шуд: «Усулҳои омӯхташудаи фаъолият - маҳорат, усулҳои азхудшуда - малака» мебошанд. Дар баробари ин, ин тафаккур бо он фарқ мекард, ки дар муқоиса бо ин мафҳумҳо он боҳаракаттар ва бошууртар буда, тавассути супоришҳои тамринӣ бо мураккабии афзоянда инкишоф меёбад.

В.В. Краевский, доктори илмҳои педагогӣ роҷеъ ба салоҳиятҳои хонандагонро чунин андеша доранд: «Он мисли ашёи физикии беҳаракат буда, интиқоли муқаррарии онҳо ғайриимкон аст. Пайдошавии онҳо дар сари кӯдак ба кори фаъоли тафаккури худи кӯдак вобаста аст» [74, с. 58]. Яъне ин донишманд онро чараёне медонад ҷараёни бо андеша ва мулоҳиза. Аз ин гуфтаҳо чунин натиҷа гирифтан мумкин аст, ки тафаккур ва андеша ҷараёни

ташаккулёбанда буда, ҷузъи таркибии тафаккури таҳлилии таълимгирандагон ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои шуравӣ оид ба фаъолияти омӯзиши рушди тафаккури хонандагон бисёр асарҳо таълиф гардида буданд. Таҳқиқоти муҳимтаринро чунин муҳаққиқон ба монанди Л.С. Виготский [34, с. 5-18], А.Н. Леонтев [80], П. Галперин [35, с. 441-470], Н.Ф. Тализина [138], Д.Н. Богоявленский, Н. Менчинская [27], Е.Н. Кабанова-Меллер [54], Ю.К. Бабанский [19], И.Я. Лернер [81], А.В. Усова [147] ба анҷом расонидаанд.

Маводи назариявӣ, ки аз ҷониби омӯзгорони донишманди асри XX ба мо ҳамчун мерос омадаанд, бештар бахши инкишофи педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои дарки аҳаммияти рушди тафаккур, дарки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот такон бахшид. С.Г. Воровшиков таваҷҷуҳро ба он ҷалб мекунад, ки: «Дар солҳои 80-уми асри XX равишҳои идроки мунтазами тафаккур ва малакаҳо таҳия карда мешаванд. Н. Паламарчук ва Т.И. Шамова бошанд: «Тасниф ва таркиби ҳар як навъи тафаккурро таҳия намуданд» [33].

Мувофиқи мавзуи таҳқиқот тафаккури таҳлилии хонандагон мафҳуми марказии мавриди таҳқиқ мебошад. Ин навъи тафаккур дар таҳқиқоти илмии самти педагогӣ гуногунранг тавсиф шуда, бо таърифҳои сершумор айният дода мешавад, аз малакаҳои умумиинсонии мансуб ба фаъолияти зеҳнии ҳар як субъект то амалҳои таълимии вобаста бо равандҳои мушаххас муайян карда мешаванд.

Агар асарҳои Л.С. Виготский ба асос гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккур бо фаъолияти таълимӣ иртиботи хеле наздик дорад, ки онро ба таври қобили мулоҳиза ташаккул ва рушд медиҳад. Ба ғайр аз Л. Виготский ин назарияро олимони дигар дар асарҳои худ таҳия кардаанд, ки зуҳурот ва такмили тафаккури таҳлилиро дар зинаҳои гуногуни таълим тавсиф намудаанд.

Масалан, Е.В. Прямикова [117], В.Н. Шапалов [164], А.С. Бароненко [22], В.А. Кузмина ба таври гуногун мулоҳизаронӣ карда, ба таври умумӣ ба

эътирофи ягонаи тафаккури таҳлилӣ ҳамчун ҷузъи рушди фарҳангии шахсият, умуман ҷомеа ва унсури ҷудонашавандаи шуури субъекти соҳибмаърифат ва бошуур омадаанд.

Дар таҳқиқоти С.В. Гиннэ [39], Ю.В. Дементева [43], Р.Б. Локшин [82], Т.Ю. Медведева [97], И.Г. Овсянникова [113], П.Ю. Тарасов [139] ва олимони дигар, тафаккури таҳлилӣ, ки дар марҳилаи тайёрии касбии хонандагон ташаккул ёфтааст, таҳкурсии малакаҳои мутахассиси ояндаро мегузорад. Таърифҳои тафаккури таҳлилӣ, ки дурустии ин мафҳумро ифода мекунанд, ба таври зерин мисол оварда мешаванд:

- ба гуфтаи Т.П. Соломонова: «Тафаккури таҳлилӣ тавсифномаи бисёрвазифавии ақлонии хонанда буда, якпорчагии малакаҳои ӯро дар таҳлил ва баҳодиҳии иттилоот, ба низом даровардани донишҳои андухта, тақвият додани фикр ва дуруст гузоштани саволҳо дар назар дорад» [134];

- ба андешаи В.М. Чиркова: «Тафаккури таҳлилӣ як гурӯҳи маҳоратҳои мураккаб ва низомнокии гуногун аз қабили муқоиса, тафриқаи иттилоот, пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ, тақвияти хулосаҳо ва шарҳҳои интиқодӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои касбӣ нигаронида шудаанд» [160];

- ба ақидаи И.Г. Овсянникова: «Тафаккури таҳлилӣ бо огоҳии тафаккур ва равандҳои таркибии он тавсиф мешавад, ки татбиқи онҳо дар шакли фаъолияти сохторӣ ва мақсадноки суратгиранда аз ангезаҳои субъект ва дар асоси озмоиш, малакаҳои омӯзишӣ ва дониши ӯ, ҳамчунин дар асоси фаҳмиши усулҳои фаъолияти зеҳнӣ бармеояд» [113]. И.Г. Овсянникова, инчунин аҳаммияти муносибатҳои субъектро бо дигар иштирокдорони фаъолияти таҳсилоти ҳангоми ташаккули тафаккури таҳлилӣ қайд мекунад.

Ин таърифҳо ба таври васеътари амалкард, номаҳдудӣ ва якпорчагии мафҳуми тафаккури таҳлилиро инъикос мекунанд. Озмоиши амалии худамонро бо таърифҳои дар боло зикршуда ҳамгиро сохта, мо метавонем ба

хулосае бирасем, ки тафаккури таҳлилӣ инчунин унсурҳои ҳаракатнок, амалкард ва иқтидори баланди фаъолияти зеҳниро дар бар мегирад.

Ба андешаи Л.Б. Таренко: «Тафаккури таҳлилӣ ба мутахассисони оянда имконият медиҳад, ки равандҳои тафаккури худро идора кунанд. Самараи таҳсилот дар азхудкунии маҳоратҳои таҳлилӣ зоҳир мегардад» [140]. Аз ин рӯ, таҳқиқоти мо тафаккури таҳлилиро ҳамчун ҳар гуна намуди фаъолияти фикрӣ баррасӣ менамояд, ки аз ҷиҳати низомнокӣ ва мушкилӣ гуногун аст, вале ҳамеша заминаи зеҳнии субъекти тафаккурро инъикос намуда, имкони дарки воқеияти атрофро фароҳам месозад.

Азбаски таҳқиқоти мазкур ошкорсозии мафҳуми тафаккури таҳлилии хонандагонро дар назар дорад, мо тафаккури таҳлилиро бо таваҷҷуҳ ба категорияҳои хонандагоне, ки фаъолияти таҳлилӣ мегузаронанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бисёре аз алгоритмҳои фаъолияти фикрӣ ва таҳлилӣ, мулоҳизаҳои баҳодиҳӣ наметавонанд ба маҷмуи малакаҳои категорияҳои гуногуни хонандагон баробар тааллуқ дошта бошанд. Доираи иттилооти омӯхташуда ва роҳҳои тафсири он дар категорияҳои алоҳида низ фарқ мекунад.

Дар натиҷа, проблемае ба миён меояд: маҳз кадом малакаҳо бояд моҳияти тафаккури таҳлилӣ ҳисобида шаванд. Л.С. Рубинштейн психологи маъруф, ба як низоми умумӣ чунин фаъолиятҳои шуурро, ба монанди «таҳлил, синтез, муқоиса, тасниф, таҷрид (абстраксия)» иртибот медиҳад [126].

Тафаккури таҳлилӣ, ба ақидаи омӯзгорон аз малакаҳои таҳлил, муқоиса ва тафриқаи мавод, ҳамгирой ва пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ иборат аст. Дар таҳқиқоти мавриди баррасии мо қароргирифта вижагии маводи ҳар як фанни таълимӣ бо малакаҳои мушаххаси вобаста ба тафаккури таҳлилӣ муқоиса карда мешавад. Дар зер ҷадвале оварда шудааст, ки ин муносибатҳоро нишон медиҳад. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. ***Таносуби фанни таълимӣ бо малакаҳои таҳлилӣ***

Муҳаққиқ	*Усулҳои фаъолияти таҳлилӣ*	*Соҳаи низоми таҳсилот*
Т.И. Бахарева	«тасниф кардан, ба низом даровардан, таҷрид кардан, ҷамъбасти мавод бо тақвияти минбаъдаи хулосаҳо, ошкорсозии қонуниятҳо»	фаъолияти беруназсинфӣ
С.И. Дашкевич	«таҳлил, синтез, муқоиса, ҷамъбаст, тасниф»	биология
С.К. Какаев	«таҳлил кардан, синтез намудан, муқоиса кардан, ба низом даравордан»	химия, биология
Д.В. Кузин	«анҷом додани робитаҳои сабабу оқибат»	таърих
Н.Д. Леонидова	«маҳорати фарқ кардани кулл ва ҷузъ, ҷудо кардани нуктаи асосӣ, муқоиса, ҷамъбаст, муқаррар кардани робитаҳои сабабу оқибат, гурӯҳбандӣ кардан, тасниф намудан, муайян кардани мафҳумҳо, ба низом даровардан»	адабиёт
Г.А. Сикорская	«таҳлил, синтез, ҷамъбаст, тасниф, амсиласозӣ, ҷустуҷӯйи роҳҳои ҳалли масъалаҳо»	риёзӣ
Т.П. Соломонова	«тасвият ва гузоштани саволҳо, вокуниш, таҳлил, ба низом даровардани донишҳои гуманитарии бадастовардашуда»	фанҳои гуманитарӣ
О.В. Рогожин	«исбот кардан, қиёс намудан, муқоиса кардан»	химия

Ба афзудани миқдори манбаъҳои иттилоот ва таъсири онҳо ба пешрафти ҷомеа ва тарзи тафаккур таваҷҷуҳ накардан мумкин нест. Мавҷудияти теъдоди хеле зиёди адабиёти бадеӣ ва илмии дастрас барои мардум онро на танҳо манбаи дониш, балки заминаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ низ кардааст. Дар баъзе таҳқиқот олимон тафаккури таҳлилиро маҳз ҳамчун тавсифномаи таҳқиқотӣ медонанд, ки бидуни он коркарди селаи бузурги иттилоот ғайриимкон аст. Мо ин мушоҳидаро дар таълифоти илмии А.П. Гладкова, У.Ю. Кукар [77], Э.Г. Собирова [126] ва чанде дигар муҳаққиқон дида метавонем.

Агар ба консепсияи дар таҳқиқоти болозикр бозгӯгардида такя карда, тафаккури таҳлилиро бо тағйирпазирии он вобаста ба маводи таҳлилшудаи

фанҳои гуногуни таълимӣ ба назар гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккури таҳлилӣ на тавсифномаи шахсӣ, балки хосияти фаъолияти таҳсилот мебошад. Проблемаи ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва шавқу рағбат ба раванди таҳсилот дар байни хонандагони мактабҳо на танҳо дар низоми таҳсилоти ватанӣ вуҷуд дорад, инчунин аз мавҷудияти чунин ҳадафҳо ва душвориҳои ноил шудан ба онҳо дар низоми онҳо шаҳодат медиҳад. Чунин проблема, дар ҳар куҷое, ки ошкор шавад, интихоб ва корбурди методҳои фаъол ва интерактивиро дар низоми таҳсилот тақозо мекунад.

Муҳаққиқ Мулюкова, А.Г. «Меъёрҳои стандартҳои таълими умумӣ, касбӣ ва робитаи мутақобилаи муҳтавои онҳоро, ки боиси таснифи тафаккури таҳлилӣ мебошанд ва ба ҷузъҳои зерин ҷудо менамояд:

1) таҳлили маълумоти оммавӣ, ки аз захираҳои сершумор ҷамъоварӣ шудаанд, бо таваҷҷуҳ ба мавқеъҳои муаллиф анҷом дода мешаванд; ҷудо кардани тезисҳо, таснифи маълумот, муқоиса ва муттаҳидсозии иттилооти гирифташуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои кори таҳлилӣ;

2) таҳлили рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, муайян кардани вобастагии байни онҳо (вақте ки баъзе рӯйдодҳо бо мавҷудияти ҳодисаҳои дигар муайян карда мешаванд), тафриқасозӣ аз рӯйи тавсифоти асосӣ ва ба низом даровардани равандҳое, ки фаъолияти ҳаётии ҷомеаро ташкил медиҳанд;

3) натиҷаҳои ҷараёни таҳлил асоснок карда мешаванд, қисматҳои асосии таҳлил тафкик ва ҷудо карда мешаванд, инчунин эътимоднокии иттилооти дарёфт карда шуда тавассути мисолҳои равшан пешниҳод собит карда мешаванд» [101].

Таҳқиқоти муаллифони саршинос дар якҷоягӣ бо озмоиши шахсӣ ба мо имкон медиҳад, ки унсурҳои таркибии тафаккури таҳлилиро муайян намоем:

- ангезавӣ
- маърифатӣ;
- асолатию фаъолиятӣ.

Унсури ангезавии тафаккури таҳлилӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ азхудкунии назарияи таҳлил, ҳадафҳо ва аҳаммияти он дар раванди таълим, пайдоиши шавқу рағбат ва ҳавасмандии ба даст овардани тафаккури таҳлилӣ ҳангоми коркарди маълумот ва дар раванди фаъолияти таҳсилот мебошад.

Унсури маърифатии тафаккури таҳлилӣ имкон медиҳанд, ки шахс мушкилотро ба қисмҳои хурдтар ҷудо кунад, робитаҳои байни онҳоро муайян созад ва ба ҳалли мушкилот бо роҳи мувофиқ ва самарабахш ноил гардад. Тафаккури таҳлилӣ на танҳо дар соҳаҳои илмӣ муҳим аст, балки дар ҳаёти рӯзмарра, қабули қарорҳо ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ низ нақши калидӣ мебозад.

Дониш дар ин замина маълумоти кофӣ дар бораи мавзуъ ё масъаларо дар бар мегирад. Ин метавонад дониш дар бораи далелҳо, принсипҳо, қонуниятҳо ва назарияҳо бошад, ки барои фаҳмидани моҳияти масъала ва арзёбии иттилооти дастрас зарур аст. Бе дониши кофӣ, таҳлили амиқ ва босифат ғайриимкон мегардад.

Унсури асолатию фаъолиятӣ дар навбати худ, равиши инфиродӣ ба фаъолияти таҳлилиро ифода мекунад. Дар ин ҷо ҳам дониш ва ҳам озмоиши ин ё он мавзуъ ва ҳам идроки шахсии ӯ - отифавӣ ва эҷодӣ нақши муҳим доранд. Дар ҷараёни чунин таҳлил ақидаҳои нав ва роҳҳои ба худ хоси ҳалли проблемаҳои матраҳгардида пайдо мешаванд, ки ҳангоми таҳлили ин ё он объект ҳамроҳ мешаванд.

Унсурҳои тавсифшуда инчунин низоми арзёбии тафаккури таҳлилиро дар муассисаҳои таълимӣ ташкил медиҳанд.

Донишмандони зиёде ба масъалаи тафаккури таҳлилӣ ва роҳҳои ташаккули он рӯ овардаанд, дар ин байн андешаҳои муҳаққиқон Н.К. Нурихонова [111] ва Т.П. Соломонова [134] перомуни масъалаи мазкур ҷолиб ва дархӯр мебошад. Эшон ин ҷараёнро ҷараёни тулонӣ ва боарзиш тавсиф намудаанд. Ба андешаи эшон шаклгирии тафаккури таҳлилӣ аз нуқтаи бисёр сода оғоз ёфта, сипас ба таври силсилавӣ рушду такомул ёфта, ба

дараҷаи аъло мерасад, ки шахс қодир ба таҳлили масоили хеле печида ва мураккаб мегардад. Дар ниҳояти кор тафаккури таҳлилӣ шакли аслии худро дарёфт карда мақдур ба баррасӣ ва баёни андешаҳои ноб ва бикр ба шеваи хос мегардад, ки маҳсули андеша ва фикри сатҳи баланд мебошад. Дар ҳар сурати шаклгиртӣ ва маҳсули тафаккури таҳлилӣ ангезаҳои дохилӣ ва берунӣ мебошанд, ки дар натиҷаи омезиш мунҷар ба тавлиди андешаи хеле сатҳи боло ва инъикоскунандаи ҷараёни ин ё он ҳаводису воқеа ва ё падидаҳо дар шакли қобили қабул ва муфид вобаста ба мақтаи замонӣ мебошанд.

Ҷадвали 2. ***Меъёрҳои арзёбии тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ***

Унсурҳои тафаккур	***Меъёр***
Ангезавӣ	Таваҷҷуҳ ба фаъолияти иҷтимоӣ; шавқу рағбат ба равандҳои таҳлилӣ ва дарки ҳадафи ниҳоии онҳо; идроки мақсади раванди таълим ва нақши равандҳои таҳлилӣ дар он; малакаҳои худомӯзӣ, амалисозии таълимӣ ва эҷодӣ.
Маърифатӣ	Доштани асоснокии назариявии равандҳои таҳлилӣ ва қобилияти татбиқи онҳо; малакаҳои корбурди донишҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ гирифташуда; майли васеъ намудани пойгоҳи дониш ва маҳоратҳои бадастовардашуда; қобилияти тартиб додани нақшаи фаъолияти таҳлилӣ, амалӣ намудани он, огоҳ будан аз ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти худ.
Асолатию фаъолиятӣ	Мавҷуд будани озмоиши фаъолияти таҳлилӣ дар раванди таҳсилот; кӯшиши гунаҳои беназири ҳалли проблемаҳо, равиши инфиродӣ ба вазифаҳо; мавҷудияти ақидаҳо ва мавқеи асоснок, назари шахсӣ ба маводи таҳлилшаванда.

Мо дар таҳқиқоти мазкур низоми тавсифкардаи А.В. Усова ва Е.Н. Селиверстоваро ба асос мегирем. А.В. Усова доктори илмҳои педагогӣ бар ин назар аст, ки: «Хонандаи дар дараҷаи паст қарордошта танҳо амалҳои алоҳидаро иҷро мекунад ва пайдарпайии онҳо беназму тартиб буда, амалҳо дар маҷмуъ нодуруст дарк карда мешаванд. Дар дараҷаи миёна хонанда тамоми амалҳои заруриро иҷро мекунад, аммо оид ба пайдарпайии онҳо камтар андешаронӣ шудааст ва худи амалҳо ба қадри кофӣ бошуурона нестанд. Хонанда дар дараҷаи баланд ҳамаи амалҳоро иҷро мекунад,

пайдарҳамии онҳо оқилона, амалҳо, умуман бошуурона мебошанд» [147]. Низоми баҳодиҳии ӯ ба огоҳ будан, мантиқӣ будан ва низомнокии амалҳои анҷомдодаи хонандагон асос ёфтааст.

Доктори илмҳои педагогӣ Е.Н. Селиверстова низ дараҷаҳои «амалиётию муассир, фаъолияти, шахсиятро» ҷудо карда, қайд мекунад, ки: «Дар дараҷаи нахустин хонандагон танҳо баъзе фаъолияти маърифатиро инкишоф медиҳанд. Дар марҳилаи дуюм хонанда метавонад аллакай ҳамчун созмондиҳандаи фаъолияти таҳлилӣ баромад карда, низоми ягонаи азхудкунии донишҳои навро таҳия намояд. Фаъолиятҳо дар он бештар субъективӣ буда, тавсифномаи шахсиро ба даст меоранд. Марҳилаи сеюм бошад, бештар инфиродӣ аст, бо вокуниш муайян кардани моҳияти равандҳои таҳлилӣ ва аҳаммияти онҳо дар рушди худи шахс тавсиф мешавад» [130].

Бо такя ба таҳқиқоте, ки мо анҷом додем, дар кори худ марҳилаҳои зерини инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумиро ҷудо намудем:

- танқидӣ;
- самаранок;
- эҷодӣ.

Марҳилаи «танқидӣ»-ро мо ҳамчун ибтидои рушди тафаккури таҳлилӣ тавсиф мекунем. Дар он марҳила хонандагон ё ҳанӯз малакаҳои ҳалли масъалаҳои таҳсилотро надоранд ё аз рӯйи алгоритмҳои додаи омӯзгорон корҳоро бидуни халалдор намудани низоми асосӣ иҷро мекунанд.

Марҳилаи «самаранок» тафаккури бештар рушдёфтаро дар назар дорад, ки «самара»-и он - натиҷаҳои инфиродӣ мебошанд. Дар он хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ дастрасӣ доранд, онҳо мустақилона нақшаи кориро тартиб медиҳанд ва ба ҳадафҳои худ ноил мешаванд.

Ба марҳилаи «эҷодӣ» на ҳар хонанда ноил мегардад, он бештар аз ҳама фардӣ аст, зеро он қобилияти эҷодӣ ва вуҷуд доштани истеъдодро дар назар дорад, ки моро водор мекунад, ки онро ҳамчун сатҳи алоҳида фарқ кунем.

Ҳангоми тафаккури эҷодӣ, хонандагон майл ба роҳҳои ғайриоддии ҳалли масъалаҳоро дошта, ба такмил додани равандҳои дастрас ва тамоми воқеияти намоён кӯшиш мекунанд. Омӯзиши ин падида мушкилтар аст, аммо таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқро ба худ ҷалб менамояд.

1.2. Ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар адабиёти методӣ

Зарурати ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон бо тайёрии онҳо ба зиндагӣ дар ҷомеа муайян карда мешавад, ки ин яке аз вазифаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Ҷаҳони гирду атрофи мо пайваста дар ҳоли таҳаввулот қарор дорад, селаҳои иттилоот ва рақамисозӣ суръат мегирад. Бо дарназардошти ин, хонанда бояд ҳар рӯз, аз ҷумла дар мактаб, ба миқдори фаровони маълумот рӯ ба рӯ мешавад, ки онро коркард намояд. Тафаккури таҳлилӣ ба дарки дурусти ҳаҷми иттилоот ва ба низом даровардани он мусоидат мекунад. Барои кор бо маълумот аз соҳаҳои гуногуни мавзуъ равиши бонизом истифода мешавад, ки тавсифи ҳамаҷонибаи онро мо метавонем дар асарҳои илмии А.Н. Аверянова [2], И.В. Блауберг [24] ва Э.Г. Юдин пайдо намоем.

Равиши бонизомро дар таҳқиқоти мо метавон бо тезисҳои дар зер овардашуда тавсиф кард:

- рушди тафаккури таҳлилӣ дар муассисаҳои таълимӣ яке аз масъалаҳои афзалиятнок дар шароити кунунӣ мебошад;

- рушди тафаккури таҳлилӣ дар байни хонандагон яке аз низоми асосии таҳсилот мебошад;

- якпорча будан, ки «робитаи мутақобила ва таъсири мутақобилаи ҳамаи ҷузъҳои таркибии онро дар назар дорад»;

- «субъективӣ будан, ки ба фардияти шахсӣ нигаронида шудааст».

Дар амсилаи бенуқсони назариявии фаъолияти таълимӣ метавон чунин ҷузъҳои таркибиро ҷудо намуд: мақсади фаъолият, омӯхтани маводи иттилоотӣ, муомила бо хонандагон, ҷамъбаст ва арзёбии фаъолият.

Ба ғайр аз равиши бонизом, равиши фаъолиятӣ низ амалӣ карда мешавад, ки ба амалҳои бевоситаи хонандагон дар раванди фаъолияти таълимӣ нигаронида шудааст. Чунин равиш хонандагонро ба худомӯзӣ ҳавасманд мекунад.

Боз як равиши дигар - иттилоотӣ мебошад, ки он махсусан дар шароити ҷомеаи муосири иттилоотӣ муҳим аст. Технологияҳои иттилоотӣ, ки дар ҳаёти инсон фазои бештареро ишғол мекунанд, таҳаввулоти тамаддунро ба зинаҳои нав мебароранд ва равиши иттилоотиро дар тарбияи насли наврас такмил медиҳанд. Асоси педагогии ин равишро чунин олимон ба монанди Н.П. Безруков, В.М. Казакевич, Л. Фишман ва Н. Яковлев гузоштаанд.

Фаъолияти таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад, вақте ки дар мавриди кори дастаҷамъии иштирокдорони фаъолияти таълимӣ аз болои коркарди маълумот сухан меравад. Чунин вижагии раванд таваҷҷуҳи ҳар як иштирокдорро баланд мебардорад, ки дар навбати худ самаранокии раванди таълим ва шавқу рағбатро ба фаъолияти таҳлилӣ афзоиш медиҳад. Дар ин ангораи фаъолият, инчунин равиши иттилоотӣ амалӣ мегардад, ки дар тезисҳои зерин инъикос ёфтааст:

- иттилоот - манбаи марказии ташаккули ҷомеаи муосир мебошад;

- иттилоотонии равандҳои иҷтимоӣ иттилоотро оммавӣ мегардонад;

- ҳаҷми босуръат афзоишёбандаи иттилоот рушди малакаҳои таҳлилиро барои тафриқаи селаи иттилоот тақозо мекунад;

- иттилоотонии ҳаёт боиси тағйироти номгӯйи касбҳои мавҷуда, боиси пайдоиши ихтисосҳои нав ва аз байн рафтани он ихтисосҳое мегардад, ки аҳаммияти худро гум кардаанд;

- малакаи кор кардан бо пойгоҳҳои васеи маълумот ба яке аз талаботи асосӣ дар бисёр касбҳо табдил меёбад;

- зарурати кор карда баромадани методҳои фаъоли коркарди маълумот ба миён меояд.

Дар ҷараёни таҳқиқот мо амсилаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро таҳия намудем, ки ба се равиши дар боло тавсифгардида ва тавсифномаҳои бунёдии онҳо асос ёфтаанд. Мо, инчунин, шароити таҳсилот ва методҳои кориеро, ки барои рушди тафаккури таҳлилӣ заруранд, муайян кардем.

Сохтори фаъолият оид ба рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон якчанд ҷузъҳоро дарбар мегирад:

- ҳавасмандию мақсаднокӣ;
- назариявию муҳтавоӣ;
- субъектию фаъолиятӣ;
- вокунишию баҳодиҳӣ.

Мақсаднокию ҳавасмандгардонӣ – ҷараёнест, ки ба ташаккулёбии тафаккури таҳлилии ҳаммаи иштирокчиёни раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нақши бориз дошта, инчунин самтҳои дар пешгузоштаро рушд медиҳад. Дар ин росто хонандагон ба азхудкунии чунин марҳилаҳо мушарраф мегарданд: Шавқмандию ҷасурӣ, бо ҳавас ба ояндаи нек нигаристан, умедвор будан аз натиҷаҳои мусбии ба даст омада, устувории ҳадафҳои гузошташуда, ки натиҷаи мусби ба бор меоранд.

Марҳилаи ҳавасмандию мақсаднокӣ ба идроки аҳаммияти рушди тафаккури таҳлилӣ ва ҳадафҳои он мусоидат мекунад. Инчунин дар ин марҳила, омӯзгор метавонад ба эҳтиёҷоти инфиродии хонандагон бодиққат назар андозад.

Самтгирии раванди таълим имкон медиҳад, ки дар тамоми барномаи муассисаҳои таҳсилотии миёнаи умумӣ мавҷудияти фаъолияти таҳлилӣ муайян карда шавад.

Натиҷаи ниҳоии фаъолияти таҳсилот - бомуваффақият супоридани имтиҳонҳо мебошад, ки барои гирифтани маълумоти олии касбӣ ва ихтисосе, ки худамалисозии хонандаро таъмин менамояд. Барномаи таҳсилот оид ба рушди тафаккури таҳлилӣ низ ин ҳадафҳоро ба назар гирифта, малакаҳои

банақшагирӣ, омӯзиш, таҳлил ва кор бо низомҳои иттилоотиро ташаккул медиҳад.

Дар баробари ин, барномаҳо метавонанд вобаста ба мақсадҳои педагогӣ, дараҷаи шавқу рағбат ва марҳилаи рушди хонандагон, таркиби маводи таълимӣ, амсила ва низоми фаъолияти малакаҳои банақшагирии ҳамроҳи он, омӯзиш ва кор бо низомҳои иттилоотӣ ташаккул дода шаванд. Дар ин маврид шакли ҳамкориҳои субъектҳои раванди таҳсилот, воситаҳои ба таври аёнӣ тасвир намудани маводи омӯхташаванда ва методҳои таълими он метавонад тағйир ёбад.

Тавре мебинем, дар ин марҳила худи имкони амалӣ намудани инкишофи тафаккури таҳлилӣ дар сохтори мушаххаси раванди таҳсилот ошкор гардида, барои бо ҳавас иштирок намудан ва шавқмандии хонандагон дар ташаккули малакаҳои таҳлилӣ шароит омода карда мешавад.

Марҳилаи ҳавасмандию мақсадноки ҳамин гуна тавсифгардидаи инкишофи тафаккури таҳлилӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо равандҳои зерин тавсиф карда мешавад:

- мақсадгузории муқарраркунандаи бахши муносибатҳои байниҳамдигарии иштирокдорони фаъолияти таълимӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти хонандагон аз ҷониби омӯзгор, ки ба рушди самараноки малакаҳои таҳлилӣ нигаронида шудааст;
- ҳавасмандие, ки шавқу рағбат ва кӯшиши хонандагонро ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ вобаста менамояд.

Унсури назариявию муҳтавоӣ - маводи таълимӣ ва ташаккули низоми фаъолияти таълимиро дар бар мегирад. Ба ҳайси пойгоҳи ташаккули ин марҳила маводи таълимии як фанни мушаххаси таълимӣ хидмат мекунад, ки дар он амсилаи байнифаннии фаъолияти педагогӣ барои рушди тафаккури таҳлилии хонандагон вогузор шудааст. Ҳамин тавр, ду сохторро муттаҳид намуда, муҳтавои ягонаи маводи назариявии фаъолияти таълимӣ ба вуҷуд оварда мешавад.

Дар ин консепсия технологияи модулӣ мавҷуд буда, он дар навбати хеш дар канори дурустӣ қонунмандиро таъмин мекунад. Инчунин технологияи модулӣ ва интихоби он зимни таълим асоси таълими мантиқӣ, худомӯзӣ ва шаффофияти натиҷаҳоро таъмин мекунад.

Дар идроки модул мо ба тафсири Г.Я. Гревсева такя мекунем, ки: «Онро ҳамчун маҷмуи шаклҳои ташкил ва методикаи таълими дар як мавзуи умумӣ муттаҳидшуда ва ба рушди тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нигаронидшуда тавсиф мекунад» [40].

Мо модулро ҳамчун низоми якпорчаи маводи назариявӣ ва бахши санҷишҳо ва супоришҳо барои он тавсиф мекунем, ки он азхудкунии мавод ва қобилияти баҳодиҳӣ ба кори хонандагонро таъмин мекунад. Инчунин дар таҳқиқоти худи мо мафҳуми «манбаи иттилооти иҷтимоиро» истифода мебарем, ки маводи назариявиро дар бораи инсон ва умуман ҷомеа дар назар дорад, он ҳамчун унсури маводи таълимӣ истифода мешавад.

Таҳқиқоти манбаъҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ бо нуқтаҳои зерин ҳавасманд карда шудаанд:

- омӯзиши фанҳои иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти таҳлилӣ дар ин раванд бидуни сарчашмаи бевоситаи маводи назариявӣ амалинашаванда аст;

- мубрамсозии густариши пойгоҳи иттилоотӣ дар таҳқиқоти илмӣ;

- иттилоотонии ҷомеа дар аксарияти соҳаҳои фаъолияти инсон.

Маҷмуавӣ будани раванди таълимро ҷузъҳои таркибии зерин ифода мекунанд:

- таҳлили ҳама гуна манбаъҳои иттилооти иҷтимоӣ, аз ҷумла китобҳои дарсии фанҳои таҳсилоти умумӣ, асарҳои илмӣ, маълумотномаҳо, донишномаҳо ва дигар адабиёт, матнҳо ва тасвирҳо аз манбаъҳои гуногун, ба мисли интернет;

- низоми фаъолияти таҳсилот, ки бисёр равандҳои тафаккурро вориди амал месозад: интихоби маълумоти иттилоотӣ, тафриқа ва бонизомсозӣ мувофиқи ҳадафҳои таълимӣ.

Иттилоот дар ҷараёни таҳқиқот ниёз ба он дорад, ки асоснок карда шавад. Ин амал дар навбати хеш ба он нуктае мусоидат мекунад, ки дар он марҳилаи эҷодкорӣ оғоз мешавад, ин ҳама дар навбати хеш нақши амалии таълим ва роҳҳои ҷустуҷӯйи инфиродиро тавсеа мебахшанд.

Инак, ба тавсифи вазифаҳое мепардозем, ки ҷузъи назариявию муҳтавоии рушди тафаккури таҳлилӣ амалӣ мегардад, ки ба таври мушаххас, ба унсурҳои зерин нигаронида шудаанд:

Муҳтавоӣ-назариявӣ: Таъмини донишҳои зарурӣ барои дарки мавод ва рушди тафаккури ҳаматарафа.

Тарбияи шахсӣ: Рушди хислатҳои мусбат, арзишҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ дар хонандагон.

Ҳамкорӣ: Таъмини ҳамкории муассир байни омӯзгорон ва хонандагон.

Муошират: Ташаккули малакаҳои муошират дар асоси таҳлили ҳамкорӣ дар фаъолияти таълимӣ.

Унсури субъективию фаъолиятии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ мекунем. Он марҳилаҳои технологии ташаккули малакаҳои таҳлилиро дар раванди фаъолияти таълимӣ дар назар дорад. Дар низоми барномаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ марҳилаҳои зерини рушди тафаккури таҳлилиро муайян кардем: *ташхис, амалия ва худтаҳлил.*

Ташхис - дараҷаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагонро дар лаҳзаи ҷорӣ бо мақсади муайян кардани роҳҳои кори минбаъда, ки шавқу рағбати зиёд ва вокуниши психологии хонандагонро ба амалҳои ҳавасмандкунанда ба вуҷуд меорад, муайян мекунад. Инчунин дар ин марҳила натиҷаҳои рушди малакаҳои таҳлилии ҳар як хонанда пешгӯӣ карда мешаванд. Ташхис аз ҷониби омӯзгор бо истифода аз воситаҳои анъанавии баҳодиҳии педагогӣ, аз қабили мушоҳида, пурсиш, анкета, шифоҳӣ ва хаттӣ, санҷиш, имтиҳон гузаронида мешавад.

Дар ҷараёни *амалия* усулҳои фаъоли таълим, аз ҷумла кор бо манбаъҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ истифода мешаванд. Методҳои бештар

самараноки ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ кейс-метод, ҳама гуна супоришҳои амалии фаннӣ, маҳфилҳои мубоҳисавӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, харитаи зеҳнӣ ва ғайра мебошанд. Шакли амалисозии фаъолият бо истифода аз ин методҳо метавонад инфиродӣ ё дастаҷамъӣ бошад.

Худтаҳлил дар ҷараёни баҳодиҳии мустақилонаи натиҷаҳои фаъолияти хонандагон гузаронида мешавад. Он на танҳо интиқод, балки инчунин муназзамсозии ангораи фаъолияти минбаъдаи ба рушди маҳорат нигаронидашударо дар бар мегирад. Ҳамчунин донишу маҳоратҳои аз фанни таълимӣ бадастомада таҳлил карда мешавад, ба дарки шахсии равандҳои иҷтимоӣ ва проблемаҳои бо он робитадошта, ва ба роҳҳои ҳалли онҳо таваҷҷуҳ карда мешавад. Методҳои мувофиқ дар ин марҳила: кори эҷодӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, рӯнамоиҳо, гузоришҳо, мубоҳисаҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ин ҷо низ манбаъҳои иттилоотӣ, иҷтимоӣ мубрамии худро аз даст намедиҳанд.

Унсури субъективию фаъолият вазифаҳои иштирокдорони фаъолияти таълимиро ошкор мекунад. Аз ҷониби омӯзгор ин пешниҳоди маълумоти назариявӣ, ҳавасмандӣ ба фаъолият ва назорати он ва аз ҷониби хонандагон бошад ҷалб кардан ба раванди таҳсилот, худшиносӣ дар он ва амалӣ намудани эҳтиёҷоту мақсадҳо тавассути фаъолияти таҳсилот мебошад.

Ин унсур тафаккури таҳлилии хонандагонро тавассути ҷалб намудан ба корҳои таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва дигар фаъолият, ки имконияти онҳоро амалӣ намуда, ба рушди ҳамаҷониба нигаронида шудаанд, инкишоф медиҳад. Дар ин ҷо боз як вижагии фарққунандаи равандҳо - тарбияи маънавию ахлоқӣ, муқаррар намудани назорати ботинӣ ва дарки мувофиқи воқеияти атроф мавҷуд аст.

Унсури субъективию фаъолият вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- аз худ намудани донишҳо, маҳорат, малакаҳо ва фаъолияти амалӣ;
- ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар зуҳуроту усулҳои гуногуни он;

- инкишофи намудҳои гуногуни фаъолияти фикрӣ, инчунин соҳаи дарки отифавӣ ва шавқу рағбати хонандагон.

Унсури вокунишию баҳодиҳӣ тавассути арзёбии дараҷаи инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ карда мешавад. Ин натиҷаи мантиқии фаъолияти ҳамаи унсурҳои қаблии амсила мебошад.

Ин унсур меъёрҳои арзёбӣ ва нишон додани мақсаднокии тамоми амсилаи таълимиро дар бар мегирад. Дар ин ҷо тамоми ҳадафҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ бадастомада, салоҳиятҳои таълимие, ки хонандагон ба даст овардаанд ва натиҷаҳои ҳамаи намудҳои фаъолияти таълимӣ ба назар гирифта мешаванд.

Дар ҷараёни омӯзиш мо аз методҳое чун таҳлил, мушоҳида, ҳамгирой, машварат, пурсиш, арзёбии мутақобил ва арзёбӣ аз тарафи коршинос, тафсири мавод, санҷиш ва ғайра истифода кардем.

Ҳамчун воситаи таълим, мо аз барномаҳои инфиродии таълимӣ, ангораҳои таҳлили раванди таълим, дастур оид ба худбаҳодиҳӣ, маводи басарӣ, самъӣ ва матнӣ, саволномаҳо истифода намудем.

Тафаккури таҳлилии таълимгирандагони таълимгоҳҳо бо таваҷҷуҳ ба меъёр ва нишондодҳои мухталиф шакл мегирад.

Вазифаҳои унсури вокунишию баҳодиҳӣ дар рушди тафаккури таҳлилии хонандагон:

– баррасӣ, таҳлил, мулоҳиза ва интиқоди натоиҷи фаъолияти таълимӣ, қиёс ва арзёбии рушди малакаҳои таҳлилии таълимгирандагон бо таваҷҷуҳ ба аҳаммияти иҷтимоӣ;

– ислоҳи иштибоҳоти ошкоршуда дар фаъолият, банақшагирии амалҳои минбаъда, ки натиҷаҳои фаъолияти таълимиро беҳтар мекунанд, бартараф намудани унсурҳое, ки ба рушди малакаҳои таҳлилӣ халал мерасонанд.

Ҳамаи унсурҳои амсилаи дар боло тавсифшуда яксон муҳиманд ва татбиқи маҷмуиро дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ барои таъмини ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон дар назар доранд.

Дар асоси консепсияи методологияи равандҳои таҳсилот мо як қатор принсипҳои асилро ошкор сохтем, ки ин амсилаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагонро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз дигар амсилаҳои таълимӣ фарқ мекунонанд. Ин принсипҳоро метавон ба таври зерин номбар кард:

1) вокунишӣ будан – мушоҳидаи натиҷаҳои фаъолияти таҳсилот ва худбаҳодиҳии хонандагон, қобилияти ба қадри кофӣ таҳлил намудани кори худ, пеш аз ҳама, барои такмили минбаъдаи он;

2) муколамавӣ будан – рушди методҳои гуногун дар раванди таълим, ки ба рушди тафаккури таҳлилӣ ва мулоҳизаҳои баҳодиҳӣ дар байни хонандагон дар ҷараёни муносибат бо омӯзгор нигаронида шудаанд;

3) якпорча будан – рушди тафаккури таҳлилии хонандагон тавассути амсилаи мантиқӣ ва бонизоми педагогӣ, ки аз ҷузъҳои ҳамкорикунанда иборат аст, он танҳо ҳангоми татбиқи ҳамаҷониба дар амалия бо пайдарпаии муайян самаранок буда, инчунин низоми муайяни маводи дар раванди таълим истифодашавандаро дар назар дорад;

4) фардӣ будан – фаъолият оид ба рушди тафаккури таҳлилӣ дар асоси равиши инфиродӣ ба ҳар як хонанда ва қобилиятҳои ӯ, ташвиқи ташаббус дар муайян намудани қобилияти худ ва инкишофи онҳо тавассути худомӯзӣ ва банақшагирии натиҷаҳои нав гузаронида мешавад;

5) дастгирии педагогӣ – дар таъмини назариявию муҳтавоии раванди таълим амалӣ карда мешавад, ки ба рушди тафаккури таҳлилии хонандагон, инчунин робитаи мутақобила бо хонандагон дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти таълимӣ нигаронида шудааст.

Тавсифномаи универсалии амсилаи педагогии мавриди таҳқиқот:

- гузоштани ҳадафи таҳсилот;

- мутобиқати амсила, ки бо гурӯҳи ҷузъҳо ифода ёфтааст;

- мутобиқшавандагии амсила ба шароити муҳити зист, ки аз рӯйи соҳаи фаннӣ, мавҷудияти маводи таълимӣ ва вижагиҳои вақт ва фазо муайян карда мешавад.

Тавсифномаи асолати амсилаи рушди тафаккури таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ:

- якпорча будани амсила, ки танҳо тавассути гузариши ҳамаи марҳилаҳои дар низоми амсила нишондодашуда барои рушди тафаккури таҳлилӣ амалӣ мегардад, бесамар будани истифодаи унсурҳои он дар алоҳидагӣ дар раванди таҳсилот;

- низомнокии амсилаи рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳқиқоти ҳамаҷонибаи ҷузъҳои онро дар назар дорад;

- пайрезии технологияҳо ва равишҳои инноватсионӣ бар пояи арзишҳои умумибашарӣ зимни татбиқи рушди тафаккури инноватсионии таҳлилии таълимгирандагон бо таваҷҷуҳ ба вазъи иҷтимоию фарҳангӣ ва рақамикунонии сарчашмаҳои ахбору иттилоот ва сотсиалӣ

Хулосаи боби якум

Моҳияти бисёрҷиҳатии фаъолияти иҷтимоию фарҳангӣ тақрибан дар зиндагии амалии ҳар як субъект таҷассум меёбад. Шунавандагони МТМУ доимӣ, ивазшаванда ва боиқтидор дар ин ё он шакл натиҷаҳои фаъолияти онҳоро нишон медиҳанд, ки дар маишат ва шуур инъикос меёбанд.

Ҳофизаи таърихӣ шуури ҷамъиятиро ташкил дода, донишро дар бораи Ватан ба низом медарорад, ифтихори ватандориро ташвиқ мекунад, андешаи шахсиро дар бораи гузашта ташаккул медиҳад ва аз нақши давлат дар ҷаҳон огоҳ месозад. Он идомаи наслҳоро таъмин карда, тавассути чорабиниҳои таълимӣ ва тарбиявӣ амалӣ мегардад.

Ҳофизаи таърихӣ, махсусан дар давраҳои душвори таърихии давлат, ки қисми ватандӯстии аҳолӣ барои ояндаи кишвар ва рафъи бӯҳрон нақши ҳалкунанда мебозад, аҳаммияти хосса пайдо мекунад.

Дар ҳудуди давлати мо халқҳои сершуморе зиндагӣ мекунанд, ки ҳар кадоми онҳо фарҳанг, урфу одат ва маросими ба худ хос доранд, вале ҳамаи онҳоро таърихи муштараки ташаккул ва тараққиёт муттаҳид менамояд. Маҳз ҳофизаи рӯйдодҳои гузашта ваҳдатро таъмин мекунад ва ин зарурати эҳё ва ҳифзи ҳофизаи таърихиро муайян мекунад. Муҳити иҷтимоию фарҳангӣ низ дар тули таърих ташаккул ёфта, ҷомеаро муттаҳид месозад. Аммо сол то сол тафовути байни ходимони фарҳанг, ки барои нигоҳдории якпорчагӣ ва муттасилии он кӯшиш мекунанд ва оммаҳои танҳо ба истеъмоли маҳсулоти тайёри тамоюлоти нави «фарҳанг» одаткарда густариш меёбад. Ҷомеаи истеъмолкунандагон бидуни саъю кӯшиш ба фаъолият ва шуурнокӣ ташаккул меёбад.

Инак, вазифаи асосии ҳофизаи таърихӣ аз нав барқарор намудани озмоиши гузашта дар воқеияти имрӯза тавассути соҳаи таълиму тарбияи хонандагон мебошад. Худи ҳофизаи таърихӣ як низоми мураккаб ва гуногунҷабҳа аст. Омӯзгорон вазифадоранд, ки ин сохторро дар барномаҳо ва фаъолиятҳое, ки ба рушди як қатор малака ва дониш дар хонандагон нигаронида шудаанд, татбиқ намоянд. Мактабҳо ҳамчун заминаи мусоид барои амалисозии лоиҳаҳои педагогӣ амал мекунанд. Баҳодиҳии объективии падидаҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ дар байни хонандагон ҳангоми камбудии консепсияи тарбиявӣ ва огоҳии маҳдуд мавқеи ноустуворро ба вуҷуд меорад.

Проблемае, ки имрӯз мавриди омӯзиш қарор дорад, як раванди хеле динамикӣ буда, бо мушкилоти зиёд ҳамроҳ аст. Тағйироти мунтазами консепсияи кори муассисаҳои таълимӣ ва ислоҳоти мунтазам дар соҳаи онҳо ин нуктаро тасдиқ мекунад.

Ҷомеаи мо бар зидди гурӯҳҳое мубориза мебарад, ки ҳофизаи таърихиро ҳамаҷониба несту нобуд сохта, далелҳои таърихи Ватанамонро инкор мекунанд, ҳиссиёти мусбатро дар шуури ҷавонон заҳролуд намуда, корнамоиҳои ниёгонамонро зери шубҳа мегузоранд. Дар ҳоли ҳозир ҷунбише бо номи «Полки ҷовидонӣ» ташкил карда шуда, барои ёдоварӣ аз аҷдодони мардуми имрӯза дар Федератсияи Русия, кишварҳои ИДМ ва дигар

кишварҳои ҷаҳон ки дар мудҳиштарин ҷанги ҷаҳонӣ қурбон шудаанд, пешбинӣ шудааст. Дар раванди омодагӣ ба чорабинии мазкур ва амалисозии он иштирокдорон бояд:

Донишҳои таърихӣ: Дар бораи нақши Иттиҳоди Шуравӣ ва Русия дар низоъҳои байналмилалӣ ва инчунин ормонҳо ва талошҳои инсондӯстонаи онҳо маълумот дошта бошанд. Ин донишҳо барои фаҳмиши амиқи мавзуъ ва арзёбии воқеии ҳолатҳо муҳиманд.

Технологияҳои инноватсионӣ: Технологияҳои инноватсиониро истифода баранд, ки ба талаботи эътимоднокии иттилоот ҷавобгӯ бошанд. Ин маънои онро дорад, ки иттилооти пешниҳодшаванда бояд саҳеҳ, боэътимод ва аз манбаъҳои муътамад гирифта шуда бошад.

Шароити мусоид: Шароити мусоидро барои омӯзиш ва азхудкунии арзишҳои анъанавии давлати худ фароҳам оваранд. Ин шароит бояд ба иштирокдорон имкон диҳанд, ки арзишҳои миллии худро омӯзанд, қадр кунанд ва дар ҳаёти худ татбиқ намоянд.

Ин гуна чорабинӣ қодир аст, ки самараи зарурӣ диҳад, аммо барои пурра амалӣ намудани тарбияи таърихӣ ҳадди ақал маҷмуи тадбирҳо зарур аст, ки иштироки ташкилоти педагогӣ, тарбиявӣ, фарҳангӣ, дастгирии иттиҳодияҳои довталабони ихтиёрӣ ва созмонҳои эҷодиро дар назар доранд.

МТМУ нисбат ба дигар ташкилот бо омма робитаи наздик доранд ва ба ҷомеа таъсир расонда метавонанд. Худи кормандони ин ниҳодҳо низ субъектҳои ҷомеа буда, бо мавқеи худ ба афкору эҳсосоти мавқеи ҷамъиятии худ саҳм мегузоранд. Ба ҷаҳонбинии мардум имрӯз на танҳо омилҳои сиёсӣ, таълимӣ ва фарҳангӣ, балки падидаҳое, аз қабили пандемия ё тағйирёбии муассири иқлим низ таъсир мерасонад. Донистани далелҳои мушаххас акнун барои ба хонандагон бо салоҳиятнокӣ пешниҳод кардани маводи таърихӣ кифоя нест. Бояд донист, ки маълумоти таърихӣ дар кадом қарина пешниҳод карда мешавад ва онро бо чӣ муқоиса метавон кард. Тафсири далелҳо дар консепсияи воқеият мубрам мегардад.

Маҳдудии сарчашмаҳои маълумоти боэътимоди таърихӣ аксар вакт объективона пешниҳод намудани маводро дар бораи гузашта душвор мегардонанд. Мувақкатан дур будани воқеаҳо, ба истисной шоҳидони зиндаи рӯйдодҳои алоҳида, дурустии маводи таърихиро боз ҳам коҳиш медиҳад.

Бозгӯии бадеии таърих дар мактабҳо, ки ба баланд бардоштани вокуниши отифавии иштирокдорон ва бинандагон нигаронида шудааст, инчунин саъй мегардад, ки дар доираи барномаҳои татбиқшаванда маълумоти боэътимод нишон дода шавад.

Дар тафовут аз донишҳои илмӣ, ҳофизаи таърихӣ дарки отифавиро дар назар дорад, ки ба фаъолияти таҳлилӣ бармеангезад. Ин тафовут ангезаи асосии амсиласозии вазифаҳо ва лоиҳаҳои педагогӣ дар муҳити фарҳангӣ барои таъмини муттасили фарҳангии байни наслҳо мебошад.

БОБИ 2. ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХӢ ДАР ДАРСҲОИ ТАЪРИХ ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ

2.1. Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи таърихии тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир

«Мо тимсолҳои зеҳнии ҳозираро барои барқарор кардани гузаштаи худ чӣ гуна истифода мебарем?» [179].

Таҳқиқоти бунёдии «Дар бораи ҳофизаи дастаҷамъӣ»-и олими ҷомеашиноси фаронсавӣ М. Халбвакс ба назарияи ҳофизаи дастаҷамъӣ асос гузошт, ки нигоҳдории гузашта ва паҳншавандагиро дар дохили гурӯҳҳо берун аз ҳудуди ҳофизаи умумӣ шарҳ медиҳад.

Ҳофизаи таърихӣ дар ташаккули ҳувият ва худшиносии миллӣ нақши муҳим дошта, ба мардум имкон медиҳад, ки донишҳои таърихӣ дар бораи гузашта, ғанӣ гардонидани мероси фарҳангӣ ва бо дарки нақши худ дар таърих ҳифз ва интиқол дода шаванд.

Дар ин маврид олими шинохта Лутфуллозода М. қайд намудааст: «Андешаи ҳимоя ва ҳифзи Ватан ҷавҳарест, ки ниёгон ба мо мерос гузоштаанд. Онҳо панд додаанд: Модом ки худро соҳиби кишвар медонед, худро ворис мепиндоред, ватанро обод мекунед, хонаю фарзандро азиз мешуморед, пас онро муҳофизат кунед, дар андешаи ҳимояи он бошед Нагузоред, ки бегонагон, душманон мулкро хароб кунанд, молу мулк, маҳсули меҳнати шуморо ба яғмо баранд, худи шуморо ба ғулому чоряккор табдил диҳанд» [92, с. 236-237]. Метавон гуфт, ки ҳифзи Ватан, ҳимояи кишвар, эҳтиром ба муқаддасоти миллӣ ва махсусан арзиши таърихӣ гувоҳи ҳофизаи бой ва гаронарзиши таърихии тоҷикон мебошад.

Тоҷикистон ба мисли аксари кишварҳои дигар арзиши таърихӣ дорад ва он дар принсипҳои таълиму тарбия ва методикаҳои низоми таҳсилот инъикос ёфтааст.

Таҳлили мафҳумҳои педагогӣ яке аз роҳҳои омӯзиши ҳувияти миллӣ мебошад.

Антологияи *The Collective Memory Reader (Ҳофизаи дастаҷамъии хонанда)* аз ҷониби муаллифон Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered, and Levy Daniel матнҳои гуногунро аз асарҳои классикӣ то муосир дар мавзуи ҳофизаи дастаҷамъӣ пешкаш мекунад, ки равишҳо ва методологияҳои гуногуни назариявиро муттаҳид мекунад.

«Якчанд истилоҳот ё мафҳумҳое мавҷуданд, ки дар тули бист соли охир бо истилоҳи «ҳофизаи дастаҷамъӣ» барои таваҷҷуҳ дар илмҳои гуманитарӣ ва иҷтимоӣ мубориза мебаранд» [180].

Ин ба мулоҳизаронӣ мусоидат мекунад, зеро дастурҳои ахлоқӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ барои ҷомеаи тоҷик нақши муҳим бозида, дар ташкили раванди таҳсилот таъсири худро гузоштаанд.

Яке аз ғояҳои асосии педагогӣ, ки барои мардуми тоҷик хеле муҳим буд, мафҳуми таҳсилот ҳамчун воситаи раҳоӣ аз истибдод аст. Халқ дар давраҳои гуногуни таърихи Тоҷикистон барои озодӣ ва истиқлолият мубориза мебурд ва таҳсилот дар ин раванд нақши ҳалкунанда бозида, донишу малакаҳои заруриро барои оғози ҳаракатҳои эътирозӣ ва мубориза барои манфиатҳои худ фароҳам меовард.

Дар нигоштаҳои донишмандон Лутфуллоев М., Абдураҳимов Қ.С. зикр ёфтааст, ки: «Мо наслҳои имрӯза, аз он фарҳангу маънавиёти гузаштаи худ, ки дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ нақши амиқе гузоштааст дар шароити кунунӣ, яъне, дар давраи истиқлолият низ ба хотири густариши тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва ояндаи боэътимоди кишвар пурсамар истифода барем. Зеро дар раванди эҳё тафаккури миллӣ, фарҳангу тамаддуни ниёгон воситаи муосири худогоҳӣ, ҳуваияти миллӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии нави миллӣ буда, халқу миллатро аз тариқи ваҳдату ягонагӣ ба пешрафтҳои бузурги иқтисодию иҷтимоӣ ва илмию фарҳангӣ хоҳад расонд» [91, С. 58]. Аз инҷо бармеояд, ки эҳёи тафаккури миллӣ, фарҳангу тамаддуни ниёгон

воситаи муосири худогоҳӣ, ҳуваияти миллӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии нави миллӣ буда, онро бидуни таҳсилот тасаввур кардан имконнопазир аст.

Мафҳуми асосии таҳсилот дар ҳофизаи таърихии тоҷикон ҳамчунин мафҳуми ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ мебошад. Тоҷикистон марказе боқӣ мемонад, ки дар он омехтаи фарҳангҳо ва гурӯҳҳои этникӣ як ҷомеаи ягонаро ташкил медиҳанд.

Дар асари *Between Memory and History (Дар байни ҳофиза ва таърих) Les Lieux de Mémoire* Пйер Н. мафҳуми «ҷойҳои ҳофиза» - рамзҳо ва амалияҳоеро, ки тавассути онҳо ҳофизаи миллӣ дар замони ҳозира таҷдид мешавад, таҳқиқ мекунад [110].

Дар таҳсилот ба ҳувияти миллӣ ва мероси мардуми тоҷик таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардида, ба таҳкими эҳсоси мансубият ба кишвари худ ва фарҳанги онро тарғиб мекунад.

Файласуфи Донишгоҳи Чикаго П. Рикер дар асарҳои худ *Memory, History, Forgetting (Ҳофиза, Таърих, Фаромӯшӣ)* робитаи ҳофиза ва таърихро мулоҳиза намуда, инчунин қайд мекунад, ки робитаи ҳофиза «Ҳам ба дарки озмоиши таърихӣ ва ҳам ба эҷоди ривояти таърихӣ таъсир мерасонад» (ташаккули ҳувият) [125].

Ҷанбаҳои асосии ғояҳои педагогии тоҷикон низ рушди муколамаи байни миллатҳо ва муносибатҳои таҳаммулгароёна мебошанд. Дар ин қарина, ки дар кишвар гурӯҳҳои зиёди қавмҳо умр ба сар мебаранд, хонандагонро дар руҳияи эҳтиром ва муаррифии фарҳангҳои гуногун тарбия кардан зарур аст. Раванди таҳсилот дар назди худ вазифаи ташкил ва рушди ҷомеаи таҳаммулпазирро мегузорад, ки дар он ҳар як шахс имкони дар мувофиқа бо ҳамсоягони наздики худ кору зиндагӣ карданро дорад.

Ҳофизаи таърихию фарҳангии мардуми Тоҷикистон дар асоси омӯзиши афкори педагогӣ ҷузъи ҷудонашаванда буда, «худро ҳамчун мубрам, ҳофизаи «гарм» ва хунуккунанда, «сард» муаррифӣ менамояд» [132, с. 84], мансубияти миллӣ ва худшиносӣ, арзишҳо ва принсипҳоро нишон дода, бар ҷомеаи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ такя мекунад. Таҳлили

консепсияҳои педагогӣ ба мо имкон медиҳад, бидонем, ки ин арзишҳо ва принсипҳо ба таҳсилоти муосир чи гуна таъсир расонида, ба ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик Хоҷаев К.Т. таъкид кардааст, ки: «Дар эҳё ва муаррифии афкори педагогии мутафаккирони классик, олимони таъриху адабиёт ва фалсафа нақши назаррас доранд. Аз ин нуқтаи назар, ба ҳар як муҳаққиқи таърихи педагогикаи тоҷик лозим меояд, ки дар омӯзиши таърихи адабиёт ва адабиётшиносӣ ба осори илмию таҳқиқотии олимони намоён, аз қабили: С. Айнӣ, М. Шукуров, З. Раҷабов, А. Баҳоваддинов, Ш. Ҳусейнзода, Н. Маъсумӣ, Х. Мирзозода такя карда, таваҷҷуҳи ҷиддӣ намояд» [157].

Низомҳои ҷорӣ намудани ҳофизаи таърихӣ дар дарсҳои таърих барои такмили илмию техникии тафаккури таҳлилӣ дар фаъолияти таълимӣ вазифаи бунёдиро иҷро намуда, имкон медиҳад, ки хонандагон далелу санадҳоро дар хотир нигоҳ доранд, тафаккури таҳлилӣ, маҳорати таҳлилӣ ва қобилияти мустақилона омӯхтани падидаҳои таърихиро ташаккул диҳанд.

Яке аз масъалаҳои калидӣ дар таълими фанни таърих дар Тоҷикистон аз тарафи хонандагон ба қадри кофӣ надонистани сабаб ва оқибатҳои бунёдии падидаҳои таърихӣ мебошад. Равишҳои инноватсионии рушди тафаккури таҳлилӣ ба хонандагон ҷиҳати фарогирии бошуурона ва ба таҳлили бомулоҳизаи маводи таълимӣ кумак мекунад, ки он ба дарки амиқи далелҳои таърихӣ, муайян кардани робитаи байни рӯйдодҳо мусоидат мекунанд ва илова бар ин, нуқтаи назари шахсии худро дар бораи он рӯйдодҳо ташаккул медиҳанд.

Ҷорӣ намудани технологияҳо барои рушди тафаккури интиқодӣ дар дарсҳои таърих низ ба муассир гардидани фаъолияти таҳсилотии хонандагон мусоидат мекунад. Хонандагон ба ҷойи ғайрифаъол дарк намудани иттилоот иштирокдорони фаъоли раванди таҳсилот мегарданд, саволҳо медиҳанд, таҳлил мекунанд ва хулоса мебароранд, донишҳои гирифтаашонро дар шароити воқеӣ барои ба хотир овардан ва амалисозии он донишҳо мусоидат мекунанд.

Олими тоҷик М.И. Ғиёсиев изҳор кардааст, ки: «Дар ташаккули хислатҳои ахлоқию ватандӯстӣ ва тарбияи насли оянда осори мутафаккирони бузурги адабиёти классикии тоҷик, аз қабили Абуабдулло Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Умари Хайём, Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ (Румӣ), Камоли Хуҷандӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва бисёр дигарон нақши басо назаррас доранд» [38].

Аз ин рӯ, технологияҳои ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ тавассути рушди тафаккури таҳлилӣ воситаи муассири баланд бардоштани самаранокии омӯзиши фанҳои таърихӣ, кумак расонидан ба хонандагон дар азхудкунӣ ва дар хотир доштани маводи таълимӣ, рушди тафаккури таҳлилӣ, малакаҳои таҳлили маълумот ва қобилияти тафаккури интиқодӣ мебошанд.

Сарчашмаҳои бунёди ҳофизаи таърихии тоҷикон омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосирро дар бар мегирад. Андешаҳои педагогии ниёгон тавассути мероси шифоҳӣ, анъанаҳо, расму оинҳо, ки асоси мероси фарҳангии халқи тоҷикро ташкил медиҳанд, интиқол дода мешавад. Омӯзиши ин ғояҳо ба мо имкон медиҳад, ки арзишҳо ва принсипҳоеро дарк кунем, ки барои ниёгони мо муҳим буданд ва ба ташаккули фарҳанги муосири тоҷикон таъсир расонидаанд. Дар бунёди ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни тоҷикон арбобони илми муосир низ нақши калидӣ доранд.

Асарҳои ин муаллифон, ғояҳо ва консепсияҳо метавонанд ба дарку тафсири рӯйдодҳои таърихӣ, инчунин ба ташаккули симои муосири кишвару халқ таъсир расонанд, «таърихи офатҳоро на тавассути ҳофизаи мустақим, балки ба воситаи васвасаи пас аз он меросгиранда – тимсолҳои бавосита, объектҳои таърихӣ, амсилаҳои рафтор ва таассурот ба оила ва дар маҷмуъ ба фарҳанг интиқол дода мешаванд». (*The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust) (Насли баъдиҳофизавӣ: Фарҳанги хаттӣ ва басарии баъди холокост)* [178].

Таҳлили мафҳумҳои педагогии мутафаккирони муосир ба тоҷикон имкон медиҳад, ки проблемаҳои мубрам, тамоюлҳо ва вазифаҳои таҳсилотро дарк намуда, андешаҳои ниёгони худро ба шароити кунунӣ мутобиқ созанд.

Доктор Ассман дар *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remetbrance, and Political Imagination (Ҳофизаи фарҳангӣ ва тамаддуни барвақтӣ: Навиштаҳо, ҳофизаҳо ва тасаввури сиёсӣ)* ду мафҳуми назариявии ҳофизаи фарҳангиро муайян мекунад: «Ҳофизаи дарозмуддати ҷомеаҳоро, ки метавонад то 3000 сол идома ёбад ва ҳофизаи иртибототиро фарқ кунад, ки одатан бо 80-100 сол маҳдуд мешавад. Вай ин чаҳорчӯбаи назариявиро ба омӯзиши мисолҳои чаҳор фарҳанги мушаххас татбиқ мекунад, ки қаринаҳои вазифавӣ ва дастовардҳои мушаххас, аз ҷумла давлат, ҳуқуқи байналмилалӣ, дин ва илмро нишон медиҳад» [12].

Идроки арзишҳо, принсипҳо ва ғояҳо ба эҳтиром ва ҳифзи мероси ниёгон мусоидат намуда, корҳои таҳқиқотии мутафаккирони муосир ба такмили раванди таҳсилот ва илм дар Тоҷикистон, мутобиқ кардани озмоиши пешқадам ва консепсияҳо ба шароити мавҷуда мусоидат мекунад.

Дар ин радиф сиёсатшинос Муҳаммад А.Н. андешаронӣ мекунанд: «Дар ҷодаи эҳёи ҳофизаи таърихӣ ва истиқрори давлатдории миллӣ Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо донишҳои фароху мукаммал, балки ҷасорат ва истодагарии бемисл нишон медиҳад» [104].

Аз ин рӯ, таҳлили мафҳумҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир сарчашмаи муҳимми ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии тоҷикон ба шумор меравад, ки қодир ба ҳифзи мероси фарҳангӣ, рушди таҳсилоту илм, инчунин ташаккули тасаввуроти муосир дар бораи давлат ва шаҳрвандони он аст. Ҳофизаи таърихии халқи тоҷик дар ташаккули ҳувияти фарҳангии ҷомеа, урфу одат ва принсипҳои ахлоқии он аҳаммияти ҳалкунанда дорад.

Ҳофизаи миллӣ дарк ва тафсири дастаҷамъии гузаштаро ифода мекунад, ки аз насл ба насл мегузарад ва падидаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии муосирро муайян месозад. Ҳофизаи таърихӣ на танҳо рӯйдодҳои

гузаштаро инъикос мекунад, балки имрӯзу ояндаро шакл медиҳад, ба худшиносии мардум, дидгоҳ ва тасмимгириҳои онҳо таъсир мерасонад.

Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи дастаҷамъӣ

1. Консепсияҳои таълимии замони гузашта: Яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули ҳофизаи таърихии халқи тоҷик ғояҳои педагогӣ мебошанд, ки аз насл ба насл гузаштаанд. Ғояҳои мазкур ба таълиму тарбия, ахлоқ ва ҷанбаҳои мухталифи зиндагӣ иртибот доранд.

Масалан, дар фарҳанги анъанавии Тоҷикистон ба таълиму тарбияи фарзандон, тарбия намудани хислатҳои ахлоқӣ ва эҳтироми бузургсолон таваҷҷуҳи хосса зоҳир мешуд.

2. Файласуфони муосир: Файласуфон ва маорифпарварони муосири тоҷик низ саҳми худро дар тарҳрезии ҳофизаи дастаҷамъӣ мегузоранд.

Асарҳо, пажӯҳишҳо ва интишороти илмӣ дар ҳифзу интиқоли арзишҳо ва анъанаҳои халқ саҳмгузоранд. Масалан, таҳқиқоти мутахассисони соҳаи илм ба омӯзиши таърихи таҳсилот, такмили илми педагогика ва ташаккули фарҳанги мардумӣ бахшида шудааст.

Намунаҳои сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи дастаҷамъӣ

1. Интишороти илмию педагогии анъанавӣ: Дар осори мутафаккирони классики тоҷик, аз ҷумла Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ё Абӯалӣ ибни Сино метавон ба пандҳои хирадмандона оид ба тарбияи насли наврас, таълиму тарбия ва меъёрҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳ намуд.

Маводи таълимии классикӣ дар фарҳанги миллии тоҷикон дорои мероси ғанӣ мебошанд, ки вижагиҳои гуногуни таҳсилот, тарбия ва равишҳои таълимро дар бар мегиранд.

Инак, баъзе матнҳои намунавиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

1. *Мактубот*: китоби дарсии классикӣ дар мадрасаҳои исломӣ барои таълими асосҳои улуми динӣ, хондан ва навиштан ба забони арабӣ истифода мешуд. Мактубот матнҳо аз Қуръон, ҳадисҳои паёмбар Муҳаммад (с) ва тавзеҳоти онҳоро дар бар мегирад.

2. *Дастур ал муначҷим*: ин дастур барои омӯзгорон буда, муҳтавои он низоми таълиму тарбияи шогирдон аст. Дар он технологияҳои гуногуни таҳсилот, принсипҳои ташкили раванди таҳсилот ва тавсияҳо оид ба рушди маҳорати хонандагон тавсиф карда шудаанд.

3. *Омӯзгор*: ин матн ба нақш ва сифатҳои омӯзгор дар раванди таълим бахшида шудааст. Дар он инъикос мегардад, ки омӯзгори воқеӣ бояд чӣ гуна бошад ва ба ӯ барои самаранок таълим додани шогирдон чӣ гуна салоҳиятҳо лозим аст.

4. *Рисолаи таълим*: дар ин матн тавсияҳо оид ба ташкили фаъолияти таҳсилот, методҳои таълиму тарбияи кӯдакон, аз ҷумла принсипҳои таълими натиҷабахш фаро гирифта шудаанд.

5. *Назария ва таълим*: ин матн иборат аз мафҳумҳои назариявии принсипҳо ва усулҳои асосии таълим аст, ки дар низоми таҳсилоти классикӣ татбиқ мешаванд.

Дар ин интишороти илмию педагогии классикӣ арзишҳо, равишҳо ва низомҳои таҳсилот, ки дар мероси фарҳангии Тоҷикистон дар тули садсолаҳои зиёд маъмул будаанд, инъикос ёфтааст. Таҳлили ин асарҳо имкон медиҳад, ки вижагиҳои низоми педагогии Тоҷикистонро дарк намуда, анъанаҳои мероси педагогии халқро ҳифз намоем.

Таҳқиқоти илмии муосир: пажӯҳишҳои мутахассисони муосири тоҷик, масалан, оид ба омӯзиши таърихи таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё омӯзиши равишҳои педагогии замони мо, барои ҳифз ва интишори иттилоот дар бораи ғояҳои педагогии халқи тоҷик мебошанд.

Дар пешрафти низоми таҳсилоти Тоҷикистон низ дастовардҳои илмии ахир дар соҳаи педагогика ва таҳсилот нақши назаррас доранд.

Самтҳои мубрами ин таҳқиқот иборатанд аз:

1. Равишҳои пешқадами педагогӣ: таҳқиқот оид ба амалисозии технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таҳсилот, истифодаи методикаҳои интерактивӣ, таълими онлайн ва дигар равишҳои муосиру пешрафта барои баланд бардоштани натиҷабахшии таълим.

2. Психологияи педагогӣ: пажӯҳишҳои ба ҷанбаҳои психологии омӯзиш ва рушди кӯдакон, аз ҷумла омӯзиши ҳавасмандии хонандагон, дастгирии отифавӣ дар таҳсилот ва рушди салоҳиятҳои психологии омӯзгорон.

3. Таҳсилоти бисёрзабона: таҳқиқот оид ба амалисозии технологияҳои таҳсилоти бисёрзабона дар муассисаҳои таҳсилотии мактабӣ, таҳлили таъсири гуногунии забонҳо ба таълим ва рушди хонандагон, аз ҷумла омода намудани маводи таълимӣ барои таълими натиҷабахш ба навъҳои гуногуни забонӣ.

4. Таълими ҳамгиро: озмоишҳо ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои дастрасии умумӣ ба таҳсилот барои хонандагони дорои эҳтиёҷоти махсуси таҳсилот, таҳияи барномаҳои интегративии таҳсилот ва методикаҳои кор бо гурӯҳҳои гуногуни хонандагон.

5. Арзёбӣ ва сифати раванди таълим: таҳлили самаранокии сифати таҳсилот, таҳияи методикаҳои санҷиши дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон, таҳлили натиҷаҳои раванди таҳсилот ва таҳияи пешниҳод оид ба такмили тайёрии касбӣ.

Таҳқиқоти илмии имрӯза дар соҳаи педагогика ва таҳсилот дар такмили раванди таҳсилот дар Тоҷикистон нақши муҳим мебозад, ба рушди методикаҳо ва равишҳои муосири таълим мусоидат мекунад, зеро он ба такмили таҳсилот ва самаранокии раванди таҳсилот кумак мерасонад.

Достонҳои фолклорӣ: фарҳанги Тоҷикистон дорои мероси ғании фолклор ва ривоятҳои мардумӣ мебошад, ки тавассути анъанаҳои шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд. Дар ин достонҳо рӯйдодҳои таърихӣ, афсонаҳо, ривоятҳо ва андарзҳои ҳикматноке, ки барои нигоҳ доштан ва рушд бахшидани ҳофизаи дастаҷамъии халқи тоҷик ёрӣ мерасонанд, «дар бораи озмоиши омма дар тарбияи насли наврас, дар бораи ақидаҳои педагогии онҳо, илми педагогикаи ҳаёти ҳаррӯза, педагогикаи оила, авлод, қабила, халқият ва миллат» [62] мавҷуданд.

Омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ: кор бо сарчашмаҳои таърихӣ, бойгониҳо ва солномаҳо имкон медиҳад, ки рӯйдодҳо, далелҳо ва мероси фарҳангии ниёгон аз нав барқарор карда шавад. Ҳуҷҷатҳои бойгонӣ дар бораи мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, муассисаҳои таълимӣ, равишҳои педагогӣ ва барномаҳои таълимӣ низ сарчашмаи муҳимми бунёди ҳофизаи дастаҷамъӣ мебошанд.

Толорҳои намоишӣ: коллексияҳои осорхонаҳо, намоишгоҳҳо ва чорабиниҳои осорхонавию маърифатӣ дар ҳифз ва интиқоли ҳофизаи дастаҷамъии мардуми тоҷик нақши аввалиндараҷа доранд. Толорҳои намоишӣ ва намоишгоҳҳо бахшида ба таърихи низоми таҳсилот, анъанаҳои педагогӣ ва дастовардҳои соҳаи илму фарҳанг ба абадӣ гардонидани мероси таърихӣ мусоидат мекунанд.

Дар иртибот ба ин, муҳаққиқ-педагоги тоҷик Л.М. Имматова таъкид кардааст, ки: «Масъалаҳои истифодаи анъана ва расму оинҳо, аҳаммияти онҳо дар рушди маънавию иҷтимоии ҷомеа, қонуниятҳои инкишофи таърихӣ дар осори олимони тоҷик М. Орипов, И. Обидов, А. Паҳлавонов, Б. Раҳимов, Х.С. Афзалов, Қ.Б. Қодиров, Б. Маҷидова, А. Нуров, С. Исоев, М. Иззатова ва дигарон баррасӣ гардидаанд. Асарҳои Г.С. Виноградов, Э.П. Василтсева, Г.Н. Волков, И.Я. Ханбиков, А.Ш. Гашимов, Б. Афанасев, А.П. Орлова, А.Б. Хинтибадзе, А.Б. Шорова ва амсоли онҳо дар кишварҳои ИДМ эътирофи густарда пайдо намудаанд» [50, с. 71].

Чорабиниҳои оммавӣ ва идона: ҷашнҳои миллӣ, чорабиниҳои оммавӣ, конференсияву семинарҳо ба унсурҳои гуногуни таърихи маориф, дастовардҳои педагогӣ ва навсозии низоми таҳсилот бахшида мешаванд. Иштирок дар ин чорабиниҳои фарҳангӣ ба оммавӣ гардидани донишҳо оид ба гузашта ва имрӯзаи таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Дар ин росто, муҳаққиқ Л.М. Имматова қайд мекунад, ки: «Баргузории чорабиниҳои идона ва маросимӣ барои эҳёи анъана ва расму оинҳои мардумии тоҷикон имкони васеъ фароҳам меорад. Идҳо ва ойинҳои мардумии тоҷикон яке аз ҷузъҳои равшан ва асили фарҳанги анъанавии

бадеӣ ва ҳамзамон яке аз падидаҳои бештар мураккаб ва гуногунҷанбаи истифодаи аввалини осори фолклор мебошад» [50, с.72].

Омӯзиш ва истифода аз маъхазҳои мухталиф барои тарҳрезии ҳофизаи таърихии тоҷикон на танҳо ба ҳифзи мероси фарҳангии мардум кумак мерасонад, балки ба рушди таҳсилот, илм ва фарҳанги кишвар низ мусоидат мекунад.

Вазифаҳои ҳофизаи миллиро дар ҷомеа баррасӣ менамоем:

I. Рушди худшиносии миллӣ: шуури таърихӣ ба ҷомеа кумак мекунад, ки ҳамгироии худро ба миллат, фарҳанг ё ҷомеаи мушаххас амалӣ созад, бо ошноӣ бо далелҳои таърихии халқи худ шахсони алоҳида дониш андӯхта, саҳм ва дастовардҳои онро қадр намуда, эътироф ва қабул мекунанд, иштибоҳҳои вайро мулоҳиза ва эътироф намуда, саъю кӯшиш мекунанд, ки урфу одатҳои беназир ва анъанаҳои нотакроро нигоҳ доранд.

II. Вазифаи таълимӣ: ҳофизаи дастаҷамъӣ ҳамчун унсури муҳимми раванди таълим хизмат мекунад, ки ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ мусоидат мекунад. Он имкон медиҳад, ки равандҳои таърихӣ, таҳлили равишҳо ва хулосаҳо дар бораи сабабҳо ва натиҷаҳои бевосита ба даст оварда шаванд.

III. Мутобиқшавӣ: маърифати таърихӣ оид ба мероси фарҳангӣ ба иҷтимоишавии насли наврас, ба вай изҳор намудани эҳтиром ба кишвари худ, ба мероси таърихӣ ва арзишҳои фарҳангии он, инчунин ба дастгирии ҷавонон барои беҳтар дарк намудани ҷомеа, асосҳо ва пешрафти муосир мусоидат мекунад.

IV. Якпорчашавии ҷомеа: таҷлили рӯйдодҳои таърихӣ, ҷашну солгардҳо, ба таҳкими робитаҳои иҷтимоӣ, бедор кардани шуури миллӣ, ташаккули ифтихор аз кишвари худ ва дастовардҳоиқ2 он мусоидат мекунад, ки дар байни шаҳрвандон, сарфи назар аз фарқиятҳои эҳтимолии фарҳангӣ, этникӣ ва мазҳабӣ ҳисси ваҳдатро фароҳам меорад.

Масалан, ба андешаи таърихшинос Ҷамшед Ҷӯразода «Таҷлили ҷашни 5500-солагии Саразми бостонӣ имконият фароҳам овард, ки муаррихон ва

бостоншиносон ба ин ёдгории беназири таърихӣ бо диду назари нав ва тоза, андешаи дигар ба шинохти он шурӯъ намоянд» [161]. Мо низ ба чунин андеша розиҳастем, зеро маҳз таҷлили рӯйдодҳои таърихӣ ба ташаккули ифтихор аз ватану ватандориро зиёд менамояд.

V. Мустаҳкамшавии ҳокимияти сиёсӣ: ҳофизаи таърихии халқи тоҷик метавонад барои мустаҳкам намудани низоми кунунии сиёсӣ ё ҳокимияти давлатӣ хизмат кунад. Мақомоти давлатӣ бо такя ба рӯйдодҳо ё шахсиятҳои муайян талош меварзанд, ки аҳаммияти худро дар расидан ба ҳадафҳои стратегӣ барои ҷомеа ва қаламрави Тоҷикистон таъкид намоянд

VI. Пешниҳоди созанда: ҳофизаи дастаҷамъӣ ба ҷомеа имкон медиҳад, ки хатогиҳои қаблан содиршударо аз такрор дар оянда таҳлил ва мулоҳиза намуда, ба рушди равиши бомулоҳиза ва бошуурона нисбат ба қабули қарорҳо дар марҳилаҳои гуногун – аз сатҳи шахсӣ то сатҳи давлатӣ мусоидат намояд.

Вобаста ба ин, муҳаққиқи рус С.П. Шендрикова изҳор кардааст, ки: «Ҳангоми омӯзиши ҳофизаи таърихӣ дар он вазифаҳои маърифатӣ, аксиологӣ, ҳувиятӣ ва иттилоотиро фарқ мекунанд» [169, с. 147-153].

Қайд кардан ба маврид аст, ки бо таваҷҷуҳ ба ахбори ҷадид ва тағйироту дигаргуниҳо дар иҷтимоъ ва баҳсу мунозираҳое, ки перомуни масоили мухталиф сурат мегиранд, ҳофизаи таърихӣ догма ва шахшуда боқӣ намонда, дар ҳоли таҳаррук ва дигаргунӣ қарор мегирад.

Ин як раванди босуръат рушдёбанда аст, ки барои риоя гардидани равиши объективӣ, ҳамаҷониба ва мубраии дарки замони гузашта ҳам аз таърихнигорон, ҳам кишваршиносон, ҳам ҳайати омӯзгорон ва аҳли ҷомеа фаъолона иштирок карданро тақозо мекунад.

Ҳофизаи таърихӣ дар ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва худшиносии фарҳангӣ нақши муҳим дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ҳифз ва таҳкими он аҳаммияти хосса дорад, зеро ифтихори миллиро тақвият дода, барои муқовимат ба таҳриф ва ҳифзи арзишҳо мусоидат мекунад. Муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ ва иттилоотӣ дар ин раванд нақши бузург доранд.

Муколамаи созанда дар атрофи масъалаҳои таърихӣ муҳим аст. Ҳофизаи таърихӣ омили ваҳдати миллӣ ва пешрафти ҷомеа мебошад. Раванди мазкур ба имрӯзу фардо саҳми босазо мегузорад, арзишҳои умумибашарӣ, меъёрҳои рафтор ва принсипҳои мафкуравиро тарбия мекунад.

Нақши шуури таърихӣ дар ҷомеаи тоҷикон

1. Ташаккули худҳувиятӣ - яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҳофизаи таърихӣ, эҷод ва дастгирии худшиносии дастаҷамъӣ мебошад.

Бо нақл кардан дар бораи гузашта, ҷомеа малакаи дарки худро ҳамчун як ҷузъи ҷомеаи муайян - хоҳ миллат, хоҳ гурӯҳи этникӣ ё худ ҷомеаи динӣ пайдо мекунанд.

Тафсири асотирии таърих, қаҳрамонон, идҳо ва фоҷеаҳо барои ташаккули эҳсоси фарогирӣ, ҳувият ва ваҳдат ҳамчун асос баромад мекунад.

2. Муайян намудани самтгириҳои арзишӣ - ҳофизаи таърихии халқи тоҷик ба аҳли ҷомеа барои муайян кардани арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои фарҳангии он мусоидат мекунад. Дастовардҳои бузург метавонанд ҳамчун намунаи тақлиду пайравӣ дар ҳамон замон хизмат кунанд, дар ҳоле ки рӯйдодҳои фоҷиавӣ ба хотир меоваранд, ки пешгирӣ намудани онҳо ҳадафмандона аст. Дар натиҷа, гузашта дастури ахлоқие мегардад, ки амалҳо ва қарорҳои муосирро роҳнамоӣ мекунад.

3. Тасдиқи ҳокимияти сиёсӣ – ашхоси масъул, мансабдорон ва ниҳодҳои банафъи давлатӣ дар бештари мавридҳо ҳофизаи таърихии тоҷиконро барои он ки қонунҳоро ба тасвиб бирасонанд, аз он кор мегиранд. Онҳо ба гузашта рӯ оварда тамоми кӯшиш ва талошро ба кор мегиранд, ки нуфузи худро бештар кунанд ва дар ин замина мардумро перомуни андешаҳои ҷолиб муттаҳид намуда онҳоро фаъол гардонанд.

4. Мусоидат ба ҳамдигарфаҳмии ҷамъиятӣ - ҳофизаи таърихии халқи тоҷик метавонад ҳам ҷомеаро муттаҳид созад ва ҳам ба ҷудоӣ мусоидат кунад.

Аз як нуқтаи назар, санаҳои ҳофизавии муштарак, қиссаҳои қаҳрамонӣ ва ҷашнҳо ба ягонагии ҷомеа мусоидат мекунанд. Аз нигоҳи дигар, мулоҳизаҳои низоангези рӯйдодҳои таърихии мардуми тоҷик метавонад ихтилофоти байни иттиҳодияҳо, ҷомеаҳо ё кишварҳои мухталифро тақвият бахшад.

5. Низоми муқобилистӣ ва мусолеҳа - ҳофизаи таърихӣ барои мардуми тоҷик дар раванди муқобилистӣ ба беадолатӣ ва рафъи ихтилофот пас аз даргириҳо аҳаммияти калидӣ дорад. Ҳофиза дар бораи муносибати беадолатона ва ё нобудсозии оммавӣ одамонро дар мубориза барои тантанаи ҳуқуқ ва адолат муттаҳид карда метавонад. Ҳамзамон, амалҳо барои бозбинӣ ва мулоҳизаронии ҳолатҳои фоҷиавии гузашта метавонад равандҳои муросо ва барқароршавӣ пас аз ҳолатҳои низоомезро беҳтар созад.

6. Табдилдиҳии динамикӣ - бояд тазаккур дод, ки ҳофизаи таърихии халқи тоҷик бетағйир нест, балки пайваста дар қаринаи иттилооти нав, тағйироти иҷтимоӣ ва мубоҳисаҳои сиёсӣ таҷдид мегардад. Ин раванди арзёбии дубора ба ҷамоаҳо имкон медиҳад, ки бо ситезаҳои нав омадагӣ гирифта, гузаштаи худро барои сохтаниояндаи объективӣ ва фарогир аз нав мулоҳиза намояд.

Бар асоси гуфтаҳои боло, ҳофизаи дастаҷамъии мардуми тоҷик як унсури зиндаи мутаҳаррики фарҳанг аст, ки тасаввуротро дар бораи гузашта ташаккул медиҳад, ба амалҳои мо дар замони ҳозира таъсир мерасонад ва ниятҳои моро барои оянда муайян мекунад.

Асосҳои тарҳрезии ҳофизаи дастаҷамъии тоҷикон тавассути омӯзиши афкори педагогии ниёгон ва файласуфони муосир захираи арзишманд барои идрок ва ҳифзи мероси таърихию фарҳангии мардум мебошанд. Омӯзиши равишҳои таърихии педагогӣ, ки аз ниёгон ба мерос мондаанд, ба мо имкон медиҳад, ки аҳаммият, принсипҳо ва методҳои таҳсилотро, ки дар тули садсолаҳо ташаккул ёфта, ба раванди таҳсилоти муосир таъсир мерасонанд, арзёбӣ намоем.

Таҳлили муқоисавии ғояҳои педагогии ниёгон бо назария ва амалияи муосири таҳсилот барои равшан кардани принсипҳое мусоидат мекунад, ки дар амалияи муосири педагог мубрам буда, метавонанд мавриди истифода қарор гиранд. Ин иртибот миёни гузашта ва имрӯз ба ҳифзи якпорчагии мероси фарҳангии халқи тоҷик, рушди худшиносии миллӣ ва такмили раванди таълиму тарбия мусоидат мекунад.

Баррасии афкори педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосири халқи тоҷик ҳамчунин ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ, рушди муносибати мусоҳилакорона ва эҳтиром ба гуногунрангиии фарҳанг мусоидат мекунад. Ин раванд ба хонандагон ва ҷомеа, усулан ба хубтар дарк намудан ва арзёбии таърихи худ ва ба ғайр аз он мусоидат мекунад, ки аҳаммияти раванди таҳсилотро ҳамчун унсури асосии рушди шахсият ва ҷомеа дарк намояд.

Ҳамин тариқ, таҳлили консепсияҳои педагогии ниёгон ва файласуфони муосир як самти бунёдӣ барои ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии мардуми тоҷик, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва рушди низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Идомаи пажӯҳишҳо дар ин самт барои истифодаи озмоиши таърихии ниёгони тоҷик дар раванди таҳсилоти муосир ва мусоидат дар рушди худшиносии миллӣ ва дигаргунсозии ҷомеа аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

2.2. Амалияи мактабӣ ҳамчун технологияи иҷтимоии ташаккули ҳофизаи таърихӣ дар мисоли таҷлили ҷашнҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар замони ҳозира таҳсилоти мактабӣ дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нақши асосиро мебозад.

Ҳофизаи миллӣ ҷузъи ҳофизаи иҷтимоӣ буда, маҷмуи донишҳо, андешаҳо ва арзёбиҳо дар бораи гузашта мебошад, ки аз рӯйи анъана интиқол меёбад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар кишварҳо таҳсилоти мактабӣ ва таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар ташаккули ҳувияти миллӣ ва ҳифзи мероси фарҳангӣ вазифаи асосиро иҷро мекунад.

Таҳсилоти мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла омӯзиши таърих, баргузории чорабиниҳои фарҳангию оммавӣ ва маърифатӣ, инчунин таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар раванди ташаккули тасаввуроти хонандагон дар бораи гузаштаи меҳану зодгоҳи худ аз аҳаммияти аввалиндараҷа бархӯрдор аст. Ин амалия як воситаи муассири иҷтимоисозӣ буда, ба интиқоли дониш мусоидат намуда, эҳтиром ба ҳамватанон, мероси таърихию фарҳангиро тарбия мекунанд.

Ба ҳар сурат, сарфи назар аз нақши бунёдии мактаб дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ, душвориҳо ва ситезаҳо бисёранд. Аз ҷумла, зарурати мутобиқсозии раванди таҳсилот ба воқеияти имрӯза, ҳамгироии методҳои муосири таълим, нигоҳ доштани воқеъбинӣ ва гуногунҷанбагии рӯйдодҳои таърихӣ ва бедор кардани таваҷҷуҳи хонандагон ба омӯзиши таърихи миллӣ муҳим мебошад.

Ҳофизаи фарҳангӣ як механизми мураккаби ҳамкориҳои байни афрод буда, ба ташаккули низоми арзишҳои умумӣ, анъанаҳо ва ғояҳои таърихӣ мусоидат мекунад. М. Халбвакс дар асарҳо ва таҳқиқоти худ ба сиришти иҷтимоии ҳофиза таваҷҷуҳ намуда, «Аҳаммияти онро дар марҳилаи рушди ҳувияти иҷтимоӣ таъкид кардааст» [179].

Амалияи таълимӣ, аз ҷумла барномаҳои таълимӣ, таълими таърих, чорабиниҳои мавзуӣ ва таҷлили ҷашнҳои миллӣ, технологияҳои самараноки иҷтимоӣ буда, ба интиқоли дониш, рушди эҳсоси мансубият ба халқ ва эҳтиром ба фарҳанги онҳо мусоидат мекунанд. Таҳқиқот ба таҳлили барномаи таълимӣ дар шароити таърихӣ, мониторинги чорабиниҳои мавзуии мактабӣ ва мусоҳиба бо омӯзгорону хонандагон асос ёфтааст.

Таҳлили озмоиши таълимӣ дар мисоли таҷлили ҷашнҳои миллӣ барои ташаккули ҳувияти фарҳангӣ, рушди малакаҳои иҷтимоӣ ва дарки арзишҳои миллӣ аҳаммияти калон дорад. Таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба таҳкими ҳувияти миллӣ мусоидат мекунад ва ҳамчун заминаи раванди таълим хизмат мекунад. Иштирок дар тантанаҳои оммавӣ дар мактаб

методи салоҳиятнокии таҳсилоти фарҳангӣ буда, хонандагонро аз гузаштаи таърихӣ, анъанаҳо ва ифтихору таърихи миллӣ огоҳ месозад.

Барномаҳои таълимӣ, ки ба таърихи миллӣ бахшида шудаанд, имкон медиҳанд, ки хонандагон бо решаҳои фарҳангии худ шинос шаванд, дар бораи қаҳрамониҳои аҷдодон маълумот гиранд ва саҳифаҳои дурахшони гузаштаро аз ёд набароранд. Ин барномаҳо бояд ба таври ҷолиб ва фароғатӣ таҳия шаванд, то дар хонандагон шавқу завқи омӯзиши таърихи миллӣ бедор гардад. Истифодаи технологияҳои муосир, аз қабили муаррифии видеоӣ, намоишҳои интерактивӣ ва бозиҳои таълимӣ метавонад ба беҳтар шудани азхудкунии мавод мусоидат намояд.

Баргузор намудани ҷашнҳои миллӣ барои ҳамкорӣ дар таълиму тарбия имкониятҳои беназир фароҳам меоранд. Фаъолияти соҳаҳои гуногун, аз қабили машғулиятҳои мавзуӣ, озмунҳои эҷодӣ, намоишгоҳҳо ва намоишҳоро ба кор бурда, хонандагон на танҳо малакаҳоро ба даст меоранд, балки иқтидори эҷодӣ, маҳорати суханронӣ дар назди шунавандагон ва кори гурӯҳиро низ дастгирӣ мекунанд. Иштирок дар ҷашнҳои миллӣ худшиносии шаҳрвандӣ ва ватандӯстиро ташаккул медиҳад, ба хонандагон мансубият ба ҷомеа ва давлат, ҳуқуқу уҳдадориҳои шаҳрвандиро меомӯзонад.

Ҷашнҳои миллӣ ҳамчун як ҷузъи муҳимми фарҳанги ҳар як миллат, нақши бебаҳое дар таҳкими ифтихори миллӣ, ҳифзи мероси таърихӣ ва арзишҳои маънавӣ мебозанд. Иштирок дар ин ҷашнҳо имкон медиҳад, ки ҳар як фард худро ҷузъи ҷудонашавандаи миллат эҳсос намуда, бо гузаштаву имрӯза пайванд гардад ва дар бунёди ояндаи дурахшони кишвар саҳмгузор бошад.

Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои идона аз хонандагон ҳамкории фаъолонаро тақозо мекунад, ки ин ба рушди малакаҳои муошират ва кори дастаҷамъона, нишон додани сифатҳои ташаббускорӣ ва роҳбарӣ мусоидат мекунад. Чорабиниҳои мазкур инчунин ба ҳамкорӣ бо ҳайати омӯзгорон ва волидайн дар фазои дӯстона мусоидат намуда, ҷомеаи таҳсилотиро мустаҳкам мекунанд.

Муҳаққиқи тоҷик Г.Г. Муллоусмонова дар иртибот ба ин таъкид кардааст, ки: «Талаботи иҷтимоӣ ва маънавӣ, ки боиси ба вуҷуд омадани расму оинҳои гуногун гардидаанд, дар рафтору кирдори одамон вуҷуд дошта, дар маросимҳои ба ҳам пайваста мешаванд, ки ҳамеша ҳамчун шакли ифодаи ормону талошҳои одамон нақши муҳим бозидаанд; баргузории онҳо ҳамеша як воситаи ифодаи отифавӣ буд, зеро расму оинҳо талаботи нави эстетикии одамонро қонеъ мекарданд» [100, с. 13].

Таҳлили ҷашнҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад барои пешбурди меъёрҳои фарогирӣ ва ҳамаҷониба тавассути интихоби мавод барои рӯйдодҳое, ки гуногунрангии фарҳангҳо ва анъанаҳоро инъикос мекунанд истифода шаванд ва муассисаҳои таълимӣ метавонанд ба хонандагон қадр кардани фарқиятҳо ва мусоидат ба ошкории зоҳириро омӯзанд.

Бар асоси гуфтаҳои боло таҳлили ҷашнҳои миллӣ дар муассисаи таълимӣ як озмоиши гуногунҷанба буда, ба рушди шахсияти хонандагон таъсири назаррас мерасонад. Ин чорабиниҳо инчунин ба тарбияи фарҳангӣ ва шаҳрвандӣ мусоидат мекунанд ва барои инкишоф додани маҳорату малакаҳои муҳимми иҷтимоӣ, таҳкими ҷомеаи омӯзгорон ва пешбурди принсипҳои фарогир имконият фароҳам меоранд.

Дар ин хусус муҳаққиқи тоҷик Г.Г. Муллоусмонова қайд намудааст, ки: «Расму оин ва анъанаҳои мардумиро набояд ҳамчун падидаи ба ҳам зиддиятдошта, балки ҳамдигарро такмилдиҳанда баррасӣ намуд. Ин ва ё он шакли расму оин ва маросимро мутлақ набояд ҳисоб кард, зеро онҳо як маҷмуи фавқулода мураккаб, омехта ва бисёрвазифавӣ буда, дар як вақт як силсилаи томи талаботи иҷтимоии одамонро қонеъ ва якчанд вазифаҳои иҷтимоиро иҷро мекунанд» [100, с. 33].

Таҳлили идҳои расмӣ дар раванди таҳсилот дар МТМУ дар қаринаи фаъолияти тарбиявӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад, зеро он на танҳо интиқоли дониш дар бораи далелҳои муҳимми таърихӣ, балки ташаккули эҳсоси ҳамбастагӣ ба кишвар, фарҳанг ва халқи худро дар бар мегирад.

Омилҳои иловагие, ки аҳаммияти озмоишҳои мазкурро барои раванди таҳсилот дар МТМУ таъкид мекунанд, ба назар мегирем. Таҷлили ҷашнҳои миллӣ барои барномаи интерактивии таълимӣ имконият фароҳам меорад. Ба туфайли фаъолияти бозӣ, барқарорсозии далелҳои таърихӣ ва бозиҳои нақшӣ хонандагон метавонанд мазмуни таърихии ҷашн ва аҳаммияти онро дарк кунанд. Ин равиш раванди таълимро шавқовартар намуда, ба беҳтар азхудкунии маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Баргузории тантанаҳои миллӣ бо ҷалби ҷомеаи маҳаллӣ, аз ҷумла волидайн, муассисаҳои шаҳрӣ ва шуроҳои собиқадорон аз ҳудуди муассисаи таълимӣ берун шуда, на танҳо робитаи байни мактаб ва ҷомеаро мустаҳкам мекунанд, балки шукуҳу шаҳомати ҷашнҳоро бо тафсирҳо ва озмоишҳои гуногунҷабҳа афзун мекунанд. Хонандагон арзишҳои маънавӣ меомӯзанд ва саҳми ҳар як узви ҷомеа дар раванди таҳаввулоти таърихию фарҳангии кишвар назаррас аст.

Таҳлили падидаҳои таърихии дар асоси таҷлилҳои ҷашнҳои миллӣ қарордошта метавонад рушди тафаккури таҳлилии хонандагонро таҳрик намояд. Таҳқиқи сабабу натиҷаҳои ниҳоӣ, арзёбии андешаҳои гуногун ва ташаккули нуқтаи назари шахс ба рушди малакаҳои таҳлилӣ ва қобилияти баҳодиҳии мустақилона мусоидат мекунад.

Дар даврони ҷаҳонишавӣ ва ҳайати миллии гуногуни кишварҳои дигар таҷлили ҷашнҳои миллӣ метавонад ба ҳамгироии байнифарҳангӣ дар соҳаи таҳсилот мусоидат намояд.

Интиқоли арзишҳои анъанавии гурӯҳҳои этникии мухталифи муқимии Тоҷикистон ба хонандагон барои беҳтар дарк ва қабули гуногунии фарҳангӣ, аз ҷумла ташаккули рафтори таҳаммулгароёна ва иродаи нек нисбат ба намояндагони анъанаҳои гуногуни фарҳангӣ мусоидат мекунад.

Баъзе ҷашнҳои миллӣ бо равандҳои табиӣ ё давраҳои кишоварзӣ алоқаманд буда, метавонанд барои тарбияи экологии хонандагон истифода шаванд. Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои экологӣ (шинондани ниҳолҳо ва ҷамъоварии партовҳо) дар доираи таҷлили санаҳои дахлдори тақвимӣ ба

ташаккули фарҳанги экологӣ ва муносибати бошуурона ба муҳити зист мусоидат мекунад.

Таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самараи бузурги таълимӣ ва тарбиявӣ дорад. Чунин чорабиниҳои идона ба ташаккули ҳисси худшиносии миллӣ ва рушди шахсияти хонандагон, таҳкими робитаҳои иҷтимоӣ ва аз худ намудани донишҳои нав мусоидат мекунанд.

Инак, якчанд омилҳои бунёдиро, муфассалан мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

1. Таҷлили ҷашнҳои миллӣ метавонанд воситаи боэътимоди дастгирии таҳсилоти фарогир бошанд. Шомил намудани ин унсурҳо ба рӯйхати чорабиниҳои инъикоскунандаи гуногунранги фарҳангии ҷомеа, ба ташаккули эҳтиром ва дарки фарқият дар хонандагон мусоидат мекунад. Ин махсусан, дар кишварҳои гуногунфарҳанг ва сермиллат, ки дар он ҷо таҳсилоти умумӣ нақши калидӣ дорад, дар муттаҳидшавии ҷомеаҳои гуногуни этникӣ муҳим аст.

2. Таҷлили рӯйдодҳои хоси гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоию фарҳангӣ дар чаҳорчӯбаи тақвими миллӣ барои рушди малакаҳои муоширати байниэтникӣ имконияти махсус фароҳам меорад. Хонандагон дар зимни омӯзиш ва муошират бо намояндагони гурӯҳҳои этникӣ барои донистан ва қабул кардани ҷаҳонбинии дигар, як малакаи муҳим дар ҷаҳони байналмилалишуда мебошад, омода мешаванд.

3. Чорабиниҳои идонае, ки бо ҷашнҳои миллӣ алоқаманданд, асосан унсурҳои таълиму тарбияи шаҳрвандиро дар бар мегиранд. Хонандагон бо принсипҳои асосии конститутсионии мамлакати худ шинос шуда, ҳуқуқу уҳдадориҳои шаҳрвандонро меомӯзанд. Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои мубоҳисавӣ, машваратҳо, форумҳо, семинарҳо ва мизҳои мудаввар оид ба мавзуъҳои мубрами иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба ташаккули эҳсоси ҳадафмандӣ ва кӯшиши иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат мекунад.

Ташкили чорабиниҳои идона барои рушди неруи эҷодии хонандагон муҳим аст. Онҳо ба хонандагон имконият медиҳанд, ки қобилияти эҷодӣ, кор дар гурӯҳ ва роҳбариро нишон диҳанд.

Чорабиниҳои идона метавонанд шаклҳои гуногун аз қабили намоишҳои театрӣ, консертҳо, озмунҳои шеърхонӣ, намоишгоҳҳои ҳунарӣ ва ярмаркаҳои китоб дошта бошанд. Ҳар як шакли чорабинӣ имконияти беназиреро барои хонандагон фароҳам меорад, то ҷанбаҳои гуногуни эҷодии худро инкишоф диҳанд. Масалан, дар намоишҳои театрӣ хонандагон метавонанд дар нақшҳои гуногун, аз ҷумла ҳунарманд, коргардон, ороиши саҳна ва дӯзандагии либосҳо иштирок кунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки малакаҳои худро дар ифодаи эҷодӣ, ҳамкорӣ ва ҳалли мушкилот сайқал диҳанд.

Ба туфайли иштирок дар таҷлили ҷашнҳои миллӣ хонандагон имкони худифодакунӣ ва ҳувияти шахсӣ, азхудкунии донишҳои таърихӣ ва фарҳанги кишвари худро пайдо мекунанд, ки барои худшиносӣ ва пайдо кардани мавқеи онҳо дар сохтори иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Чунин чорабиниҳои идона ба ташаккули шуурнокии отифавӣ, маҳорати ҳамдардӣ ва мубодилаи озмоиш мусоидат мекунанд.

Дар асари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон «Уфуқҳои истиқлол» омадааст, ки «Дар баробари ин, зарур мешуморем, ки ҷавонон сабақҳои Истиқлолияти давлатиро ҳаматарафа омӯзанд, аз равандҳои сиёсии ҷаҳони муосир огоҳ бошанд, таърихи гузаштаву ҳозираи халқи хешро дуруст азхуд намоянд, Ватан, миллат, Истиқлолият ва рамзҳои давлатӣ, инчунин, забон ва фарҳанги худро эҳтиром карда самимона дӯст доранд», [174, с. 108-119].

Истиқлоли давлатӣ ҷашни асосии миллӣ аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил карда мешавад. Чорабиниҳои таълимӣ дар рӯзи ид ба ташаккули ҳисси нангу номуси миллӣ дар хонандагон, ошноии онҳо бо таърих ва сатҳи фарҳанг нигаронида мешавад. Дар дарсҳои таърих ҳикояҳо оид ба мубориза барои озодӣ, ҳамзамон бо рӯйдодҳои мавзуӣ арзишҳои миллиро намоиш медиҳад.

Ҷашни Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин ҷашни фархунда, на танҳо яке аз ҷашнҳои бунёдии кишвар аст, балки рамзи эҳёи соҳибихтиёрӣ ва оғози саҳифаи наве дар таърихи миллат ба шумор меравад, ки бо касби Истиқлол аз Иттиҳоди Шуравӣ барои халқи тоҷик муяссар гардид.

Ин рӯз, ки дар таърихи 9 сентябри соли 1991 сабт шудааст, на танҳо санаи қатъи вобастагӣ аз империяи пешин, балки фурсатест барои таҷдиди ҳувияти миллӣ, арҷгузорӣ ба мероси ғании фарҳангӣ ва таърихии халқи тоҷик. Истиқлоли давлатӣ имкон дод, ки Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар арсаи байналмилалӣ шинохта шавад ва дар бунёди муносибатҳои дипломатӣ бо кишварҳои дигар қадамҳои устувор гузорад.

Ба таҷлили ҷашни Истиқлоли давлатӣ чанд ҳафта пеш аз фарорасии он омодагӣ гирифта мешавад. Шаҳру деҳот бо рамзҳои давлатӣ, гулчанбарҳои ранга, аёнияту шиорҳо оро дода мешаванд. Пеш аз ин ид дар пойтахт ва калонтарин шаҳрҳои Тоҷикистон тадбирҳои ташкилӣ, аз ҷумла таъмиру азнавсозии кӯчаву хиёбонҳо ва ҷойҳои ҷамъиятӣ сурат мегиранд.

Лаҳзаи асосии ҷашну маросими ботантана аст, ки маъмулан дар пойтахти Тоҷикистон баргузор мешавад. Дар маросим ходимони олимартабаи давлатӣ, намояндагони давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва меҳмонони сершумор иштирок мекунанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чун анъана ба мардум бо Паёми идона муроҷиат намуда, натиҷаҳои рушду тараққиёти кишварро ҷамъбаст мекунад, нақшаи дурнамо ва стратегияи пешрафти кишварро бозгӯ менамояд.

Ҷашни Истиқлоли давлатӣ дар навбати худ бо сайру гашти мардумӣ, ярмаркаҳо ва чорабиниҳои идона таҷлил мегардад. Дар кӯча ва хиёбонҳои шаҳрҳо намоишгоҳҳои эҷодиёти мардумӣ, ҳунарҳои дастӣ ва дастовардҳои таомпазӣ ва хӯрокҳои миллӣ ва анъанавӣ ташкил карда мешаванд. Барои хонандагон чорабиниҳо ва барномаҳои фарҳангӣ - фароғатӣ созмон дода мешаванд.

Ҷашни Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тамоми мардуми кишвар аҳаммияти амиқи рамзӣ дорад. Санаи мазкур рӯзи Ваҳдати миллӣ, ибрози эҳсоси ифтихор аз натиҷаҳо ва илҳом барои пешрафти минбаъда мебошад. Ҷашни мазкур аҳаммияти ҳифзи сулҳу субот ва бамаврид будани таҳкими мавқеи истиқлолии давлатӣ ва ҳувияти миллиро тасдиқ мекунад.

Ҷашни Истиқлоли давлатӣ ёдоварӣ аз роҳи душвори мардуми Тоҷикистон ба сӯйи озодӣ ва худшиносӣ, аз ҷумла зарурати қадрдонӣ ва ҳифзи Истиқлолу озодӣ ба даст оварда мебошад.

Иди мазкур дар Тоҷикистон як ҷашни давлатӣ ва инфиродӣ барои тамоми аҳолии кишвар буда, таҷассумгари майли миллии худшиносӣ, ваҳдат ва рушд аст. Рӯзи ид ба ёдоварӣ дар бораи аҳаммияти ҳифзи сарват ва анъанаҳои фарҳангӣ, инчунин зарурати дар ҳаёт таҷассум намудани дурнамои дурахшон барои наслҳои оянда даъват мекунад.

Ҳангоми тадбирҳои ҷашнии ҷашни Истиқлоли давлатӣ ба чорабиниҳои тарбиявӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Дар мактабҳои миёна ва олӣ оид ба мероси таърихии Тоҷикистон, фарҳангу истиқлолият дарсҳо ва семинарҳо гузаронида мешаванд. Ин ба ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ ва ҳофизаи таърихии кишвари худ дар замири наврасон ҷавонон мусоидат мекунад.

Бахшида ба ин ҷашн инчунин мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ гузаронида мешаванд. Мусобиқаҳо аз рӯйи намудҳои варзиши халқӣ, аз қабили гуштинг (футбол, волейбол ва дигар намудҳои алтернативии варзиш) баргузор мегарданд. Ин чорабиниҳои варзишӣ ба таҳкими саломатии миллат ва пешрафти варзиш мусоидат мекунанд.

Ҷашни Рӯзи Истиқлоли давлатӣ барои роҳандозии ташаббусҳои муосири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ сабаб мешавад. Корхонаҳои давлатӣ ва тиҷоратӣ аксар вақт дар бораи ифтитоҳи лоиҳаҳои инноватсионие, ки ба беҳбуди таъминоти иҷтимоӣ нигаронида шудаанд, эълон мекунанд. Онҳо метавонанд дар назар дошта бошанд, ки муассисаҳои таълимии замонавӣ,

марказҳои тиббӣ ва иншооти инфрасохтори барои ободонии кишвар муҳимбуда ифтитоҳ шаванд.

Ҷашни Рӯзи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар, асосан дар кишварҳое, ки ҷамъиятҳои миллии тоҷикон вуҷуд доранд, низ таҷлил карда мешавад. Он барои таҳкими робитаҳои дӯстию иттифоқӣ байни ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла барои таблиғи фарҳанги миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Барои намоиш додани сарвати Тоҷикистон чорабиниҳои фарҳангӣ, намоишномаю консертҳо ташкил карда мешаванд.

Истиқлоли сиёсӣ бузургтарин дастоварди мардуми тоҷик дар тули таърихи чандасраи он мебошад. Ин ҷашнро кулли мардуми Тоҷикистон бо шукуҳу шаҳомати хос ва бо як ҷаҳон орзую омол таҷлил мекунанд ва онро ба мисли гавҳараки чашм азиз медоранд, чун аксари дастовардҳои солҳои охири Тоҷикистон мустақиман ба Истиқлоли сиёсӣ, сулҳу субот ва амнияти саросарӣ дар кишвар иртиботи танготанг дорад.

Ҷашнвораҳои фарҳангии оммавӣ дар таҷлили ҷашни Рӯзи Истиқлолият нақши муҳим доранд, ки зуҳуроти намоёни фарҳангу ҳунарҳои Тоҷикистон, аз ҷумла рақсу эҷодиёти анъанавиро фароҳам меоранд. Ин ҷашнвораҳо ба нигоҳдорӣ ва рушди расму оинҳои мардумӣ мусоидат намуда, барои фаъолияти эҷодии хонандагон низ имкон фароҳам меорад. Дар рӯзҳои ид кӯчаҳои пойтахт, сокинон либосҳои рангоранг ба бар карда, фазои ҷашни фараҳбахшро ба вуҷуд меоранд.

Дар доираи ҷашни Рӯзи Истиқлоли давлатӣ лоиҳаҳо ва ташаббусҳои сершумори башардӯстона ҷиҳати дастгирии табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир, аз ҷумла тақсиму тавзеи бастаҳои озуқаворӣ, ташкили консертҳои хайриявӣ ва ҷамъоварии маблағ барои беморхонаҳо ва ятимхонаҳо роҳандозӣ карда мешаванд. Ин амалҳо ҳамбастагии ҷомеаи этно-иҷтимоии тоҷикон ва тамоюли онро барои ташаккули як ҷомеаи одилона ва якпорча нишон медиҳанд.

Таҳсилот дар рушди ҳар як кишвар аҳаммияти аввалиндарача дорад ва чашни рӯзи Истиқлоли давлатӣ барои таъкиди нақши рушди зеҳнӣ барои дурнамои Ҷумҳурии Тоҷикистон замина мегардад. Дар ин рӯз барномаҳои муосири таълимӣ барои хонандагон ва лоиҳаҳо оид ба беҳтар намудани инфрасохтори таълимӣ муаррифӣ карда мешаванд. Принсипи бунёдӣ – ин ҷалби таваҷҷуҳ ба зарурати таҳсилоти занон аст, ки асоси пешрафти сохтори устувори иҷтимоӣ мебошад.

Бо дарназардошти проблемаҳои байналмилалии тағйирёбии иқлим ва масъалаҳои экологӣ, ҷашни Истиқлоли давлатӣ низ барои эҷоди шуурнокии экологӣ мақоми муваққатӣ мегирад.

Чорабиниҳо оид ба кабудизоркунӣ, пок кардани рӯдхонаҳо ва кӯлҳо, инчунин барномаҳои тарбиявӣ оид ба рушди фарҳанги экологӣ дар байни аҳолии кишвар бо таъкид бар аҳаммияти ҳифзи сарватҳои табиии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои наслҳои минбаъда ташкил карда мешаванд.

Марҳилаи ниҳоии тантанаҳои рӯзи Истиқлоли давлатӣ одатан, бо оташбозиҳои идона симои нав дода мешавад. Намоишҳои равшан ва дурахшони чашмхиракунанда осмони шабро равшан мекунанд, ки рамзи шодӣ ва ифтихори миллати тоҷик дар кишвар мебошанд.

Бар асоси гуфтаҳои боло, рӯзи Истиқлоли давлатии Тоҷикистон ҷашни гуногунранг буда, ифтихори як ҷомеаи этникӣ аз кишвари худ, мероси таърихию фарҳангии онро ифода намуда, ёдоварӣ аз комёбиҳои бадастоварда, мушкилот ва монеаҳое мебошад, ки то ҳол бояд ба нашъунамо ва беҳбудии ҳамаи шаҳрвандони ин мамлакат бартараф карда шаванд.

Муҳаққиқ Ю.С. Худяков қайд мекунад, ки: «Наврӯз ҳамчун ҷашни марказии давраҳои тақвимӣ: пайдоиш, моҳият, маънои фарҳангиро таъкид мекунад, зеро пайдоиши Наврӯз ба асотири бостонии халқҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад» [158, с. 159].

Наврӯз на танҳо ҷашни баҳор, балки як ҷузъи муҳимми мероси фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистон аст. Дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ ин ҷашн бо ташкили ҳунарнамоиҳо, намоишҳои расму

ҳунарҳои дастӣ бахшида ба мавзуи бедории табиат ва расму оинҳои мардумӣ бо иштирок дар чорабиниҳои фарҳангӣ таҷлил мегардад, хонандагон қадршиносии мероси таърихии худро меомӯзанд.

Муҳаққиқ М.М. Бобоҷонова менигорад, ки «Ҷашни Наврӯз, тақрибан 5 ҳазор сол аст, ки таҷлил мешавад ва ин яке аз ҷашнҳои қадимтарин дар сайёра ва ба насли башар маълум аст.

Дар бораи Наврӯз қиссаву достонҳои зиёде таълиф гардида, аз замонҳои қадим то имрӯз достону қиссаҳо ва шеъру таронаҳо бахшида шудаанд. Наврӯз, ки аз маҳбубтарин ҷашнҳои таърихию фарҳангии тоҷикон маҳсуб мешавад, аз замонҳои қадим то ба имрӯз, ҳамчун рамзи оғози зиндагӣ ва бунёдкориҳои нав ворид шудааст. Аз ин рӯ, олимон, фарҳангиён ва сиёсатмадорон ҳамеша ба ин ҷашни беназир муроҷиат мекунанд» [18, с. 22].

Ҷашни Наврӯз, ки бо номи Новруз, Науриз ё Норуз низ маъруф аст, анъанаи хеле бостонист, ки тибқи тақвими шамсӣ дар саросари ҷаҳон ва кишварҳои Ховари Миёна, Осиёи Марказӣ ва Қафқоз бо баҳор ва оғози соли нав меояд. Ин ид маънои эҳёи табиат, умед ва хушнудиро дорад. Ҷашни Наврӯз ба феҳристи ёдгориҳои фарҳангии ЮНЕСКО шомил гардида, Маҷмаи Умумии СММ санаи 21 мартро Рӯзи байналмилалии баҳор ва меҳнат эътироф кардааст.

Олими тоҷик Б.К. Каримов иброз доштааст, ки «Классики адабиёти тоҷику форс, мутафаккири бузург Умари Хайём, ки бо рубоиёташ шуҳрати ҷаҳонӣ ба даст овардааст, соҳиби эътирофшудаи тафаккури пешқадами насли худ ва озодандешӣ буд, ки як рисолаи томеро бо номи «Наврӯзнома» офаридааст» [68, с. 97-99].

Таҷлили Наврӯз аз бисёр суннатҳо ва ойинҳои гуногун иборат аст, ки метавонанд дар ҳар кишвар ба таври куллӣ фарқ кунанд, вале бо ғояҳои муштараки эҳё, фаровонҳосилӣ ва шукуфоӣ муттаҳид шудаанд.

Тайёрии идона ба таҷлили Наврӯз чанд ҳафта пеш оғоз мешавад. Аҳолии Тоҷикистон манзили худро ба тартиб оварда, аз кӯҳнаколаҳо халос

шуда, ба ҳар чизи нав ҷой медиҳад ва ҳамин рамзи раҳо шудан аз давраи сипаришуда ва оғози марҳалаи нав аст.

Дар Эрон ва баъзе кишварҳои хориҷии Шарқ дастархонро бо ҳафт ашёе оро медиҳанд, ки бо ҳарфи Син (с) оғоз меёбад, ки Ҳафтсин номида мешавад. Ҳар яке аз ин унсурҳо ормонҳои мушаххасро барои соли нав (саломатӣ, хайрхоҳӣ, некӯаҳволӣ ва ғайра) ифода мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ аз донаи гандуми сабзида таоми миллӣ бо номи «суманак» тайёр карда мешавад. Ин таом рамзи оғози ҳаёти навро нишон медиҳад ва ба замини ҳосилхез алоқаманд аст.

Дар Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон ин ҷашни баҳор ҳамчун ҷашни аз ҷиҳати қонунӣ муқарраршуда бо сайругаштҳои фарҳангӣ, бозиҳои анъанавӣ, намоишномаҳо ва ҳунарнамоиҳо таҷлил мешавад.

Дар остонаи Наврӯз дар манотиқи дигар дари хонаҳоро аз бомдод боз гузоштан суннат аст, то ободӣ ва хайру баракат озодона вориди манзил шавад.

Иди баробаршавии шабу рӯз - Наврӯз, давраи барқарорсозии маънавӣ ва ҷисмонӣ, бахшиш, таҷдиди дӯстӣ, шукргузорӣ ва дурнамо барои оянда аст. Он ба ҳамоҳангӣ бо табиат, арзиши анъанаҳо, дӯстӣ, ёрии камбизоатон ва ҳифзи мероси фарҳангӣ далолат мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, Наврӯз зарурати муносибати устувори инсон ва табиатро таъкид мекунад.

Наврӯз инчунин рамзи умед ва эҳё аст. Он фурсатест барои аз нав дида баромадани ҳадафҳо, таҷдиди ӯҳдадориҳо ва қабули қарорҳои нав барои беҳтар кардани зиндагӣ. Ин ҷашн ба мо хотиррасон мекунад, ки ҳар як оғоз метавонад имконияти тозае бошад, ки бо рӯҳияи нав ва неруи тоза ба он муносибат кардан лозим аст. Наврӯз ҳамчунин василаи муҳимми муттаҳидсозии ҷомеа аст, зеро дар ин рӯз мардум новобаста аз мансубияти этникӣ ва иҷтимоӣ гирди ҳам ҷамъ меоянд ва дар ҷашнҳо иштирок мекунанд.

Наврӯз ҳамчун як ҷашни байналмилалӣ эътироф шудааст, ки онро Созмони Миллали Муттаҳид эътироф кардааст ва дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ҷашн гирифта мешавад. Ин эътироф шаҳодат медиҳад, ки арзишҳои Наврӯз умумиинсонӣ буда, метавонанд барои ҳалли мушкилоти глобалӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, нобаробарии иҷтимоӣ ва низоъҳо мусоидат кунанд. Наврӯз метавонад ҳамчун платформае барои мубодилаи афкор, таҷриба ва беҳтарин амалияҳо дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла рушди устувор, маориф ва фарҳанг хизмат кунад.

Иди эҳёи табиат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз рӯйдодҳои хотирмон ва калидӣ дар фазои фарҳангии давлат ба шумор меравад. Куҳантарин ҷашн, ин рамзи фарорасии баҳор ва оғози соли нав аст, ки он бо шукӯҳу шаҳомати хосса таҷлил мегардад ва анъана ва ойинҳои мухталифи мероси миллӣ ва арзишҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистонро инъикос мекунад.

Дар рӯзҳои таҷлили Наврӯз дар саросари Тоҷикистон сайругаштҳои оммавӣ ва мардумӣ баргузор мешаванд. Шаҳрҳои асосии ҷумҳурӣ ва деҳаҳо бо гулу парчамҳо ва ороишоти идона зинат меёбанд. Дар майдонҳои асосӣ бо иштироки ҳунарпешагони халқӣ ва иҷрокунандагони боистеъдод консертҳо, намоишҳои рақсӣ ва ҷашнвораҳои эҷодиёти мардумӣ барпо мегарданд.

Иди баробаршавии рӯзу шаби баҳорӣ давраи баргузории чорабиниҳои варзишӣ ва бозиҳои миллӣ низ мебошад. Дар рӯзҳои ид мусобиқаҳои гуштини суннатии «гусбазӣ», мусобиқаҳои пойгаи аспдавонӣ ва чавгонбозӣ бо аспҳо баргузор мешаванд. Ин чорабиниҳои идона омодагии ҷисмонӣ ва маҳорати иштирокчиёни ҷашнвораро барои фароғати мардум нишон медиҳанд.

Дар ин росто, муҳаққиқ Каримов Б.Қ. қайд мекунад, ки: «Ҷашни Наврӯз бо нотакрорӣ ва тамошобобии худ ҳатто Искандари Мақдуниро ба ваҷд оварда буд. Вақте ки Искандар соли 327 пеш аз милод дар Кирополи бостонӣ (ҳоло Истаравшани Ҷумҳурии Тоҷикистон) ҷашни Наврӯзро мушоҳида кард, пас аз он дар ҳудудҳои забткардааш баргузории ҷашни «Гули сурх», яъне ҷашни лоларо тавсия дод» [68, с. 97-99].

Таҷлили ҷашнҳои мардумӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ метавонад як технологияи иҷтимоии ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ бошад, ки ба хонандагон имкон медиҳад, ки ба гузаштаи таърихӣ ҷиддан машғул шуда, арзишҳо ва анъанаҳоеро, ки асоси фарҳанги миллиро ташкил медиҳанд бидонанд. Санаҳои муҳим таваҷҷуҳро ба решаҳои таърихӣ, садоқат ба анъана ва фарҳанг бедор карда, дар ташаккули худшиносии шаҳрвандӣ низ нақши муҳим доранд.

Ҳамин тавр, таҳлили ҷашнҳои миллӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди таълим нақши асосӣ дошта, дар хонандагон дар ташаккули идрок ва эҳтиром ба мероси фарҳангии зодгоҳи худ, рушди қобилияти эҷодӣ, сифатҳои роҳбарӣ, инчунин муайян намудани ҳувият бо ҷомеа ва давлатдорӣ мусоидат мекунад.

Таҷлили ҷашнҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди фарҳангу анъанаҳои миллӣ нақши калидӣ дошта, барои мардуми тоҷик имкон фароҳам меорад, то эҳсосот ва ифтихори хешро нисбат ба ватани худ баён кунанд, аз ҷумла, дараҷаи ҳамкориҳоро баланд бардорад. Идҳои давлатӣ дар Тоҷикистон лаҳзаҳое мебошанд, ки тамоми мардуми кишвар барои таҷлили рӯйдодҳои таърихӣ гирди ҳам омада, дар бораи кору мушкилоти рӯзмарра андешаронӣ мекунанд. Ин идҳо на танҳо як давраи шодӣ ва фароғат, балки имкони фурӯ рафтан ба таърих ва фарҳанги бузурги Тоҷикистон мебошанд.

2.3. Рушди таносуби ҳофизаи таърихии хонаводагӣ ва миллӣ дар шуури хонандагон

Таърихи Тоҷикистон, ки чун анъана аз насл ба насл мегузарад, дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагон нақши калидӣ дорад. Ёддоштҳои авлодӣ, қиссаҳо дар бораи ниёгон, ривоятҳо дар бораи роҳи ҳаётии хешу табори онҳо ба хонандагон барои дарки таърихи худ ва нақши онҳо дар таърих, барқарор кардани робитаи гузашта, имрӯз ваояндаи Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Ҳангоми дарк ва огаҳӣ ёфтан аз таърихи

хонаводаи худ хонандагон бо ҳофизаи дастаҷамъии миллӣ муошират мекунанд, ки ин ба ташаккули дарки ҳамаҷонибаи гузашта ва имрӯз мусоидат мекунад.

Ҳофизаи дастаҷамъӣ дар ташаккули шуур ва беназири ҳар як инсон нақши асосӣ мебозад.

Олими рус Е.В. Белова таъкид мекунад, ки «Ҳамин тавр, динамикаи иҷтимоии ҳофизаи таърихӣ – ин раванди бисёрзина, аз ҷумла низоми арзишҳо, тағйирёбии тасаввур дар бораи ҳаёт ва озмоиши ниёгон буда, зери таъсири омилҳои гуногуни муайянкунанда ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки ҳангоми омӯзиши ҳофизаи дастаҷамъии насли ҷавон муҳаққиқон на танҳо ба мазмуни андешаҳо, баҳодиҳии ҳодисаҳои муайян, балки ба худи раванди ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ ва омилҳои таъсиргузор хусусиятҳои он рағбат зоҳир мекунанд» [23, с. 3].

Ҳофизаи таърихӣ ба ташаккули шуури аҳолии мамлакат таъсири калон мерасонад. Ҳофизаи таърихӣ тавассути интиқол ва нигоҳ доштани урфу одатҳо, арзишҳо ва далелҳои таърихӣ ба аҳолӣ кумак мекунад, ки гузаштаи худро дарк кунад, мавқеи худро дар ҷаҳон муайян кунад ва мероси беназири фарҳангии худро ҳифз кунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки расму оинҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи аҳолӣ нақши асосӣ доранд, ҳофизаи таърихӣ ба таҳкими мероси маънавии ҷумҳурӣ мусоидат мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои фарҳанги беназир аст, ки аз таърихи дуру дарози бостонии мардум шаҳодат медиҳад. Ҳофизаи таърихӣ дар ҳифзи ин беҳамтоӣ, кумак ба мардум дар ҳифзи ҳувияти фарҳангии худ, дар раванди интиқоли меъёрҳои фарҳангӣ ба наслҳо нақши муҳим мебозад ва дар ҳифзи мероси таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузор мебошад.

1. Мавзеъҳои таърихӣ ва объектҳои ёдгорӣ: Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавзеъҳои сершумори таърихии марбут ба таърихи кишвар ва аҳолии он мавҷуданд.

Масалан, шаҳри бостонии Панҷакент, ки ёдгории бостоншиносии беназири мероси фарҳангӣ мебошад. Боздид аз ин мавзеъҳо ба одамон кумак

мекунад, ки робитаи худро бо гузашта эҳсос кунанд ва ҳофизаи таърихиро мустаҳкам кунанд.

2. Фарҳанги анъанавӣ ва эҷодиёти халқ: ҷумҳурӣ аз урфу одатҳои гуногуни халқӣ ғанӣ аст, ки тавассути анъанаҳои шифоҳӣ интиқол меёбад. Афсонаҳо, сурудҳо, рақсҳо ва ҷузъҳои фолклорӣ бахши муҳимми ҳофизаи таърихии аҳолӣ буда, хусусияти хосси онро инъикос мекунанд.

3. Санаҳои муҳим ва рӯйдодҳои таърихӣ: Санаҳо ва падидаҳои бунёдии таърихӣ дар ҳофизаи таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон нақши ҳалкунанда доранд. Масалан, Рӯзи Истиқлоли давлатии кишвар ё зодрӯзи намояндагони барҷастаи ҳунар ва шахсиятҳои эҷодкор. Маросимҳои идонаи ин чорабиниҳо ба таҳкими мансубияти миллӣ ва ташаккули эътиқодоти дастаҷамъона мусоидат мекунанд.

4. Маҷмааҳои ёдгорӣ ва муҷассамаҳо: Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҷассамаҳо ва маҷмааҳои ёдгорӣ ба рӯйдодҳои асосии таърихӣ ё шахсиятҳои маъруф бахшида шудаанд. Масалан, муҷассамаи Исмоили Сомонӣ дар майдони Дӯстии шаҳри Душанбе, ки рамзи миллии Истиқлоли давлатии Тоҷикистон аст. Тамошои ин ёдгориҳо барои барқарор намудани робита бо гузашта ва эҳтироми қаҳрамонони халқ ёрӣ мерасонад.

5. Ҳунарҳои мардумӣ ва эҷодиёти халқӣ: Ҳунарҳои гуногуни мардумӣ ва самтҳои санъати миллӣ низ дар ҳофизаи таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи калон доранд (санъати ороишию амалӣ, ҳунари харротии чӯб, гилембофӣ) ва дигар намудҳои ҳунар аз гузаштагон ба мерос мондаанд, ки чун анъана ба мероси маънавии ҷумҳурӣ дохил мешаванд.

6. Ривоятҳои таърихӣ: Дар фарҳанги Тоҷикистон ривояту устураҳои зиёде мавҷуданд, ки барои нигоҳ доштани ҳофизаи таърихии гузаштагон ва ба наслҳои баъдӣ интиқол додани панду андарзҳо мусоидат мекунанд. Ин ҳикояҳо аксар вақт дастурҳои бохирадонаро дар бар мегиранд ва хислатҳои анъанавии хулқу атворро инъикос мекунанд.

7. Таомҳои суннатӣ: Таомҳои суннатии тоҷикӣ бо таомҳо ва расму оинҳои асили худ низ як ҷузъи асосии ҳофизаи таърихии мардуми кишвар

мебошанд. Тарзҳои пухтани таомҳои миллӣ аз насл ба насл гузашта, афзалиятҳои таомпазӣ ва вижагиҳои миллиро нигоҳ медоранд.

9. Анъана ва расму оинҳои фарҳангӣ ва мардумӣ: Масалан, ҷашну маросимҳои миллии Наврӯз (иди баробаршавии шабу рӯз), Сада, Меҳргон, ҷашни Истиқлоли давлатӣ, Рӯзи Конститутсия ва ғайра таҷлил мешаванд.

Ин ҷашнҳо дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ, муттаҳид сохтани мардуми кишвар дар атрофи арзишҳо ва урфу одатҳои миллӣ нақши муҳим мебозанд.

10. Эҷодиёти мардумӣ: Фарҳанги суннатии Тоҷикистон бисёр матнҳо, афсонаҳо, ривоятҳо ва сурудҳои мардумиро фарогир мебошад. Ин достонҳо тавассути анъанаи шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд ва дар ҳифзи ҳофизаи таърихии мардум, гузашта ва анъанаи фарҳангии он саҳм гузоштаанд.

11. Мусиқӣ ва рақсҳои миллӣ: Мусиқӣ ва рақсҳои мардумии тоҷик, дар навбати худ, дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ нақши бузург доранд. Оҳангҳои анъанавӣ, асарҳои созию овозӣ ва хореография маънавиёти мардуми кишвар ва анъанаҳои фарҳангии онро инъикос мекунанд.

12. Анъанаҳо ва амалияи фарҳангии маҳаллӣ: Расму оинҳои гуногун ва маросими мардуми маҳаллӣ, маросими идона, ақди никоҳ, маросими дафн, таҷлили санаҳои муҳим ва дигар чорабиниҳо низ унсурҳои асосии ҳофизаи таърихии халқи тоҷик буда, ба ҳифзи расму оин ва арзишҳои фарҳангӣ мусоидат мекунанд.

Дар Тоҷикистони муосир ҳофизаи авлодию насабӣ ҳофизаи миллиро пурра мекунад. Муассисаҳои таълимӣ, асарҳои бадеӣ ва чорабиниҳои фарҳангӣ ба ғанӣ гардидани дониши таърихӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии миллӣ мусоидат мекунанд.

Ҳофизаи хонаводагӣ ва миллӣ дар ташаккули донишҳои таърихӣ, арзишҳо ва анъанаҳо нақши муҳим доранд. Ҳар яке дар ташаккули шуур ва шахсият нақши махсус мебозад.

Яке аз нишондиҳандаҳои таъсири ҳофизаи авлодӣ ба ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад таърихи

шуҷоати ҷангии хонавода бошад. Агар хонанда робитаи оилавӣ (бобо, бобокалон), бо иштирокдорони Ҷанги Бузурги Ватанӣ дошта бошад, таърихи онҳо метавонад барои дарки таърихи он замон, арзёбии эҳсосот ва отифаҳои дохилӣ асос гардад.

Қиссаҳои қаҳрамонӣ дар бораи ранҷу азобҳои ниёгон метавонанд боиси ифтихор аз гузаштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ватандӯстӣ ва эҳсоси эҳтиром ба кишвари худ шаванд.

Муваффақияти хонаводагӣ ва талафоти авлодӣ ҳам ба ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагон таъсир мерасонанд. Масалан, достоне дар бораи аҷдоди маъруфе, ки дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ ё эҷодиёти адабӣ ба комёбиҳо ноил гаштааст, метавонад барои хонанда сарчашмаи илҳом гардад, ба худшиносӣ ва такмили шахсият, дарк намудани фидокорӣ ва устувории ниёгон дар давраи имтиҳон мусоидат намояд. Хонандаи имрӯза расидан ба қадри ҳамзистии осоишта, таҳаммулпазириро меомӯзад.

Муҳаққиқи тоҷик М.М. Насриддинова менигоранд, ки: «Тарбия ҳамчун раванди таъсиррасонанда ба инсон бо мақсади ба ӯ расонидани меъёру қоидаҳои рафтори дар ҷомеа қабулшуда на ҳамеша таҷридӣ, балки ҷанбаи мушаххас дошта, пеш аз ҳама, вижагиҳои миллии ахлоқ, расму оин, анъана, ахлоқи як халқи муайянро инъикос менамояд.

Тарбияи миллӣ дар мактабҳои тоҷикӣ асоси тарбияи бефосила мебошад. Барои ба амал баровардани вазифаҳои тарбияи бефосила тайёрии этнопедагогии омӯзгорон зарур аст. Аз ин рӯ, тайёр кардани омӯзгорон ва мураббиёни мактабҳои тоҷикӣ вазифаи таъхирнопазири имрӯза ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ташкил ва татбиқи тарбияи миллии хонандагон «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шудааст, ки дар он зарурати ташкили курсҳои мунтазами тайёр намудани омӯзгорон ба тарбияи миллӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ ва таблиғи дастовардҳои фарҳанг ва таҳсилоти миллӣ, махсусан зикр гардидааст» [108, с.118-123].

Бо таваҷҷуҳ ба ин маворид имкон дорад, ки ҳофизаи хонаводагӣ тағйир

кунад ва аз воқеият дур бошад. Дар чунин ҳолатҳо вақте ҳаводис ва воқеаҳо таҳлил мегарданд боястӣ ҳофизаи мавҷудбудаи дастаҷамъонаи аҳли кишвар, дар мавриди мо, Тоҷикистон ба назар гирифта шавад, ахбори мавҷуд бударо бо ахбори расмӣ дар иртибот ба ҳофизаи хонавода муқоиса кардан лозим аст. Аз ин роҳ имкон дорад мо вориди омӯзиш ва далоили боэътимод гардем.

Мисоли дигари такмили таносуби ҳофизаи таърихии хонаводагӣ ва миллӣ метавонад омӯзиши расму оинҳои мардумӣ бошад. Дар ҳоле, ки хонандагон метавонанд ошкор намоянд, ки аксарияти онҳо аз таърихи хонаводагӣ баромада, ба мероси таърихии мардуми Тоҷикистон иртиботи наздик доранд. Масалан, таҷлили санаҳои давлатӣ ё ҳифзи ҳунарҳои мардумӣ метавонад ҳамчун василаи дарки дороии миллии худ хидмат кунад.

Барои ташаккули хотираи дастаҷамъии оилавӣ ва миллӣ дар шуури хонандагон равиши гуногунҷабҳа зарур аст. Хотираҳои оилавӣ дарси таърихи мактабиро пурра ва ғанӣ мегардонанд. Муҳокимаи қиссаҳои оилавӣ дар дарс имкон медиҳад, ки хонандагон маводи таълимиро беҳтар аз худ намуда, муносибати шахсӣ ба гузаштаи миллӣ ва мероси маънавии мардуми Тоҷикистонро ташаккул диҳанд.

Муҳаққиқ И. Давлатшоев қайд мекунад, ки: «Таҳқиқоти диссертатсионии М.И. Ашуралиев, Ф. Гулмадов, М Давлатов, Д. Ҷалилов, А.Я. Журкина, А.Е. Измайлова, И. Каримова, Қ.Б. Қодиров, М. Лутфуллоев, М.Б. Каримзода, З. Миртурсунова, И. Новикова, И. Хусенхоҷаева, Х. Раҳимзода, С. Сулаймонӣ, М. Собиров, Ж.Т. Тошенко, Т. Ҳайдаров, Э. Ҳоҷибеков, Ф. Шарифзода, И.Ф. Юлдошев ва дигарон ақида ва мавқеъи пешқадами педагогҳо, равоншиносон ва сотсиологҳоро дар бораи нақш ва моҳияти педагогикаи исломӣ дар тарбияи маънавӣ, аҳамияти тарбияи ахлоқӣ дар давраи демократикунонии ҷомеа, моҳияти анъанаҳои миллӣ ва навовариҳои педагогӣ дар соҳаи тарбияи маънавии насли наврас ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд» [42, с. 9].

Таҳқиқот тасдиқ мекунанд, ки дар ҳоли ҳозир ҳофизаи дастаҷамъии миллии сермиллати муттаҳидкунандаи урфу одатҳои сершумори фарҳангӣ ва таърихии халқҳои сермиллат, аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Муҳаққиқ Зокирова В.Г. бар он ақида аст, ки: «Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳсилоти бисёрфарҳангӣ дар асарҳои олимони маъруф Д.М. Бондаренко, Л.Ф. Гайсина, Е.Б. Деминтсева, О.И. Кавикина, А.И. Куропятник, В. Малахов, М.П. Мчедлова, Л.Р. Низамова, Г.В. Палаткина, И.В. Следзневский, Д.А. Халтурин, Е.В. Хахалкина, Е.В. Хлишева, К.В. Теркина, В.А. Тишков, Ф.А. Шебзухова ва дар асарҳои олимони хориҷӣ Ҷ. Бэнкс, С. Нието асоснок карда шудааст. Таҳқиқоти онҳо моҳият, вазифаҳо, муҳтаво ва мақсади таҳсилоти бисёрфарҳангиро муайян намуда, аҳамияти муколамаи байни миллатҳоро дар педагогика таъкид мекунад. Дар падидаи бисёрфарҳангӣ олимон «механизм»-и ба эътидол овардани ҷомеа, рушди гуногунии этникӣ ва фарҳангии онро дар заминаи баробарҳуқуқии аксарияти миллӣ, ақаллиятҳои этникӣ ва фарҳангӣ мебинанд» [46, с. 12-13].

Намунаҳои ҳофизаи таърихии бисёрфарҳангии халқи тоҷик инҳоянд:

- таҷлили баробаршавии шабу рӯз ҳамчун иди бостонӣ, ки мардуми Тоҷикистон ва мардумони гуногуни кишварҳои Осиёи Марказӣ онро ҷашн мегиранд. Ин ид дигар ҷамоатҳои этникиро муттаҳид намуда, рамзи оғози соли нав ва зиндашавии табиат аст;

- мероси фарҳангии ҳунарҳо, таомпазӣ, оҳангҳо ва рақсҳои миллӣ унсурҳои арзишҳои фарҳангии тоҷикон мебошанд. Ин унсурҳои фарҳангӣ ба нигоҳдорӣ, аз насл ба насл аз рӯйи анъана интиқол додани хусусиятҳои хоси этникӣ мусоидат мекунанд;

- арҷ гузоштан ба муқаддасот ва ҷойҳои дорои аҳамияти таърихӣ, ки барои гурӯҳҳои гуногуни этникии тоҷикон аҳамият дошта, аз гиромидошти ёдгориҳо, масҷидҳо, маъбадҳо, муқаддасот ва маконҳои динӣ иборат аст ва ҷузъи таърихи гузаштаи халқ мебошанд;

- рӯйдодҳои байнифарҳангӣ, чорабиниҳо ва намоишгоҳҳое, ки онҳо анъанаҳои қавмҳои гуногуни сокинони Ҷумҳурии Тоҷикистонро намоиш

медиҳанд, ба ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми ҷамоаҳои гуногуни фарҳангӣ мусоидат намуда, ба таҳкими шуури миллии халқ мусоидат мекунанд;

- интиқол ва азхудкунии мероси забонӣ ҳамчун унсури асосии мероси фарҳангии халқи тоҷик аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар забони тоҷикӣ анъанаи пурғановати адабӣ дорад, ки яке аз рамзҳои миллат ба шумор меравад. Ҳифз ва рушди забони тоҷикӣ ба таҳкими ҳофизаи таърихӣ мусоидат мекунад;

- муҷассамаҳо ва маҷмуи ёдгориҳо бахшида ба падидаҳои таърихӣ ва субъектҳое, ки барои халқи тоҷик нақш доранд. Ин ёдгориҳо нишонаҳои ҳофизаи таърихӣ ва ваҳдати миллӣ буда, омилҳои бунёдии таърихи Тоҷикистонро ёдовар мешаванд;

- истифодаи рамзҳои миллӣ, аз ҷумла, парчам, нишони давлатӣ, либос ва ҷавоҳироти миллӣ дар ҳаёти воқеӣ ва ҷашнҳои миллӣ. Ин рамзу нишонҳо ба ташаккули шуури миллӣ ва таҳкими ваҳдати миллӣ мусоидат мекунанд;

- эҳтиром ба тафовути урфу одатҳои динӣ ва фаъолияти диние, ки дар байни ҷамоаҳои сермиллати ҷумҳурӣ вуҷуд доранд, аз ҷумла дини ислом, ойини православӣ, буддоӣ ва ҷараёнҳои иловагии динӣе, ки дар ҳаёти ҷамъиятии аҳолӣ нақши калон доранд;

- таомҳои анъанавӣ ва хӯрокҳои миллӣ, ки тавассути анъанаҳои шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд. Пухтупаз ва истеъмоли баъзе таомҳо як бахши муҳимми арзишҳои фарҳангии тоҷиконро ташкил медиҳад;

- созҳои мусиқии суннатӣ ва жанрҳои мусиқӣ, ки расму оинҳои асили мусиқии тоҷиконро инъикос мекунанд. Аз ҷумла, «рубоб» асбоби торӣ буда, дар мусиқии тоҷикӣ бештар истифода мешавад ва шакли мусиқии миллии «Шашмақом»;

- ҳунарҳои миллӣ ва дӯзандагӣ, корҳои филигранӣ ва кулолӣ. Ин намуди ҳунарҳо тавассути анъанаи шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд ва як ҷанбаи муҳимро ифода мекунанд;

- ҳунарҳои миллии мардумӣ, аз ҷумла қолинбофии дастӣ, бофтани матоъҳои абрешимӣ, сафолӣ ва маснуоти ҷӯбӣ. Ин ҳунарҳо дар ҷумҳурӣ

таърихи дуру дароз доранд, маҳорат ва истеъдоди ҳунармандони халқиро инъикос мекунанд;

- қиссаҳо, ривоят ва устураҳои анъанавӣ, ки тавассути анъанаҳои шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд ва ҷузъи асосии фарҳанги Тоҷикистон мебошанд. Ин қиссаҳо аксар вақт андарзҳои ахлоқӣ, рамзҳо ва тасвирҳоро дар бар мегиранд, ки ба аҳолӣ дар идроки ҷаҳони беруна кумак мекунанд;

- бозиҳо ва саргармиҳои миллӣ, ки ваҳдат ва хушнудии ҳаёти мардуми тоҷикро инъикос мекунанд. Масалан, «ойинадорӣ» бозии миллӣ бо истифода аз оина аст, ки аксар вақт дар маросими ақди никоҳ анҷом дода мешавад;

– расму оинҳо ва анъанаҳои марбут ба оила ва никоҳ, аз қабили маросими тӯй, таҷлили зодрӯз, маросими дафн ва маросими гуногуни акди никоҳ. Ин анъанаҳо якпорчагии арзишҳои оилавӣ ва манфиатҳои умумии Тоҷикистонро инъикос мекунанд.

Ин мисолҳо аз ғановати мероси таърихию фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба рӯзгор ва арзишҳои мардуми бумӣ шаҳодат медиҳанд.

Дар асари «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Аз Ориён то Сомониён» чунин омадааст: «....тамаддун бо ҳама бурду бохташ барои миллати мо як рукни асосии таърихи сарнавишт, арсаи буду бош, пайдоишу ташаккули нахустин оинҳои давлатдорӣ, ҷавлонгаҳи дину оини яктопарастӣ, ташаккули фарҳангу арзишҳои миллӣ, арсаи худшиносию ҷаҳоншиносӣ гардидааст». [120, с. 60].

Хонандагоне, ки чунин амсилаи ҳофизаро истифода мебаранд, аз таърихи Тоҷикистон ва умуман таърихи халқҳо муфассал ва ҳаматарафа огоҳӣ меёбанд. Масалан, таҳлили ҳодисаҳои таърихии муҳоҷират ва мубодилаи фарҳангии байни халқҳо ба хонандагон ёрӣ мерасонад, ки равандҳои ҳамкории ҷомеаи кунунӣ ва таъсири фарҳангҳои гуногунро ба ташаккул ва инкишофи фарҳанги байналмилалӣ бидонанд.

Муҳаққиқ Исмоилова Д.Б. иброз кардааст, ки: «Мероси иҷтимоию фарҳангии халқҳои хурду калон, тамаддунҳои шаклу сатҳҳои гуногун

метавонанд дар ташаккули равандҳои иртиботӣ дар сатҳи байнифарҳангӣ ва рушди ояндаи ҷомеаи ҷаҳонӣ яке аз ҷойҳои асосиро ишғол намоянд. Пас аз ба даст овардани Истиқлоли давлати ва соҳибихтиёрӣ аз охири асри гузашта то имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи тоҷик тамоми чораҳоро меандешанд, то ки мафҳуми меросро ҳамчун манбаи рушди муҳити иҷтимоӣ ба маънои васеъ баррасӣ намоянд ва дар ҳамин таносуб сиёсати фарҳангии давлатро ташаккул диҳанд» [51, с. 8-10].

Тавре ки мебинем, ёддоштҳои хонаводагӣ дар ташаккули ҳофизаи миллӣ нақши муҳим доранд. Таносуби ҳофизаи дастаҷамъии қабилавӣ ва миллӣ дар шуури хонандагон таҳқиқот ва тафаккури таҳлилиро талаб мекунад. Таъсири мутақобилаи ҳофизаи хонаводагӣ ва миллӣ дарки гузашта, имрӯз, оянда ва рушди таҳаммулпазириро таъмин менамояд.

Аз ин лиҳоз, дар тафаккури хонандагон инкишоф додани таносуби ҳофизаи хонаводагӣ ва таърихии миллӣ як ҷанбаи асосии ташаккули назари ҳамаҷониба ба гузашта ва имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамгироии сарчашмаҳои сершумори иттилоот, ташкил ва гузаронидани мубоҳисаҳо ва татбиқи таҳқиқоти илмӣ ба рушди тафаккури таҳлилӣ ва ташаккули дарки амиқи рушди фарҳангӣ ва таърихӣ мусоидат мекунад.

Яксонсозии донишҳо унсури асосии таҳсилоти воқеист, ки ба такмил додани хонандагон ҳамчун шахсияти муттаҳид ва омода намудани онҳо ба фаъолияти пурсамар дар замони ҳозира нигаронида шудааст. Муттаҳидсозии донишҳо дар соҳаҳои гуногуни маърифат, фанҳо ва равишҳои омӯзиш эҷоди равиши амиқи бонизомро дар бар мегирад.

Афзалиятҳои муттаҳидсозии донишҳо:

- дарки маҷмуӣ: муттаҳидсозии донишҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки робитаҳои байни фанҳои гуногуни таълимиро пайдо намоянд, ки он ба ташаккули дарки ҳамаҷониба ва амиқи маводи таълимии омӯхташаванда мусоидат мекунад;

- такмили андешаи таҳлилӣ: пайвастани маълумот аз соҳаҳои мухталиф хонандагонро ба тафаккури интиқодӣ, баррасӣ ва синтези иттилоот водор сохта, ба инкишофи малакаҳои муҳокимаронӣ ёрӣ мерасонад;

- корбурди амалӣ: якҷоя намудани маърифат ба хонандагон имкон медиҳад, ки иттилооти азхудкардаашонро дар ҳаёти воқеӣ татбиқ намуда, ангезаи онҳоро барои донишандӯзӣ бештар мегардонад;

- эҷоди равиши инноватсионӣ: ҳамгироии фанҳои гуногун ба ташаккули неруи эҷодии хонандагон мусоидат карда, онҳоро дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли масъалаҳои таълимӣ ҳавасманд месозад;

- фаъолиятҳои омодагӣ: муттаҳидсозии донишҳо ба хонандагон барои кор кардан бо вазифаҳои бисёрвазифавие, ки истифодаи донишҳои соҳаҳои гуногунро тақозо мекунанд ва барои ихтисоси минбаъдаи онҳо самаранок мебошанд, меомӯзонад.

Методҳои яксонсозии донишҳо:

1. Омӯзиши ба лоиҳа нигаронидашуда: фаъолияти лоиҳавӣ имкон медиҳанд, ки донишҳои фанҳои гуногун барои иҷрои вазифа ё проблемаҳои мушаххас яксон карда шаванд.

2. Машғулиятҳои бисёрфаннӣ: таҳияи курсҳои махсус, донишҳои ҳамгирошуда аз якчанд самт, ба ҳамгироии донишҳо ва ташаккули назари бонизоми маводи таълимии омӯхташаванда мусоидат мекунанд.

3. Омӯзиши модулии проблемавӣ: ҳалли вазъияти проблемавӣ яксонсозии донишҳои соҳаҳои гуногунро барои дарёфти роҳи ҳалли мувофиқтарин талаб мекунад.

Муҳокима ва табодули афкор дар раванди яксонсозии донишҳо дар таълимиро нақши муҳим мебозад, зеро хонандагон имкон доранд, ки маводи таҳсилотиро фаъолона муҳокима ва таҳлил кунанд, мафҳум ва андешаҳои худро баён кунанд, инчунин муносибати эҳтиромонаро ташаккул дода, нуқтаи назари атрофиёнро қабул кунанд.

Барои муҳокимаи донишҳо ва мубодилаи афкор қаринаи ҳамгироҳои зайл ба кор бурда мешавад:

- ҳавасмандгардонии тафаккури таҳлилӣ: вақте таълимгирандагон вориди баҳсу мунозира мешаванд, тафаккури таҳлилии онҳо ба самти рушд тағйир меёбад ва зимни ин баҳсу мунозираҳо онҳо муваффақ ба дарёфти далоили асосӣ ва муътамад мегарданд;

- ҳамгироии тафсирҳои гуногун: мубоҳисаҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки тафсирҳои сершумори маводи таълимии омӯхташавандаро бубинанд, ин ба ташаккули тасаввури васеътар ва воқеъбинонаи фанни таълимӣ мусоидат мекунад;

- ташаббусҳо оид ба таҳкими ҳамкорӣ: муҳокимаҳо метавонанд ҳамкории байни хонандагонро ташвиқ намоянд, зеро онҳо бояд ба якдигар гӯш фаро диҳанд, андешаҳои мусоҳибонро эҳтиром кунанд ва якҷоя нақшаҳо таҳия кунанд;

- ташаккули муоширати босамар: иштирок дар муҳокимаҳо барои ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ, масалан, маҳорати кӯтоҳ ва дақиқ баён кардани андешаҳои худ, шунидани мусоҳибони худ ва ба таври шоиста ба изҳорот вокуниш кардан;

- рушди малакаҳои эҷодӣ: мубоҳисаҳо метавонанд ба ташаккули неруи эҷодии хонандагон мусоидат кунанд, зеро онҳо дар асоси масъалаи баррасишаванда ғояҳо ва равишҳои муосирро таҳия карда метавонанд.

Барои самаранок яксонсозии донишҳо дар раванди таҳсилот, фароҳам овардани имконият барои баргузории муҳокимаҳо ва табодули афкор, масалан, тавассути мубоҳисаҳои гурӯҳӣ, саволу ҷавобҳо, мизҳои мудаввар ё мавқеияти форумӣ муҳим аст.

Фаъолгардонии қобилияти эҷодӣ дар таҳсилот нақши асосиро мебозад, зеро он ба хонандагон дар ташаккули қобилияти таҳиясозии ғояҳои муосир, ҳалли проблемаҳо ва ҷустуҷӯйи методҳои ғайрианъанавии иҷрои супоришҳо мусоидат мекунад.

Дар чаҳорчӯбаи яксонсозии донишҳо дар раванди таҳсилот рушди тафаккури эҷодӣ якчанд нуктаҳои асосиро дар бар мегирад:

1. Ҳавасмандӣ ба фаъолияти таҳқиқотӣ: рушди тафаккури эҷодӣ ба ташаккули равиши таҳқиқотӣ ба маводи таълимӣ дар хонандагон мусоидат мекунад. Хонандагон гузаронидани пурсишҳоро меомӯзанд, мустақилона саволҳо таҳия мекунанд ва қаринаҳои гуногуни мавзуи пешниҳодшударо меомӯзанд.

2. Мустаҳкамкунии мутобиқшавандагии зеҳнӣ: такмил додани чандирияти тафаккур ва қобилияти дидани проблема аз дидгоҳҳои гуногун. Хонандагон ба вазъият аз нуқтаи назари нав нигоҳ кардан ва роҳҳои асили ҳалли проблемаҳо ва равишҳои эҷодиро меомӯзанд.

3. Мусоидат ба худамалисозӣ: рушд ва ташаккули тафаккури эҷодӣ ба хонандагон барои ифодаи фикру ақида ва эҳсосоти шахсии худ тавассути воситаҳои гуногун (эҷодкорӣ), аз қабили адабиёт, тарроҳӣ ва ғайра кумак мерасонад.

4. Ҳавасмандсозии фаъолияти инноватсионӣ: тафаккури консептуалӣ фаъолияти навоварӣ ва методҳои инноватсионии ҳалли мушкилотро ташвиқ менамояд. Хонандагон дидани дурнамои рушди равишҳо ва технологияҳои мавҷударо меомӯзанд.

5. Ташвиқи тафаккури мустақил: тарбияи тафаккури мустақил ба хонандагон дар таҳкими тафаккур ва амалҳои мустақил кумак мекунад, ки барои мутобиқшавии босамар ба ҷаҳони мутаҳаррик муҳим аст.

Барои рушди тафаккури эҷодӣ дар омӯзиш метавон аз методҳои гуногун, аз қабили иҷрои вазифаҳои эҷодӣ, кори лоиҳавӣ, методҳо ва равишҳои бозӣ, кори гурӯҳӣ, мубодилаи афкор ва ҳамлаи зеҳнӣ истифода намуд.

Тасаввур карда шавад шароите муҳайё кард, ки ба хонандагон имкони озмоиш гузаронидан, таваккал кардан, иштибоҳ кардан ва равишҳои навро дар ҳалли масъалаҳои ба пешрафти эҷодиёти онҳо мусоидаткунанда, фароҳам мебояд овард.

Дар ҷараёни таълим, омӯзгор пайваста мекӯшад, ки маҷмуи ҳадафҳои сегонаи таълимӣ - маърифатӣ, инкишофдиҳандагӣ ва тарбиявиро амалӣ

созад. Ҳангоми таҳлил, мо бо ҳолате рӯ ба рӯ шудем, ки ташаккули маҳорати таҳлилии таърихӣ дар хонандагон талаботи хосаро нисбат ба сохт, муҳтаво ва усулҳои дарсгузаронӣ тақозо мекунад. Сохтори маъмулӣ ва таснифоти анъанавии дарсҳо бештар ба азхудкунии иттилооти таърихӣ нигаронида шудаанд, ки дар ин самт дар илми методика заминаи бузурги маълумот ҷамъ оварда шудааст.

Бо вуҷуди ин, масъалаҳои рушддиҳандагии дарсҳо ҳанӯз аз ҷониби илми методика ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Бидуни баррасии ҳамаҷонибаи масъала, мо вижагиҳои хоси дарсҳоро бо вазифаи афзалиятноки рушддиҳандагӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Мо бар ин назарем, ки ин вазифаҳо дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

- дар доираи ин навъи дарсҳо таваҷҷуҳ бештар ба омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ ва фаъолияти хонандагон равона шудааст, ки ба онҳо имкон медиҳад усулҳои гуногуни таҳлилро аз худ намоянд. Ин маънои онро надорад, ки дар дарсҳо барои рушд ба омӯзиши воқеаҳои таърихӣ аҳаммияти зарурӣ дода, намешавад. Талабот барои интихоби самтгирии таърихӣ тағйир дода мешаванд ва азхудкунии усулҳои амалисозии амалҳо ва салоҳиятҳои методологии таълимӣ аз ҷониби хонандагон ба азхудкунии самараноки иттилооти таърихӣ мусоидат мекунад;

- дар дарсҳои рушддиҳанда арзиши супоришҳои инфиродии хонандагон муҳим аст. Хонандагон вазифаҳои муайян кардани сабабҳо, муҳтаво ва оқибатҳои ҳодисаҳои таърихиро мустақилона иҷро намуда, дар бораи усулҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ маълумот мегиранд;

- дарсҳои рушддиҳанда истифодаи мунтазами механизмҳои худтаҳлилии хонандагон ва баҳодиҳии натиҷаҳои бадастовардаи онҳоро дар бар мегирад.

Кадом шартҳо ба муҳтавои машғулият дахл доранд, ки дар он рушди салоҳиятҳо муҳим аст?

Машғулияти таърихӣ бояд ҳадафи рушдро ҳамчун бунёдӣ муқаррар кунанд. Истифодаи муҳтавои равшан ва ифоданок дар ин машғулиятҳо барои азхудкунии малакаҳои таҳлилӣ ҳадафнок нест. Банақшагирии таҳсилот бояд интиқоли мухтавои ифоданокро ба дарсҳои муайян таъмин намояд.

Воқеияти таърихӣ бояд на мураккаб, балки фаҳмову дастрас бошад ва кори мустақилонаи хонандагонро ба назар гирад. Шароит барои дар шакли мухтасар ва ҷамъбастӣ нишон додани муҳтавои таърихӣ муҳайё карда мешавад, ки дар он иттилооти таърихӣ дар шакли тайёр пешниҳод мешавад.

Сохтори машғулият бояд далелҳои муфассалро дар бар гирад, ки барои анҷом додани фаъолияти таҳқиқотӣ кофӣ бошанд. Асосан, маводи мазкур дар ҳамон машғулиятҳое пайдо мешавад, ки дар онҳо гардишҳои ҳалкунандаи таърихӣ омӯхта мешаванд ва дар бораи сабабҳо, моҳият ва оқибатҳо иттилоотро аз даст додан ғайриимкон аст.

Дар натиҷаи шароити объективии раванди таълимӣ омӯзгор на ҳамеша дурнамои иҷрои вазифаҳои таълимию рушддиҳанда бахшидани ин машғулиятро дар ихтиёр дорад. Дар баробари ин, муҳтаво ва методикаи машғулиятҳо (ва ҷузъҳо) вобаста ба он, ки дар марҳилаҳои гуногун кадом вазифаҳои рушдии зеҳнӣ ҳал карда мешаванд, фарқ мекунанд. Бо мақсади амалисозии вазифаҳои мушаххас оид ба ташаккули маҳорату малакаҳои таҳлилӣ, мо унсурҳои махсуси таҳсилот пешниҳод намудем.

Дар ин ҳолат, модули машғулият ҳамчун як бахши соатҳои омӯзишӣ, ки махсус барои ноил шудан ба як ҳадафи хеле махсус пешбинӣ шудааст, идрок мегардад.

Унсурҳои зеринро метавон номбар кард:

- модули таҳлили ташаккулёбии қобилиятҳои таҳлилии хонандагон.

Ба даст овардани самараи дилхоҳ дар ташаккули маҳорату малакаҳои таҳлилӣ танҳо дар сурате муяссар мегардад, ки талаботи пешниҳодшаванда ба хонандагон бо дараҷаи қобилияти маърифатии онҳо ҳамоҳанг бошад. Таҳлили амиқи қобилиятҳои зеҳнӣ имкон медиҳад, ки ҳадафҳо бо марҳилаи рушди ҳар як хонанда мувофиқат кунанд. Вазифаҳои таълимӣ бояд ҳам

дастрас бошанд ва ҳам рушди хонандагонро дар ҳудуди «минтақаи рушди наздиктарин» таъмин намоянд, то ки онҳоро ба қуллаҳои нав ҳидоят созанд.

Вақте ки ҳадафҳо бениҳоят баланд мебошанд, стандартикунонии раванди таҳсилот ба амал меояд ва хонандагон ба машқҳои иҷронашаванда муқовимат нишон медиҳанд. Ҳангоми ҳадафҳо нокифояанд, ҷанбаи афзоиш аз байн меравад. Пешгирии пешниҳоди чунин ҳадафҳо тавсия дода мешавад:

Ба инобат мегирем, ки мониторинг тамоми раванди пайдарпайиро фаро мегирад. Ба истисноӣ ташхиси дараҷаи ибтидоии қобилиятҳои маърифатии хонандагон ба мақсад мувофиқ аст, ки байни ташхиси ҷорӣ ва ҷамъбастии дараҷаи рушди маҳорат фарқ гузошта шавад. Таҳлили ҷорӣ пешрафти раванди ташаккули малакаҳоро ифода мекунад. Бо ёрии ташхис ин раванд тағйир дода мешавад.

Санҷиши ниҳоӣ ба гирифтани маълумот дар бораи натиҷаҳои рушди маҳорату малакаҳои таҳлилӣ нигаронида шудааст.

Фаъолияти худомӯзӣ ва рушди худии шахс дар асоси ташаккули маҳорату малакаҳои таҳлилӣ дар шароити заминаи ҳавасмандгардонии хонандагон барои такмили методика ташаккул меёбад.

Дар раванди таълими таърих дар дараҷаи шавқу рағбати хонандагон ба азхудкунии маҳорат фарқи калон мушоҳида карда мешавад. Зарурати иҷроиши вазифа оид ба вуҷуд овардани заминаи психологии ташаккули маҳорати гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ танҳо дар сурате аз миён меояд, ки хонандагон дар бораи унсурҳои фарҳангӣ, маърифатӣ, таърихӣ аллакай маълумот дошта бошанд. Асосан, мавҷудияти шавқу рағбати хонандагон ба ташаккули маҳорат ва ба вуҷуд овардани заминаи самтгирӣ барои татбиқи амалҳо мусоидат мекунад.

Дар раванди таҳсилот ду равиши педагогӣ вуҷуд дорад: дедуктивӣ (омӯзгор принсипҳоро шарҳ медиҳад ва намуна нишон медиҳад) ва индуктивӣ (хонандагон усули иҷроишро дарк мекунанд ва тавзеҳ медиҳанд, донишҳо аз худ карда мешаванд).

Дар асоси ин, модули мазкури машғулият ҳадафи нишон додани методҳои иҷрои амалҳо ва ҷорӣ намудани равишҳои педагогиро дорад. Методи дугонаи мустаҳкамкуниро фарқ кардан зарур аст: назорати ибтидоӣ ва ҷорӣ.

Мустаҳкамкунии ибтидоӣ мувофиқи қолаб ва принсипҳои дидактикӣ амалӣ мешавад. Мустаҳкамкунӣ дар шароити мубрами гузаронидани амалҳо ба вуҷуд меояд ва ба рушди маҳоратҳои таҳлили таърихӣ таъсир мерасонад. Он вазифаи мустаҳкамкунии амалиёт, татбиқи донишҳои методологӣ, таҳқиқот ва худшиносии фаъолиятро дорад, инчунин аттестатсияи ҷорӣ ва ниҳоиро дар бар мегирад. Азхудкунии амалҳои ташаккулёфта такрори якрангро дар назар дорад [143, с. 107].

Дар мустаҳкамкунии ибтидоӣ, усулҳои гуногуни таълимӣ, аз қабили муҳокимаҳо, саволҳо ва ҷавобҳо, кор бо сарчашмаҳои таърихӣ ва таҳияи консепсияҳо истифода мешаванд. Ин усулҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки фаъолона дар раванди таълим иштирок кунанд ва донишҳои худро мустаҳкам намоянд. Инчунин, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла нармафзори таълимӣ ва платформаҳои маҷозӣ, метавонад самаранокии мустаҳкамкунии ибтидоиро баланд бардорад.

Ба ҳамин тарик, маҳдуд кардани чаҳорчӯбаи муваққатии раванди рушди маҳорату малакаҳои таҳлилӣ, ба ҳадди ақал расонидани шумораи вазифаҳое, ки ба мустаҳкамкунии натиҷаҳои муайянсозӣ нигаронида шудаанд, оид ба сабабҳо, моҳият ва оқибатҳои далелҳои таърихӣ мувофиқи мақсад нест.

Ҷанбаи мазкурро мебояд омӯзгор ҳангоми банақшагирии чорабиниҳои фаъолияти таълимӣ ба назар гирад. Гирифтани тавзеҳот ва таҳқиқ намудани иттилоот дар бораи давомнокии раванди маҳорат ва ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ва шумораи бандҳои зарурӣ барои мустаҳкамкунии изҳорот яке аз афзалиятҳои озмоиши гузаронидашаванда мебошад.

Бинобар ин, рушди малакаҳои амалисозии таҳқиқоти таърихию таҳлилӣ ба сохтори машғулиятҳо ворид намудани бахшҳои зеринро дар бар

мегирад: омӯзиши дараҷаи ташаккулёбии маҳорати хонандагони МТМУ; фароҳам овардани асоси ҳавасмандгардонии фаъолият; таҳияи заминаҳои мавқеъгирии иҷрои амалҳо; тасдиқи малакаҳо.

Албатта, дар амалияи таълимии омӯзгор дар машғулиятҳо якчанд бахшро ба кор бурдан мумкин аст.

Масалан, якҷоя намудани эҷоди омили пешбарандаи фаъолияти хонандагон бо нишон додани намунаи иҷрои амалҳо ва ҷорӣ намудани равишҳои педагогӣ ва ғ.

Ба он нукта таваҷҷуҳ мекунем, ки модулҳои таълимӣ метавонанд дар намудҳои гуногуни дарсҳо истифода шаванд. Масалан, мустаҳкамкуниро дар дарс - маъруза, дарси омехта, амалияи озмоишгоҳӣ ва ғайра амалӣ кардан мумкин аст.

Ҷорӣ намудани навгониҳо дар бахшҳои дарс аз қаринаи он вобаста аст, агар машғулиятҳои гуногун барои ташхиси рушди маҳорати хонандагон мувофиқ бошанд, ки дар он замон ва муҳтаво ба омӯзгор анҷом додани машқҳои ба даст овардани иттилооти мубрамро имкон медиҳад (бо ин мақсад мувофиқтарин дарсҳои муқаддимавии фанҳо ва соҳаҳо), пас барои машғулиятҳо бо истифода аз модулҳо барои эҷоди принсипҳои роҳнамо ва муттаҳидсозии амалҳо талаб карда мешавад, то ки самти таърихӣ ба шакли иҷрои амал мувофиқат намояд. Масалан, агар маводи дарс имкон диҳад, ки қолаби муайян кардани зиддиятҳои дигаргунсозии таърихӣ нишон дода шавад, он гоҳ он барои эҷоди заминаи самтгирӣ барои фаъолият истифода намудан мумкин аст.

Дар натиҷа интихоби машғулиятҳои озмоишӣ аз рӯйи меъёрҳои пешниҳодшуда амалӣ гардид: а) ҳадафмандии таълими озмоишӣ дар дарси баланд бардоштани иқтидори зеҳнии хонандагон; б) мувофиқ будани маводи таълимӣ ба вазифаҳои таълими рушддиҳанда, мантиқ ва марҳилаҳои рушди қобилиятҳои таҳлилӣ.

Вижагиҳои усули ташаккули қобилияти гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ дар он аст, ки интихоби дарсҳои асосӣ хусусияти танзимкунанда

надорад. Инчунин алтернативаҳои гуногуни банақшагирии машғулиятҳои тақвимию мавзуӣ низ мавҷуданд.

Усулҳои методӣ, шаклҳо ва воситаҳои ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар раванди омӯзиши таърих дар боби 3 муфассалтар баррасӣ карда мешаванд.

Хулосаҳои боби 2

Таҳлили рушди таносубҳои ҳофизаи таърихии хонаводагӣ ва миллӣ дар шуури хонандагон барои ташаккули идроки пурра ва амиқи таърихи кишвари худ аҳаммияти калон дорад. Муаррифии достонҳо ва анъанаҳои хонаводагӣ дар баробари робитаи онҳо бо ҷашнҳои миллӣ, ба хонандагон барои ташаккули андешаи ҳамаҷониба ба гузаштаи кишвари худ мусоидат мекунад.

Таъмин намудани мувозинати байни ҷанбаҳои хонаводагӣ ва миллии ҳофизаи дастаҷамъӣ мувофиқи мақсад аст, то ки хонандагон робитаи мутақобилаи озмоиши шахсӣ ва далелҳои таърихиро эҳсос кунанд, зеро онҳо метавонанд фаҳмиш ва тавсифи ҳувияти фарҳангӣ ва таърихии худро рушд диҳанд, инчунин ба анъанаҳои гуногуни миллӣ эҳтиром гузоранд.

Ташаббусҳо оид ба муттаҳидсозии ҳофизаи дастаҷамъии хонаводагӣ ва миллӣ ба барномаҳои таълимӣ бояд идома ёфта, дастрасӣ ба сарчашмаҳои гуногуни маълумот таъмин гардад ва хонандагон ба омӯзиши мустақилонаи таърихи худ ташвиқ карда шаванд. Ин равиш ба ташаккули эҳтироми самимӣ ба фарҳанги худ ва мероси фарҳангии халқҳои дигар мусоидат намуда, ба ташаккули таҳаммулпазирӣ ва фаҳмиши байнифарҳангӣ дар байни хонандагон кумак мерасонад.

Ҳамин тариқ, рушди муносибатҳои ҳофизаҳои хонаводагӣ ва миллии дастаҷамъӣ дар шуури хонандагон дар ташаккули ҳувияти шаҳрвандӣ ва миллӣ аҳаммияти калидӣ дошта, ба ҳифзи мероси фарҳангӣ ва густариши робитаи байнифарҳангӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад.

Таҳқиқоти мазкур зарурати ҳамҷоякунии усулҳои таҳлилиро дар контексти омӯзиши таърих дар Тоҷикистон таъкид мекунад, ки барои дарки

амиқ ва ҳамаҷонибаи гузаштаи таърихӣ муҳим аст. Корбурди технологияҳои инкишофи тафаккури таҳлилӣ дар дарсҳои таърих на танҳо ба дарки маводи воқеӣ мусоидат мекунад, балки ҳамчунин дар шогирдон маҳорату малакаҳои таҳлилӣ, интиқодӣ, муқоиса, муайян кардани робитаҳои сабабӣ ва ҷамъбасти иттилоотро ташаккул медиҳад.

Бо ин роҳ таълимгирандагон рӯйдод ва санаҳои таърихиро ба таври механикӣ ҳифз мекунанд ва таърихро ба ҳайси зуҳуроти печида ва бисёрҷанба мепазиранд. Хамаи ин иқдомҳо дар масири ҳифзи хотираи таърихӣ нақши калидӣ мебозанд.

Ғайр аз ин, истифодаи технологияҳои тафаккури таҳлилӣ дар дарсҳои таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули салоҳиятҳои умумӣ (маҳорат ва малакаҳо), ки барои мутобиқшавии бомуваффақияти иҷтимоӣ ва рушди касбӣ дар замони муосир заруранд, аз қабили тафаккури интиқодӣ, қобилияти ҳалли масъалаҳои мураккаб, инчунин малакаи кор бо ҳаҷми бузурги иттилоот, ҷудо кардани ҷузъҳои асосӣ ва дуюмдараҷаи он мусоидат мекунад.

Дар ҳоли ҳозир иттилоот ва нақши он ба маротиб афзудааст ва бо омадани технологияи иттилоотӣ он дар ҳоли воҳид дар дунё пахш мешавад ва ҳама дар бораи ин ё он ҳодиса бохабар мешаванд ва нисбат ба ин ё он ҳодиса билофосила тасмим мегиранд. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба таълимгирандагон имкон фароҳам меоварад, ки гузаштаро ба унвони сарчашмаи дониш ҷиҳати ҳаллу фасли масоили имрӯза ва оянда мавриди истифода қарор диҳанд.

Бо вуҷуди ин, муҳим аст, ки усулҳои таҳлилӣ бо дигар шаклҳои таълим, аз ҷумла муҳокимаҳо, лоиҳаҳои гурӯҳӣ ва таҳлили манбаъҳои гуногун муттаҳид карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки муҳити таълимии ҳамаҷониба фароҳам оварда шавад, ки дар он хонандагон метавонанд маҳорату малакаҳои гуногунро инкишоф диҳанд ва дар омӯзиши таърих фаъолона иштирок кунанд. Инчунин, бояд эътироф кард, ки истифодаи

технологияҳои тафаккури таҳлилӣ аз омӯзгор талаб мекунад, ки дар соҳаи методологияи таълимӣ ва технологияҳои муосир дониши кофӣ дошта бошад.

Омӯзгорон бояд омода бошанд, ки усулҳои таълими худро пайваста такмил диҳанд ва усулҳои навро дар барномаҳои таълимӣ ҷорӣ намоянд, то ба эҳтиёҷоти хонандагони муосир ҷавобгӯ бошанд. Ин раванд метавонад тавассути семинар - машварат, тренингҳо ва барномаҳои такмили ихтисос амалӣ карда шавад, ки ба омӯзгорон имкон медиҳанд, ки бо таҷрибаи пешқадами педагогӣ ошно шаванд ва дониш, маҳорат ва малакаҳои худро дар татбиқи усулҳои таҳлилӣ дар дарсҳои таърих такмил диҳанд.

Истифодаи технологияи тафаккури таҳлилӣ дар ҷараёни таълими таърихи Тоҷикистон ҳам сифтаи таълимро беҳтар мекунад ва ҳам шахсияти таълимгирандаро аз ҳар назар иникшоф медиҳад. Кор гирифтан аз ин равиш хонандаро дар ин масир муваффақ намуда, барои рушди Тоҷикистон дар оянда мусоидат мекунад.

Методикаҳои пешрафтаи барои рушди тафаккури таҳлилии дарси таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули шуури амиқ ва бомулоҳизаи таърихӣ аҳаммияти калидӣ дошта, инчунин таваҷҷуҳи худро ба омӯзиши далелҳои таърихӣ афзун намуда, ба ташаккули маҷмуи салоҳиятҳои арзишманд, рушди шахсӣ ва мутобиқшавии самараноки иҷтимоии хонандагон мусоидат менамояд.

Ҳофизаи таърихӣ ва ташаккули он дар заминаи ҳамгироии тафаккури интиқодӣ зимни дарсҳои таърих ба амал меояд. Дар ин росто, яъне ба кор гирифтани технологияи интиқодӣ донишҳо интиқол ёфта, малакаю маҳорати таълимгирандагон ташаккул меёбад ва онҳо бо донишҳои таърихӣ мусаллаҳ шуда сабаб ва натиҷаҳои ҳаводиси таърихиро ба хубӣ дарк мекардагӣ мешаванд.

Истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар дарсҳои таърих дар Тоҷикистон ба маърифати амиқи равандҳои таърихӣ мусоидат намуда, ба хонандагон барои дарк намудани муттасилии таърихии имрӯзу оянда, дар таърих на танҳо як фанни таълимӣ, балки сарчашмаи ҳаётро мушоҳида кардан мусоидат

мекунад. Дар хонандагон ташаккули муносибати масъулиятшиносона ба таърихи давлати худ ва ҷаҳон, ташаккули фаъолнокии шаҳрвандӣ ва ҳувияти шахсиро фароҳам меоварад.

Ҷузъи асосии таркибии истифодаи технология барои рушди тафаккури таҳлилӣ ин ҳавасмандкунии иқтидори зеҳнӣ мебошад, ки хонандагон на танҳо қабул ва тафсири иттилоотро, балки инчунин таҳлили интиқодии манбаъҳои гуногун, муайян кардани ғаразнокӣ ва эътимоднокии иттилооти пешниҳодшударо меомӯзанд. Ин маҳорат ва малака имрӯзҳо бо сабаби сарбориҳои барзиёди иттилоот ниҳоят муҳим аст ва қобилияти таҳлилӣ ва тафаккури интиқодӣ ба шарти асосии муваффақият табдил меёбанд.

Методикаҳои пешрафтаи рушди тафаккури таҳлилӣ инчунин ба ташаккули дарки бисёрҷанба дар тафсири худи ҳамон як далел мусоидат мекунанд, ки барои тарбияи таҳаммулпазирӣ, қобилияти роҳандозии муколама ва эътирофи ҳуқуқи дигарон ба андешаи худ муҳим аст. Бо дарназардошти гуногунии ҷомеаи муосир, ин маҳорату малакаҳо махсусан муҳим дониста мешаванд.

Дар хотима бояд гуфт, ки технологияи рушди тафаккури таҳлилии дарси таърих дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар ташаккули дониши густарда оид ба ин мавзуъ, балки дар ташаккули маҷмуи салоҳиятҳое, ки барои иҷтимоисозии бомуваффақият дар замони ҳозира заруранд, нақши асосиро мебозад. Ин равиш омӯзиши далелҳои таърихиро ҷолиб, маърифатнок ва барои такмили шахсии хонанда фавқулода муфид мебошад.

БОБИ 3. АМСИЛАИ ОЗМОИШИИ ТАШАККУЛИ ҲОФИЗАИ ТАЪРИХИИ ХОНАНДАГОН ТАВАССУТИ ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛӢ

3.1. Усулҳои методӣ, шаклҳо ва воситаҳои ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар раванди омӯзиши фанни таърих

Олими рус Д.В. Куприянова қайд кардааст, ки: «Рӯйдодҳо ва падидаҳои таърихӣ бо ҳам робитаи наздик доранд. Омӯзиши далелҳои (рӯйдодҳо) алоҳида ба мо имкон медиҳад, ки далелҳои (рӯйдодҳо) намунавиро дарк намоем. Дар раванди таълими таърих дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ се намуди тасаввуроти таърихӣ ба вуҷуд меояд:

1) дар бораи далелҳои гузашта;

2) дар бораи замони таърихӣ;

3) дар бораи фазои таърихӣ» [78, с. 689].

Омӯзиши далелҳои таърихии Тоҷикистон ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим буда, ба хонандагон имкон медиҳад, ки рӯйдодҳои гузаштаро дарк намоянд, сабабу оқибатҳои равандҳои таърихиро таҳлил намуда, донишҳои андухтаро дар амалия барои дарки ҷаҳони муосир истифода баранд.

«Маҳсулнокии дарси муосир иштироки фаъолона ва эҷодии хонандагонро дар назар дорад, ки барои ноил шудан ба ин ҳадаф дарс бояд ба таври шавқовар ва сохторишуда тартиб дода шавад. Масъалаи таҳқиқоте ба миён меояд: чи гуна метавон қобилияти таҳлилии хонандагонро ҳангоми истифодаи ҳуҷҷатҳои таърихӣ дар дарси таърихи муосир бо самараи бештар рушд бахшид», - таъкид кардааст муҳақиқ Е.И. Титова [143, с. 362].

Рушди қобилияти таҳлилӣ барои самаранок аз худ намудани маводи таълимии таърихи Тоҷикистон нақши асосиро мебозад.

Дар ин сарлавҳаи таҳқиқот равишҳои методӣ, усулҳо ва тарзҳое, ки рушди тафаккури интиқодии хонандагонро дастгирӣ мекунанд, баррасӣ мешавад.

Маълум аст, ки такмили малакаҳои тафаккури интиқодии хонандагон бо истифодаи намудҳои гуногуни фаъолият ва шарҳи навгониҳои навтарини таълим, дарсҳои омехта, озмоишгоҳӣ, ҷамъбасткунанда, маъруза ва мубоҳисаҳо, дарсҳо бо истифода аз машғулиятҳои ҷуфтӣ ва гурӯҳӣ, бозиҳои корӣ ва ғайра ҳамроҳ мебошад.

Дар матни мазкур ба воридсозии рушди таърихӣ дар раванди таълим барои ташаккули маҳорати таҳлилии хонандагон таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Бахшҳое, ки дар сохтори дарсҳо ба кор бурда мешаванд, бояд ба ин рушди тадриҷӣ мусоидат намоянд. Муҳим он аст, ки принсипҳои методӣ ва усулҳои дар ин бахшҳо истифодашаванда кори таълимии хонандагонро фаъол намуданд.

Кори омӯзгорро аз фанни таърих ҳамчун фаъолияти муштараки омӯзгор ва шогирд ташкил кардан мумкин аст, ки онҳо якҷоя сабаб, моҳият ва натиҷаҳои далелҳои таърихиро мавриди таҳлил қарор медиҳанд. Илова бар ин, ҷустуҷӯйи шахсӣ ва таҳлили манбаъҳои иттилоот барои мулоҳиза намудани рӯйдодҳои ҷорӣ муҳим аст.

Ба сохтори дарс воридсозии вазифаи ташхис аз омӯзгор истифодаи методҳо ва усулҳои махсуси амалиро талаб намекунад. Таҳлили дараҷаи ташаккули маҳорати таҳлилии хонандагон дар қаринаи таърихӣ метавонад тавассути методҳои гуногуни назорат ва омӯзиши огоҳӣ такмил дода шавад.

Ҳайати омӯзгорон метавонанд барои баҳодиҳии дараҷаи идроки хонандагон дар бораи далелҳо, моҳият ва паёмади рӯйдодҳои таърихӣ аз санҷишҳо, таҳқиқи матнҳо, посуххо ба саволҳо ва машқҳои гуногун истифода баранд.

Роҳнамои касбии омӯзгор оид ба назорат ва таҳқиқи огоҳии хонандагон метавонад баргузории мубоҳисаҳо, корҳои гурӯҳӣ, лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ва

шаклҳои гуногуни корро дар бар гирад, ки ба рушди қобилияти таҳлилӣ мусоидат мекунанд.

Методҳои мазкур ба хонандагон на танҳо барои дар хотир нигоҳ доштани падидаҳо, балки инчунин дарк кардани робитаи амиқи байни далелҳо ва ҳодисаҳо кумак мерасонанд, ки ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва қобилияти таҳлили интиқодӣ мусоидат мекунанд.

Инак, мисолҳои гуногуни усулҳои рушди тафаккури таҳлилиро барои кор бо матн дар дарсҳои таърих баррасӣ менамоем.

Ҷадвали 3. ***Намунаҳои усулҳои рушди тафаккури таҳлилӣ барои кор бо матн дар дарсҳои таърих***

Муқоиса ва муқобилгузорӣ	Хонандагонро бояд даъват кард, ки ду хатти мустақили ба даст овардани маълумотро дар бораи худи ҳамон як далел муқоиса ва муқобилгузорӣ намоянд. Сипас фарқият ва монандии байни онҳоро муҳокима намуда, эътимоднокии ҳар як манбаъ мавриди арзёбӣ қарор дода шавад.
Ошкорсозии робитаҳои сабабу оқибат	Ба хонандагон пешниҳод гардад, ки матнро барои робитаи сабабу оқибати байни равандҳо таҳлил кунанд. Баъдан, аз хонандагон хоҳиш карда шавад, ки сабабҳо ва оқибатҳои бунёдиро муайян кунанд ва хулосаҳои худро асоснок намоянд.
Пешниҳоди далелҳо	Ба хонандагон вазифа дода шавад, ки далелҳоро барои дарки мушаххасе, ки дар матн оварда шудааст, ба тарафдорӣ ё ба муқобили он изҳори назар кунанд, минбаъд дар зимни муҳокима ҳар як хонанда андешаи худро пешниҳод менамояд.
Тафаккури таҳлилӣ	Ба хонандагон саволҳое дода шавад, ки тафаккури таҳлилиро тақозо мекунанд, масалан: «Аз чӣ сабаб муаллиф дар омӯзиши падидаҳои таърихӣ равиши мушаххасро афзалтар донистааст?». ё «Кадом далелҳо ё маълумот нуқтаи назари муаллифро тасдиқ мекунанд?»
Таҳлил ва худвокуниш	Дар ҷараёни кор бо матн ба хонандагон пешниҳод гардад, ки иншои вокунишӣ нависанд, ки онҳо дар он фикру ақидаи худро дар бораи чизи хондаашон баён мекунанд, ҷамъбаст пешниҳод мекунанд ва ақидаи худро асоснок мекунанд.
Истифодаи қарина	Аз хонандагон хоҳиш карда шавад, ки таҳлили матнро бо дарназардошти қаринаи таърихию фарҳангӣ анҷом диҳанд, ки дар он таҳлил сохта шудааст, он барои беҳтар фаҳмидани ният ва нақшаҳои муаллиф кумак мекунад.
Арзёбии эътимоднокии манбаъ	Ба хонандагон баҳодиҳӣ ба эътимоднокии манбаи иттилоот, матни иқтибосшуда пешниҳод карда шавад, масъалаҳо дар бораи андешаи эҳтимолии ғаразноки муаллиф, тахассус ва ҳадафҳои таҳияи матн баррасӣ гарданд.
Таҳияи мундариҷаи мустақил	Аз хонандагон хоҳиш карда шавад, ки матни худро дар асоси падидаҳо ё равандҳои таърихӣ созанд, ки барои истифодаи донишҳои гирифташуда, инчунин такмил додани маҳорати асоснок

	кардан ва тафаккури таҳлилӣ кумак мекунад.
Мубоҳисаҳо	Роҳандозии мубоҳиса оид ба ҷанбаҳои баҳсбарангези таърихӣ ва даъвати хонандагон ба тарафдорӣ ва ё муқобили нуқтаи назари дар матн овардашуда бо баромадҳои ба далел асосёфта омода гардад.
Тамринҳои интерактивӣ	Аз супоришҳои интерактивии таълимӣ, аз қабили тақлидҳо ё бозиҳои нақшӣ истифода бурдан, то ба хонандагон дар фардисозии қаҳрамонони таърихӣ мувофиқат намоянд ва ба қабули қарорҳо дар асоси таҳлили матн ёрӣ диҳанд.

Равишҳои дар ҷадвал нишон дода шуда ба таълимгирандагон дар рушди тафаккури таҳлилӣ, маҳорати тафаккури интиқодӣ ва асоснок кардани хулосаҳои худ ва таҳлили иттилоот аз сарчашмаҳои сершумор кумак мекунанд.

Ташаккул ва рушди қобилияти таҳлилӣ зимни кор бо сарчашмаҳо дар дарси таърих барои ҷараёни таълим муҳим аст.

Муаллифоне, ки бо ин проблемаҳо машғул шудаанд, барои бомуваффақият кор кардан бо сарчашмаҳо дар дарсҳои таърих равиш ва усулҳои гуногунро пешниҳод кардаанд.

Н.И. Запорожетс барои ташаккулдиҳии маҳорат ва малакаҳои хонандагон методикаҳои гуногунеро кор карда баромад, ки ба ташаккули тафаккури танқидӣ мусоидат мекунанд.

Е.Е. Вяземский ва К.Б. Умбрашко бо методикаи муаллифии кор бо сарчашмаҳои таърихӣ маъруфанд, ки ба хонандагон омӯзонидани таҳлили маводи гуногуни таълимӣ аз сарчашмаҳо нигаронида шудааст.

Илова бар ин, Н.И. Шевченко ва П.В. Гора дар муносибсозии равандҳо бо ҳуҷҷатҳои таърихӣ саҳми хоси худро гузошта, бархӯрдҳои дар мавриди омӯзиш ва тафсири иттилооти таърихӣ аз сарчашмаҳои дахлдор пешниҳод кардаанд [10, с. 27].

Дар чунин ҳолат самтгирии фаъолияти омӯзгор ва мавҷудияти тавсифномаҳои фароҳамсозандаи имкони арзёбии рушди малакаҳои таҳлилии хонандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омӯзгор ва ҳайати омӯзгорон муҳим мебошад.

Муҳаққиқ Д.В. Куприянов таъкид кардааст, ки: «Омӯзгор бояд на танҳо нақш ва навъҳои тасаввуроти таърихӣ, балки методикаи корӣ оид ба эҷоди онҳоро низ донад» [78, с. 689].

Мо имконпазир мешуморем, ки ташхиси қобилияти маърифатии хонандагон ва ташаккулёбии дараҷаи рушди малакаҳои таҳлилӣ мувофиқи чунин ченакҳо амалӣ гардад:

- қобилияти хонандагон дар муайян кардани объекти таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ;

- роҳнамоии хонандагон дар раванди таҳлили истилоҳот, мафҳумҳо ва тасаввуроти таърихӣ;

- қобилияти хонандагон дар таҳлили падидаҳои таърихӣ ба маънои муайян;

- дараҷаи шуурнокии амалҳои иҷрошаванда аз тарафи хонандагон;

- сифати иҷрои таҳқиқоти таърихӣ аз ҷониби хонандагон.

Дар марҳилаи рушди маҳоратҳои таҳлили таърихӣ аз методҳои зерини ангезавӣ ба фаъолият истифода бурдан мумкин аст.

Иқтибосҳоро барои дарсҳо метавон ба сифати мисол аз осори таърихшиносону файласуфони машҳур овард, М. Блок бар ин назар аст, ки «... сабабҳоро дар таърих чун дар ҳама соҳаҳои дигар изҳороти бебаҳс гумон кардан мумкин нест, онҳоро бояд ҷустуҷӯ намуд» [26. с. 174.].

Дар навбати худ Б. Спиноза чунин ҳисоб мекард, ки «донистани амал аз донистани сабаб вобаста буда, худ иборат аз он мебошад». Ҳадафманд аст, ки омӯзгор иқтибосро дар тахта нависад ё онро бихонад.

Шарҳ додани иқтибос аз ҷониби омӯзгор барои ба вуҷуд овардани руҳияи мувофиқ дар хонандагон кумак мекунад ва ба ин фаъолият ҷанбаи мақсаднок медиҳад.

Дар баъзе мавридҳо барои шинос кардани хонандагон бо мафҳумҳои таърихӣ, аз ҷумла моҳияти далели таърихӣ, истифодаи порае аз таълифоти таърихшиноси англис R. J. Collingwood муфид аст.

«The Idea of History» (1946):

A historian, studying any event of the past, draws a line between what can be called its external and internal sides. By the external aspect of an event I mean everything pertaining to it that can be described in terms relating to bodies and their movements: the passage of Caesar, accompanied by certain people, across the ... of the other....

For history, the object to be discovered is not only the event, but the thought expressed by it…".

Тарҷума:

«Таърихшинос ҳар як рӯйдоди гузаштаро меомӯзад, дар байни он чиро, ки метавон паҳлӯҳои берунӣ ва дохилӣ номид, хат мекашад. Ман ҷанбаи берунии рӯйдодро дар назар дорам ва ҳама чизи ба он марбутро дар назар дорам, ки метавон бо истилоҳ ба ҷисмҳо ва ҳаракатҳои онҳо тавсиф кард: гузаштани Сезар бо ҳамроҳии одамони муайян тавассути ... ва ғайраву ҳоказо...

1. Барои таърих объекти кашфшуда на танҳо рӯйдод, балки андешаи баёнгари он аст... » [130, с. 203-204]. Дар назди хонандагон чунин вазифа гузошта мешавад: «Тавзеҳ диҳед, ки таърихшиноси Англия аз ҷиҳатҳои дохилӣ ва берунии падидаи таърихӣ чиро дар назар дошт. Ба назари Шумо муҳимтарин ҷанбаи дарки падидаи таърихӣ кадом аст? » [176].

2. Иқтибос аз Коллингвуд, ки дар он таъкид мешавад, ки «таърих ин аз нав зинда кардани фикрҳои гузашта аст» [176], метавонад ба хонандагон дар фаҳмидани он кумак кунад, ки далели таърихӣ танҳо як порчаи иттилоот нест, балки маҳсули тафсири таърихшинос аст. Ин нуқта махсусан муҳим аст, зеро аксар вақт хонандагон ба далелҳои таърихӣ ҳамчун ҳақиқатҳои мутлақ муносибат мекунанд, бе он ки дарк кунанд, ки онҳо аз назари мушаххас пешниҳод карда шудаанд.

Бо истифода аз ин иқтибос, муаллиф метавонад хонандагонро ташвиқ кунад, ки дар бораи раванди ташаккули далелҳои таърихӣ амиқтар фикр кунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки фаҳманд, ки далелҳо чӣ гуна интихоб, тафсир ва пешниҳод карда мешаванд. Ин метавонад ба хонандагон дар

таҳияи малакаҳои интиқодии тафаккур ва муносибати шубҳанок ба маълумоти таърихӣ кумак расонад.

Ғайр аз он, ин пора аз Коллингвуд метавонад ҳамчун даъват ба таҳқиқи амиқи контексти таърихӣ хидмат кунад. Вақте ки мо фикрҳои гузаштаро аз нав зинда мекунем, мо бояд кӯшиш кунем, ки ҷаҳонро тавре ки одамони он замон медиданд, дарк кунем. Ин маънои онро дорад, ки мо бояд арзишҳо, эътиқодҳо ва ниятҳои онҳоро ба назар гирем. Ин метавонад ба фаҳмиши амиқтар ва мутафаккиронаи таърих оварда расонад.

Шавқу рағбати хонандагон ба азхудкунии усулҳои тафсири таърихиро метавон тавассути шиносоӣ бо намунаҳои омӯзиши таърихии онҳо, ки муаррихони маъруф нишон додаанд, баланд бардошт.

Е.В. Тарле дар асари худ «Аврупо дар даврони империализм» (1871-1919) якчанд вижагиҳои хосси ин давраи таърихиро муайян кардааст, ки барои муҳокимаи хонандагон шавқовар буда метавонанд. Пешниҳод карда мешавад, чунин навъи масъалаҳое мавриди омӯзиш қарор дода шаванд, ки метавонанд ба хонандагони синфҳои болоӣ барои беҳтар дарк кардани пасманзари таърихӣ ва аҳаммияти ин давра кумак расонанд.

«Е.В. Тарле ҳангоми баррасии давраи таърихии империализм маҳз кадом усулро ба кор бурд? Чаро таърихшиноси британиёӣ кори худро маҳз аз бахши тавсифи даврон оғоз кардааст? Оё Шумо бо он вижагиҳое, ки Е.В. Тарле пешниҳод кардааст, мувофиқ ҳастед? Шумо кадом вижагиҳоро қайд мекардед? » [141].

Усули мазкур ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки ба хонандагон арзиши омӯзиши таърихӣ ва вобастагии натиҷаҳоро аз муносибати таърихшинос ба масъала нишон диҳанд. Ба ҳамин тариқ, омӯзгор ҳангоми таҳлили мавзуи дараҷаи кунунии рушди сармоядорӣ дар курси таърихи нав метавонад ба шарҳи иттилооти таърихии тафсирҳои гуногуни империализм, ки Ҷ. Гобсон, В.И. Ленин, К. Каутский ва дигарон пешниҳод кардаанд, таваҷҷуҳи хонандагонро ба фарқи дарки сабабҳо, моҳият ва паёмадҳои ин рӯйдоди таърихӣ ҷалб намояд.

Усулҳои методологӣ барои самтгирии хонандагон бо методҳои ташаккули салоҳиятҳои асосӣ алоқаманданд ва аз интихоби омӯзгор вобастаанд. Ҳадаф пешниҳоди намунаи амалҳо ва донишҳои методологии таълимӣ ба хонандагон аст.

Усули намоиши амалисозии тафсири маъхазҳои таърихӣ аз ҷониби омӯзгор, аз ҷумла шарҳи методҳои муайянкунӣ, муҳим аст. Мисол, шарҳи сабабҳои ҷанги франко-пруссия (1870-1871) бо тавзеҳи методҳои муайянкунӣ.

Ба иштирокдорони ин озмоиш дар МТМУ-и шаҳри Бохтар дар бораи рӯйдоди дахлдори таърихӣ маълумот дода мешавад: соли 1875 Насриддинбек писари Худоёрхон пас аз сарнагуншавии падари худ бо генерал-губернатори Туркистон К.П. Кауфман шартнома баста, ба итоати Русия даромад.

Саволе, ки дар назди хонандагони синфҳои болоӣ гузошта шудааст, шояд чунин садо диҳад: «Таърихшиносон сабабҳои тағйирёбии сиёсати хориҷии Насриддинбек ва вобастагии феодалии ӯро ба қаламрави Русия пас аз сарнагуншавии Худоёрхон чӣ гуна таҳлил карда метавонанд?».

Хонандагон бояд маводи таълимӣ ва таърихиро истифода намоянд, то қоидаҳои таҳлили объектро мустақилона дарк кунанд ва аз усулҳои таҳқиқоти таърихӣ огоҳ гарданд.

Минбаъд, малакаҳои ҳосилшуда оид ба усули таҳлили далел ва рӯйдодҳои таърихӣ, ки дар шакли бахотироварӣ қайд карда мешавад, ба хонандагон барои ояндаи дурнамои таҳқиқоти оянда мусоидат мекунанд. Омӯзгор ба хонандагон вазифаи таҳлилиро мегузорад, ки дар онҳо бояд сабабҳо, моҳият ва паёмадҳои рӯйдодҳои таърихиро муайян кунанд.

Барои мустаҳкам намудани малакаҳои таҳлилӣ, истифодаи бозиҳои ба амалия нигаронидашуда ва бозиҳои корӣ муҳим аст, зеро онҳо шавқу ҳаваси хонандагонро баланд мебардоранд, ба азхудкунии донишҳои методӣ мусоидат мекунанд ва имкони истифодаи шаклҳои гурӯҳии корро фароҳам меоранд, ки ин муҳтавои таърихиро васеъ мекунад.

Чунин усулҳо на танҳо дарки хонандагонро нисбат ба таърих тағйир медиҳанд, балки ба онҳо имкон медиҳанд, ки ҳамчун таърихшиносони ҷавон амал кунанд. Онҳо метавонанд далелҳоро таҳлил кунанд, хулосаҳо бароранд ва ҳатто назарияҳои худро пешниҳод кунанд. Ин навъи омӯзиш тафаккури интиқодӣ ва қобилияти ҳалли масъалаҳоро тақвият мебахшад, ки ин дар ҳаёти ояндаи онҳо муҳим аст.

Бозиҳои ба амалия нигаронидашуда ва бозиҳои корӣ метавонанд дар шаклҳои гуногун пешниҳод карда шаванд. Масалан, омӯзгор метавонад «Мурофиаи судӣ»-ро ташкил кунад, ки дар он хонандагон нақши шоҳидон, айбдоркунандаҳо ва ҳимоятгаронро бозӣ мекунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки далелҳоро ҷамъоварӣ ва пешниҳод кунанд, нуқтаи назари худро дифоъ кунанд ва дар бораи адолат фикр кунанд.

Бозиҳои маъмули таълимӣ барои омилҳое, ки консепсияҳои малакаҳоро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул медиҳанд, мувофиқат доранд.

Бозиҳои таълимию нақшӣ метавонанд шавқу рағбатро ба дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон бедор созанд, салоҳияти муоширатиро баланд бардоранд, ба фаҳмиши маводи таълимӣ ва рушди тафаккури таҳлилӣ мусоидат намоянд.

Ҷадвали 4. ***Намунаҳои бозиҳои таълимию нақшӣ***

Бозии нақшии 1	Муколамаҳои императорӣ – хонандагон метавонанд муколамаи намояндагони мамлакатҳои гуногуни Аврупоро дар асри XIX дар бораи тақсимоти сарзаминҳои мустамликавӣ дар Африқо намоиш диҳанд. Ин раванд ба хонандагон дар идроки мураккабӣ ва зиддиятҳои мустамликадорӣ ёрӣ мерасонад.
Бозии нақшии 2	Мурофиаи судии Генрихи VIII - хонандагони мактаби миёна метавонанд дар мурофиаи судии шоҳи Англия Генрихи VIII, хоини дину мазҳаб ва харобкунандаи ибодатхонаҳо нақш бозӣ кунанд, ки ба хонандагон имкон медиҳад, далелҳои таърихӣ ва қарорҳои муқарраркардаи Генрихи VIII-ро беҳтар дарк кунанд.
Бозии нақшии 3	Фаъолияти байналмилалии дар Конгресси Вена – хонандагон метавонанд хислати намояндагони кишварҳои мухталифи Аврупоро дар Конгресси Вена (1814-1815) инъикос кунанд ва дар қаринаи тақсимоти ҳудудии Аврупо пас аз маъракаҳои низомии Наполеон кӯшиш кунанд.
Бозии нақшии 4	Саҳми занон дар равандҳои таърихӣ – иштирокдорони раванди таълим

	метавонанд нақшҳои шахсиятҳои маъруфи таърихиро (Клеопатра, Екатеринаи II, Жанна д Арк) байни худ тақсим карда, ҳикояҳои шахсии онҳоро ба шунавандагон расонанд.
Бозии нақшии 5	Суханронии бадоҳатан дар бораи сайёҳатҳо ва бозёфтҳо — хонандагон метавонанд худро ҳамчун сайёҳон ё баҳрнавардон тасаввур карда, дар бораи натиҷаҳои сафар ва равандҳои таърихӣ нақл намоянд.
Бозии нақшии 6	Низоми ғуломдорӣ – хонандагон метавонанд шароити ғуломӣ, ғуломдорон ва тарафдори бекоркунии ғуломдориро нишон диҳанд, то равишҳои зиёдеро барои аз байн бурдани ғуломӣ дар таърих бифаҳманд.
Бозии нақшии 7	Империя ва халқҳо – хонандагон метавонанд худро дар тимсоли намояндагони қудратҳои бузург (Рум, Усмония, Бритониё) ва халқҳои зери назорати онҳо тасаввур кунанд, то тағйиротро дар муносибатҳои байни империя ва қаламравҳои тобеъ таҳлил кунанд.
Бозии нақшии 8	Тавтиаҳои сиёсӣ дар Аврупои асримиёнагӣ – хонандагон метавонанд дар байни феодалҳо, шоҳон ва рӯҳониён дар асрҳои миёна дар Аврупо фитна ва тавтиа офаранд ва барои фаҳмидани мураккабии ҳаёти сиёсии он замон нақша гиранд.
Бозии нақшии 9	Ғояҳои инқилобӣ – хонандагон метавонанд ҳамчун намояндагони ҳаракатҳои гуногуни инқилобӣ (иштирокдорони Инқилоби кабири Фаронса) баромад карда, консепсияҳо, мақсадҳо ва хулосаҳои худро барои ҷомеа муҳокима кунанд.
Бозии нақшии 10	Мусоҳибаҳои ғайрирасмӣ бо шахсиятҳои маъруфи таърихӣ – хонандагон метавонанд ба ҳайси хабарнигор баромад кунанд ва ба шахсиятҳои маъруфи таърихӣ (Наполеон Бонапарт, Мартин Лютер Кинг) дар бораи ҳаёт, эътиқодот ва принсипҳои онҳо саволҳо диҳанд.

Чунин мисолҳои нақшӣ ба хонандагон кумак мекунад, ки ба тафсири қисматҳои гуногуни таърих амиқтар фурӯ раванд, қобилияти худро барои ҳамдардӣ бо нуқтаи назари гуногун такмил диҳанд ва малакаҳои муошират ва мубоҳисаро рушд диҳанд.

Истифодаи методҳои технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ барои кор бо матн дар дарсҳои таърих ба фаъолшавии фаъолияти фикрии хонандагон, ташаккули салоҳиятҳои таҳлилӣ, қобилияти тафаккури интиқодӣ ва таҳияи хулосаҳои худӣ мусоидат мекунад.

Барои самаранок ба кор бурдани чунин методҳо таҳияи супоришҳои интерактивии таълимӣ тавсия дода мешавад, ки тафаккури таҳлилиро ҳавасманд мекунанд, инчунин ба таври мақсаднок хонандагонро ба муҳокима ва тафсири матнҳо ҷалб менамоянд.

Инҳо бозиҳои амсиласозию тақлидкорӣ, аз қабили «Ангезиши зеҳн», «Бошишгоҳи таҳлилгарон» ва ғайра мебошанд [113]. Дар баробари бозиҳои

таълимию нақшӣ, ки хонандагонро бо истифода аз ин омӯзиши ҷузъҳои таърихӣ фарогирии миқдори зиёди маълумоти таърихӣ ва миқдори зиёди вақтро талаб мекунанд (дар миқёси дарс), раванди ташаккули салоҳиятҳо метавонанд бозӣ - тамринҳои таълимиро дар бар гиранд, ки имкон медиҳанд, хонандагон тамрин намоянд ва ҷузъҳои ҷудогонаи таърихиро бо сарфи камтари вақт барои таҳия ва татбиқи он амал кунанд. Ҳамин тавр, ҳангоми ташаккули салоҳият оид ба муқаррар намудани моҳияти далелҳои таърихӣ бозии «Муҳимтарин чиз»-ро гузаронидан мумкин аст [113, с. 26].

Бозиҳои амсиласозию тақлидкорӣ, бозиҳои таълимию нақшӣ ва бозӣ - тамринҳои таълимӣ дар раванди ташаккули салоҳиятҳо муҳиманд. Бозии «Муҳимтарин чиз» барои муқаррар намудани моҳияти далелҳои таърихӣ муфид аст. Дар ин бозӣ хонандагон бояд мазмуни маводи дидактикиро дар як калима ва ибора тавсиф кунанд ва вижагии нотакрори онро нишон диҳанд. Баҳсу мунозираҳо оид ба сабабҳо, моҳият ва паёмадҳои падидаҳои таърихӣ ташкил карда мешаванд. Маҳоратҳои ташкили кор оид ба таҳлил (худтаҳлил) ва натиҷаоварӣ дар раванди мустаҳкам намудани маҳорати хонандагон аз аҳаммияти асосӣ бархӯрдоранд. Усули худтаҳлилро омӯзгор ҳангоми таҳлили супоришҳои мактабӣ истифода бурда метавонад.

Нақши супоришҳои зеҳнӣ дар раванди ташаккули қобилияти таҳлилӣ дар раванди озмоиш ҷустуҷӯйи воситаҳои самараноке, ки ба ташаккули маҳорати гузаронидани таҳлили таърихии хонандагон мусоидат мекунанд, гузаронида шуд. Мо тахмин мекунем, ки тавассути истифодаи супоришҳои зеҳнӣ малакаҳои таҳлилиро инкишоф додан бамаврид аст.

Интихоби супоришҳои проблемавӣ-маърифатӣ ҳамчун воситаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ бо чунин ҳолатҳо муайян карда мешавад:

Истифодаи машқҳои маърифатӣ ва супоришҳои зеҳнӣ имкон медиҳад, ки ба раванди ташаккули маҳорат ва таҳлили таърихӣ ҷанбаи ҳалкунанда дода шавад. Ин шакли маҷмуи машқҳои проблемавию маърифатӣ имкон медиҳад, ки методҳои гуногуни тарҳрезӣ истифода шаванд.

Маҷмуи машқҳои проблемавию маърифатиро дар низоме тақсим кардан мумкин аст, ки сохтори таҳлили таърихӣ, марҳилаҳои ташаккул ва рушдро инъикос менамояд.

Маҷмуи супоришу машқҳо барои ташкили таълими мустақилонаи хонандагон дар дарки ҳодисаҳои таърихӣ шароит муҳайё мекунад.

Ин машқҳо ба ҳайати омӯзгорон имкон медиҳанд, ки ба хонандагон маълумоти заруриро барои амалӣ намудани таҳлил пешниҳод намуда, истифодаи самараноки вақти таълимро таъмин намоянд.

Ин гунаҳои мухталифи таснифи вазифаҳои зеҳнӣ қобили қабуланд. Дар ин замина таснифоте пешниҳод карда шуд, ки ба сохтор ва марҳилаҳои ташаккули малакаҳои таҳлилӣ мувофиқат мекунад.

Тафсири рӯйдодҳо ва далелҳои таърихӣ ташаккули малакаҳо ва маҳорати махсусро тақозо мекунад, масалан, қобилияти ҷустуҷӯйи сабабу оқибатҳои рӯйдодҳои таърихӣ, дарки вазъият, инчунин таъсир ба рушди ҷомеа арзёбӣ шавад.

Муайян кардани сабабҳои рӯйдодҳои таърихӣ: ин намуди вазифаҳо ба рушди маҳорати таҳқиқи далелҳои таърихӣ, ошкорсозии сабабҳо ва омилҳои онҳо ва муайян кардани натиҷаҳои мувофиқ кумак расонида, хонандагонро дар фаҳмидани равандҳо ва механизмҳои таърихӣ роҳнамоӣ мекунанд.

Рушди салоҳият дар асоси далелҳои таърихӣ: ин навъи супориш ба ташаккули маҳорати таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ, дарки моҳият ва таъсири онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ нигаронида шудааст. Он инчунин ба хонандагон дар таҳияи таҳлили ҳамаҷонибаи рӯйдодҳои таърихӣ мусоидат мекунад.

Омӯзиши паёмадҳои далелҳои таърихӣ: ин навъи машқҳо ба хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои омӯхтани оқибатҳои падидаҳои таърихӣ, фаҳмидани таъсири мутақобила бо замони муосир, инчунин пешгӯйии натиҷаҳои қобили қабули оянда, ки ба хонандагон қобилияти дарки дурнамои таърихӣ ва фаҳмидани таъсир дар марҳилаи кунунӣ кумак мекунад.

Ғавру баррасӣ ва омӯзиши пайваста ба таълимгирандагон кумак мекунад, ки баъзе раванд ва ҷараёнҳо таърихиро ламс кунанд ва то андозае ҷараёни минбаъдаи онҳоро тахмин бизананд. Ин иқдомҳо боиси ташаккули донишҳои касбии таърихии онҳо мешаванд.

Ҷадвали 5. Навъи вазифаҳои зеҳнӣ

1. Вазифаи амалӣ, ки ба ташаккули маҳорати таҳлили сабабҳои далели таърихӣ нигаронида шудааст	Машқ: тавзеҳ намоед, ки чаро Инқилоби Фаронса дар соли 1789 рӯй дод. Сабабҳои бунёдии ин далели таърихиро номбар кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом равандҳо ба рушди он мусоидат кардаанд.
2. Намунаи вазифае, ки ба ташаккули салоҳияти таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ нигаронида шудааст	Супориш: таҳлили муқоисавии ду ҳуҷҷати таърихӣ дар бораи Бӯҳрони бузург дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва муайян кардани вижагиҳои зиддиятноки муҳтаво. Тавзеҳ диҳед, ки кадом ҳолатҳо метавонистанд ба фарқият дар омӯзиши чунин падидаҳо таъсир расонанд.
3. Намунаи маҷмуи вазифаҳое, ки ба рушди малакаҳои муқаррар намудаи паёмадҳои далелҳои таърихӣ нигаронида шудаанд	Маҷмуи вазифаҳо: - таҳлили оқибатҳои Ҷанги якуми ҷаҳон дар фазои сиёсии Аврупо; - мулоҳизаи таъсири кашфи Амрико ба сарнавишти аҳолии таҳҷоӣ; - мубоҳиса дар бораи паёмадҳои пошхӯрии ИҶШС барои мамлакатҳои Иттиҳоди Сотсиалистӣ;
4. Намунаи машқе, ки ба рушди салоҳият оид ба арзёбии сарчашмаҳои маводи таърихӣ нигаронида шудааст	- Машқ: таҳлили ду манбаъ дар бораи Инқилоби Фаронса - хроникаи мушоҳиди рӯйдодҳо ва китоби дарсии таърих. Муайян кунед, ки кадом омилҳои воқеии таърихӣ дар ҳар як сарчашма оварда шудаанд ва шарҳ диҳед, ки чаро ин фарқият дар тафсир ба вуҷуд меоянд.
5. Намунаи вазифае, ки ба ташаккули малакаи гузаронидани таҳлили муқоисавии марҳилаҳои таърихӣ нигаронида шудааст	- Супориш: низомҳои сиёсии Рими Қадим ва Юнони Қадимро муқоиса намоед. Тавсифоти асосии ҳар як низомро нишон диҳед, монандӣ ва фарқиятро муайян кунед ва фаҳмонед, ки ин низомҳо ба тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар анъанаҳои марбути худ чӣ гуна таъсир расонидаанд.
6. Намунаи маҷмуи вазифаҳое, ки барои коркард намудани маҳорати баррасии сабабу оқибатҳои падидаҳои таърихӣ пешбинӣ шудаанд.	- Маҷмуи вазифаҳо: - бо истифода аз харитаи амалиёти ҳарбӣ муайян намудани сабабҳо ва натиҷаҳои Ҷанги якуми ҷаҳон; - таҳлили сабабҳо ва зухуроти саноатикунонӣ дар асри XIX оид ба рушди иқтисодиёт; - мубоҳисаҳо дар бораи сабабҳо ва оқибатҳои Бӯҳрони бузург дар ИМА ва чораҳои пас аз давраи бӯҳронӣ;
7. Барқарор намудани воқеаҳои таърихӣ	Хонандагон метавонанд бо амалисозии марҳилаҳои асосӣ ва муҳокима инчунин аҳаммият ва натиҷаҳои он як далели таърихиро дубора барқарор кунанд.

Ин мисолҳои дарсҳо ва тамринҳо ба хонандагон дар ташаккули малакаҳои тафаккури таҳлилӣ, таҳлили падидаҳои таърихӣ, инчунин маҳорати гузаронидани таҳлили муқоисавии баҳодиҳии давраҳо ва далелҳои гуногун мусоидат мекунанд.

Ба истиснои навъҳо ва намудҳои вазифаҳои зеҳнӣ, ки дар раванди ташаккули қобилиятҳои таҳлилии вазифаҳои нигаронидашуда ба ҷустуҷӯйи объектҳои таҳқиқоти таърихӣ ва амалисозии муносибати бонизом ба падидаҳои таърихӣ истифодаи онҳо пешбинӣ шудаанд.

Ба бахшҳои гуногуни дарсҳо навъҳо ва намунаҳои мушаххаси супоришҳоро илова кардан мумкин аст (бо ёрии онҳо дараҷаи қобилияти маърифатии хонандагонро муайян кардан мумкин аст, дар якҷоягӣ бо равишҳо ва усулҳои гуногун онҳоро барои эҷоди заминаи ҳавасмандкунӣ ва роҳнамоии амалиёти хонандагон барои мустаҳкам намудани дониш истифода бурдан мумкин аст).

Барои самаранок истифода бурдани технологияи мазкур ба инобат гирифтани вижагиҳои хоси хонандагон дар раванди таълим тавсия дода мешавад, ки эҷодкориро ҳавасманд мекунанд ва дастгирӣ аз тарафи ҳайати омӯзгорон таъмин карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, истифодаи техникаи супоришҳои проблемавию самтгирӣ механизми пурмаҳсули ташаккули маҳорати таҳлилии хонандагон буда, ба рушди тафаккури таҳлилӣ, қобилияти худинтизомӣ ва дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаҳои мураккаб мусоидат мекунад.

3.2. Баргузории таҳқиқоти озмоишӣ

Барои гузаронидани озмоиши мо дар мавзуи «Амсилаи озмоишии ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ» чунин методҳоро татбиқ кардан мумкин аст:

1. Мақсади ин озмоиш: таҳқиқи таъсиррасонии истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ ба ташаккули ҳофизаи миллӣ дар байни хонандагон.

2. Интихоби иштирокдорони озмоиш: хонандагоне, ки ба таърих таваҷҷуҳ доранд, метавонанд барои ин таҳқиқот номзадҳои мувофиқ бошанд.

3. Методикаи озмоиш: омода кардани маводи махсуси таълимӣ ё ҳолатҳое, ки хонандагонро ба таҳлили далелу падидаҳои таърихӣ, ба хулоса омадан ва муқоисаи равишҳои гуногун ҳавасманд мекунанд.

4. Гурӯҳҳои озмоишӣ: иштирокдоронро ба гурӯҳҳо тақсим намудан. Гурӯҳи якум маводи таълимиро бо усули анъанавӣ меомӯзанд, гурӯҳи дуюм аз технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ, аз қабили мубоҳисаҳои гурӯҳӣ, муайян кардани робитаи сабабу оқибат ва ғайра истифода мебаранд.

5. Андозагирии самаранокии озмоиш: таҳлили омӯзиши мавод, гузаронидани санҷиш (тест) барои омӯзиши дарки далелу рӯйдодҳои таърихӣ, тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни иштирокдорони озмоиш.

6. Таҳлили маълумоти озмоиш: муқоисаи маълумоти бадастовардаи ду гурӯҳи гуногуни озмоишӣ бо мақсади муайян кардани самаранокии истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ дар ташаккул ва рушди ҳофизаи миллӣ.

7. Хулосаи озмоиши ин аст, ки технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ ба таълимгирандагон барои беҳтар фаҳмидан ва ба хотир овардани ҷараёнҳо ва падидаҳои таърихӣ, инчунин ба рушду тараққии тафаккури таҳлилӣ ва маҳорати таҳлили иттилоотии эшон мусоид мебошад.

Ин озмоиш имкон медиҳад, ки роҳҳои муассири таълими таърих муайян гардида, барои дарки амиқи рӯйдодҳои таърихӣ ва рушди тафаккури интиқодӣ дар байни хонандагон метавонад мусоидат намояд.

Марҳилаҳои гузаронидани озмоиш дар мавзуи «Амсилаи озмоишии ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон тавассути технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ» чунинанд:

1. Марҳилаи омодагии озмоиш:

- ба ду гурӯҳи озмоишӣ тақсим кардани хонандагон (дар ин ҷо ва минбаъд - ГО) ва гурӯҳи назоратӣ (дар ин ҷо ва минбаъд — ГН).

- гузаронидани санҷиши дохилшавӣ бо мақсади санҷиши донишҳои ибтидоии таърих ва дараҷаи тафаккури интиқодии иштирокдорони озмоиш.

2. Раванди таълим:

- гурӯҳи озмоишии хонандагон маълумоти таърихии таълимиро бо истифода аз технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ, аз қабили мубоҳисаҳои гурӯҳӣ, таҳлили сарчашмаҳо, таҳияи харитаҳои консептуалӣ ва ғайра таҳлил мекунанд;

- гурӯҳи назоратии хонандагон маводи таълимиро бо усули классикӣ бидуни истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ меомӯзанд.

3. Давомнокии раванди таълим:

- тавсия дода мешавад, ки дарсҳо дар фосилаи замонии додашуда, масалан, 28 рӯз гузаронида шаванд.

4. Санҷиш:

- пас аз анҷоми раванди таълим санҷиши ниҳоии ду гурӯҳи озмоишӣ барои арзёбии дараҷаи азхудкунии маълумоти таърихӣ, тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ гузаронида шавад;

- истифодаи санҷишҳои яксоншуда ва методика барои баҳодиҳии бетарафи ин натиҷаҳо.

5. Коркарди маълумот:

- муқоисаи натиҷаҳои санҷиши яксоншудаи гурӯҳҳои озмоишӣ (ГО) ва гурӯҳҳои назоратӣ (ГН) барои муайян кардани тафовут дар ҳаҷми донишҳои таърихӣ, тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи миллӣ;

- бо истифода аз равишҳои оморӣ барои аз ҷиҳати оморӣ санҷидани ин натиҷаҳо таҳлили маълумот гузаронида мешавад.

6. Хулоса:

- дар бораи таъсири истифодаи технологияҳои рушди тафаккури интиқодӣ ба ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни хонандагон хулосаи ҷамъбастӣ дода шавад;

- омӯзиши самаранокии ин равиши таълим ва имкони истифодаи минбаъдаи он дар раванди таълим.

Дар ин мактаъ аз озмоиш мо ба он муваффақ шудем, ки таъсири воситаҳои техникиро дар ҷиҳати инкишофи тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии таълимгирандагонро бо далелҳои асосӣ ва ва боэътимод мушаххас намоем.

Таҳияи раванди озмоишии ташаккули қобилияти таҳлилӣ ба таҳқиқоти проблемаи рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди таълими фанни таърих асос ёфтааст.

Дар солҳои 2024-2025 дар МТМУ-и вилояти Хатлон озмоиши тасдиққунанда гузаронда шуд, ки дар он омӯзгорони дорои собиқаи аз 1 то 49 сола иштирок карданд.

Таҳқиқоти озмоишӣ дараҷаи рушди маҳорати таҳлилии хонандагон ва кори педагогӣ оид ба инкишофи ин қобилиятро дар таълими таърих таҳлил намуд.

Дараҷаи малакаҳои фарогирифтаи хонандагон дар таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ аз рӯйи чунин ченакҳо асос ёфта буд:

- қобилияти хонандагони мактабҳо дар интихоби объектҳои омӯзиши таърих (омилҳо, моҳият, натиҷаҳо), инкишоф додани робитаи мутақобилаи падидаҳои таърихӣ;

- огоҳии хонандагон барои ошкор кардани мазмуни мафҳумҳои асосии таърихӣ ва ғояҳои пешбаранда;

- қобилияти хонандагон барои дарки маълумоти таърихӣ дар баъзе қарина;

- дараҷаи худкифоягӣ дар таҳлили гузашта аз тарафи хонандагон (дараҷаи репродуктивӣ, қисман ҷустуҷуӣ ва таҳқиқотӣ).

Таҳлили арзёбии фаъолияти омӯзгорон дар рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон оид ба муқаррар намудани дараҷаи дарки он, ҳадафмандӣ, пайдарпайӣ, аз ҷумла омӯзиши стратегияҳои методӣ, шаклу воситаҳое, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои рушди зеҳнӣ истифода мешаванд, асос ёфтааст.

Таҳлили озмоиши маъмулбуда бо истифода аз усулҳои гуногун гузаронида шуд: таҳқиқоти маълумоти комиссияҳои имтиҳонии шаҳри

Бохтар ва ноҳияи Данғара, корҳои муассисавӣ, санҷиши хонандагон, пурсиши ҳайати омӯзгорон (ҷавобҳои пурсиш аз 20 омӯзгор гирифта шуд), омӯзиши маълумоти баҳодиҳии касбии вазъи фаъолияти омӯзгории фанни таърих аз ҷониби кормандони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, методикаи таълими таърих, иштирок дар дарсҳо (дар 57 дарс иштирок карданд), нақшаҳои мавзуӣ ва амалии дарсҳо.

Дар раванди таҳқиқоти муайянкунанда маводи чопшудаи комиссияи имтиҳони шаҳрӣ таҳлил карда шуда, натиҷаҳои таълими хонандагон дар солҳои таҳсили 2022, 2023 ва 2024 ҷамъбаст карда шуданд. Маводи мазкур аз ҳисоботи ташхисии муассисаҳои таълимӣ, ҳам бо таҳсилоти ибтидоӣ ва ҳам бо дараҷаи баландтари таҳсилоти таърихро ифодакунанда, раванди таълим аз ҷониби омӯзгорони дорои дараҷаҳои гуногуни озмоиши касбии таълиму тарбия амалӣ карда шудааст, маълумоти комиссияҳои имтиҳонӣ ҳамчун истисноӣ намоишӣ, ба мо имкон медиҳанд, ки таҳлили умумӣ ва мустақили вазъи мушкилоти ташаккули малакаҳои таҳлилиро ба даст орем.

Таҳқиқоти маълумоти пешниҳодшуда асоси ин нуктаро фароҳам овард, ки хонандагон малакаҳои иттилоотиро дар дараҷаи баланд аз худ мекунанд.

Дар баробари ин дар дараҷаи рушди малакаҳои таҳлилӣ дар байни хонандагон тағйироти назаррас ба назар мерасид.

Дараҷаи тахассусии азхудкунии малакаҳои таҳлилӣ аз ҷониби иштирокдорони раванди таҳсилоти МТМУ аз 18 то 70 фоизро ташкил медод ва онро бо таъсири якҷояи омилҳои зикршуда баланд бардоштан мумкин аст. Раванди педагогӣ бошад, дар ташаккули қобилияти таҳлили рӯйдодҳои таърихӣ дар хонандагони МТМУ нақши бунёдӣ дорад ва ҳайати омӯзгорони салоҳиятнок ба муваффақияти ин фаъолият таъсири назаррас расонида метавонанд.

Ҳуҷҷатҳои комиссияҳои имтиҳонӣ нишон медиҳанд, ки хонандагон дар ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, аз ҷумла ошкор намудани мазмуни мафҳумҳои таърихӣ, шарҳу тафсири давраҳои таърихӣ ва муайян кардани нуктаҳои асосии маълумоти таърихӣ душворӣ мекашанд.

Инчунин, дараҷаи рушди қобилиятҳои эҷодӣ, тафаккури таҳлилӣ, таҳлили таърихии фосилаҳои замонӣ ва муқоисаи раванду далелҳои таърихӣ паст аст. Хонандагон дар муайян кардани сабабҳои равандҳои гуногуни таърихӣ низ мушкилӣ доранд.

Ин вазъият нишон медиҳад, ки дар раванди таълим диққати кофӣ ба рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилии хонандагон дода намешавад. Усулҳои анъанавии таълим, ки бештар ба азёдкунии маълумот нигаронида шудаанд, наметавонанд дар хонандагон қобилияти таҳлил ва муқоисаи иттилоот, инчунин муайян кардани алоқамандии байни ҳодисаҳоро ташаккул диҳанд. Дар натиҷа, хонандагон танҳо бо азёдкунии далелҳои таърихӣ маҳдуд шуда, моҳияти онҳоро дарк намекунанд ва наметавонанд баҳогузории мустақилона ба равандҳои таърихӣ диҳанд.

Моро лозим меояд, ки равишҳои таълими фаъолро ҷорӣ кунем, чун дар заминаи онҳо тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои таҳлилии таълимгирандагон рушд мекунад. Ин равишҳо шомили машқҳои таҳлилӣ, муҳокима, аз бар намудани мисолҳои мушаххас мебошанд. Дар ин радиф ба таълимгирандагон имкон додан лозим аст, ки андешаҳои худро ба таври озода баён кунанд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили маълумоти комиссияҳои имтиҳонӣ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

1. Дар амалияи умумии таълими таърих дар МТМУ-и шаҳри Бохтар, ноҳияҳои Кӯшониён ва Данғара байни дараҷаи талабот ба рушди қобилияти ақлонии хонандагон ва дараҷаи воқеии ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон номутобиқатӣ ба назар мерасад. Теъдоди қобили мулоҳизаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳанӯз дар сатҳи огоҳӣ қарор доранд ва ин нуқта аз ҷумла, бо мавҷудияти номутобиқатии дараҷаи ташаккулёбии маҳорат дар соҳаи иттилоот ва малакаҳои таҳлилӣ шарҳ дода мешавад. Хонандагон рӯйдодҳои таърихиро самаранок аз худ мекунанд, вале дар шарҳи онҳо ба мушкилот дучор мешаванд.

2. Мутобиқи низомсозии дараҷаҳои таҳсилот, ки аз ҷониби Лебедев О.Е. ва ҳамкорони ӯ пешниҳод гардида, дар ин таҳқиқот истифода шудааст,

дарачаҳои саводнокии вазифавӣ, маърифатнокӣ ва салоҳиятнокӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Саводнокии иттилоотӣ ба фарогирии дарачаи муайяни салоҳият ва имкони такроршавии онҳо асос ёфтааст.

3. Муайян кардани иқтидори хонандагон барои омӯзиши таърих. Дар озмоиши баргузоргардида хонандагони МТМУ-и шаҳри Бохтар, ноҳияҳои Кӯшониён ва Данғара иштирок карданд, ки 175 ҳуччатҳои кории муассисавӣ таҳлил карда шуд. Озмоиш дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо хонандагони синфҳои маъмулӣ ва дарачаи пешрафта дар азхудкунии маводи дарсӣ гузаронида шуд.

Дар чаҳорчӯбаи таҳқиқоти озмоишӣ ду методика барои омӯзиши малакаҳои таҳлилии хонандагони МТМУ истифода бурда шуд.

Гунаи аввал аз тарафи хонандагон ичро карда шудани супоришҳои як навъи муайянро дар бар мегирад: «Дар бораи рӯйдоди таърихӣ таҳқиқот гузаронед». Супориш баъди омӯхтани маводи дахлдор дар курси таърихи синфи IX (шӯриши 1873-1876 дар Хӯқанд) ичро карда шуд. Зиёда бар он, омӯзгорони озмоишгузаронанда ба хонандагон тавзеҳ надоданд, ки «таҳлили таърихӣ» чиро дарбар мегирад.

Маълумотеро, ки дар чараёни омӯзиши корҳои хонандагон муайян карда шудаанд, таҳлил менамоем.

Баҳодиҳии вазифаҳои ичрокардаи хонандагон дар асоси ченакҳое, ки дар аввали сарлавҳа нишон дода шудаанд, анчом дода шуд.

Озмоиши мо нишон дод, ки наздики 63 % таълимгирандагон далелҳои таърихии барои омӯзиш пешниҳодшударо мушаххас карда натавонистанд. Бештар аз 65%-и таълимгирандагон зимни таҳлили рӯйдодҳо мушкилиҳоро бартараф намуданд, 75%-и онҳо амалан, оқибати онро муайян карда натавонистанд. Қисмати бештари таълимгирандагон (90%)-и кори худро дар сатҳи такрорӣ анчом дода, шарҳи омӯзгор ё матни китоби дарсиро бозгӯ мекунанд. Аммо 70 % таълимгирандагон ҳангоми бозгӯ кардани суханони омӯзгор иштибоҳ карда ба хатогиҳо роҳ медиҳанд.

Ҷадвали 6. Натиҷаҳои санҷиши яксонгардида дар ГН

Натиҷа	*ГН*
Мустақилона муайян ва шарҳу тафсир намудани сабабҳои далелҳои таърихии барои омӯзиш пешниҳодшуда имкон надошт;	63% хонандагон
Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд;	35% хонандагон
Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд;	75% хонандагон
Аксарияти мутлақи хонандагон кори худро дар дараҷаи такрорӣ иҷро намуданд;	90% хонандагон
Ҳангоми бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ ба иштибоҳ ва номувофиқатӣ роҳ доданд.	зиёда аз 70% хонандагон

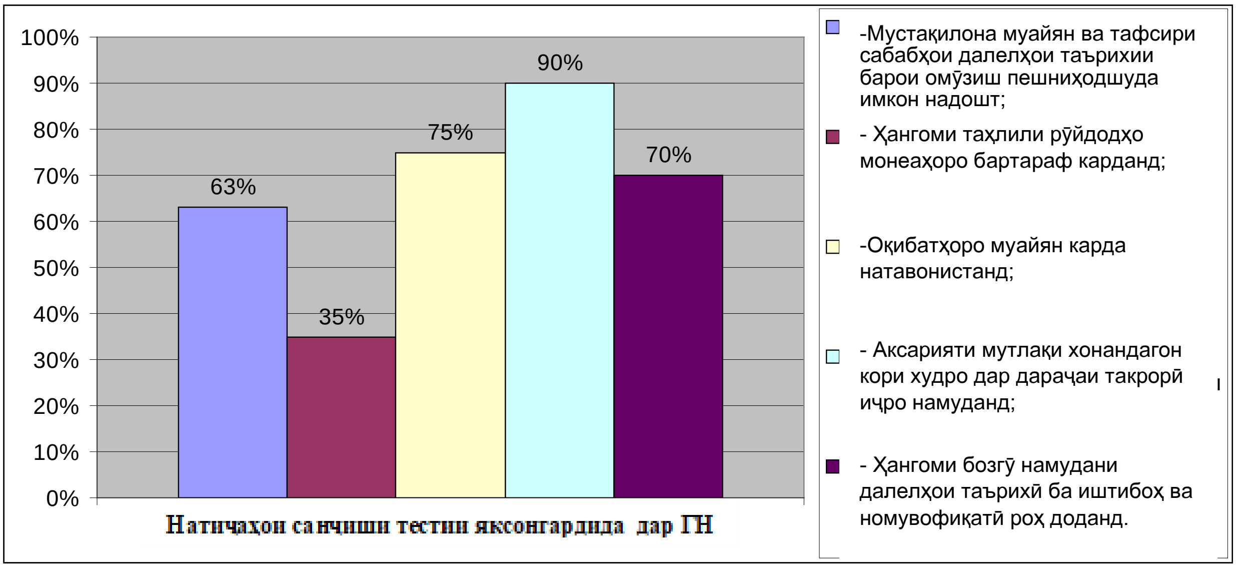

Намудори 1. Натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида (ГН)

Ҷадвали 7. Натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида дар ГО

Натиҷа	*ГО*
Мустақилона муайян ва шарҳу тафсир намудани сабабҳои далелҳои таърихии барои омӯзиш пешниҳодшуда имкон надошт;	37% хонандагон
Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд;	65% хонандагон
Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд;	25% хонандагон
Аксарияти мутлақи хонандагон кори худро дар дараҷаи такрорӣ иҷро намуданд;	90% хонандагон
Ҳангоми бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ ба иштибоҳ ва номувофиқатӣ роҳ доданд.	30% хонандагон

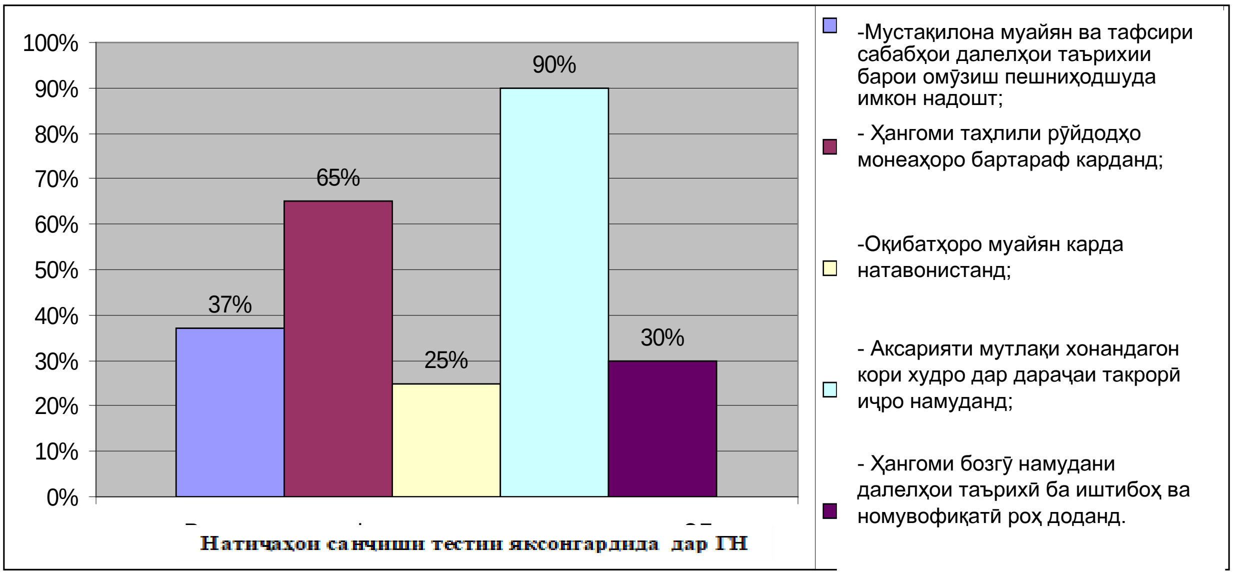

Намудори 2. Натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида (ГО)

Ҷадвали 8. ***Ҷадвали ҷамъбасти натиҷаҳои санҷиши тестии яксонгардида дар ГН ва ГО***

Натиҷа	*ГН*	*ГО*
Мустақилона муайян ва шарҳу тафсир намудани сабабҳои далелҳои таърихии барои омӯзиш пешниҳодшуда имкон надошт;	63% хонандагон	37% хонандагон
Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд;	35% хонандагон	65% хонандагон
Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд;	75% хонандагон	25% хонандагон
Аксарияти мутлақи хонандагон кори худро дар дараҷаи такрорӣ иҷро намуданд;	90% хонандагон	90% хонандагон
Ҳангоми бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ ба иштибоҳ ва номувофиқатӣ роҳ доданд.	зиёда аз 70% хонандагон	камтар аз 30% хонандагон

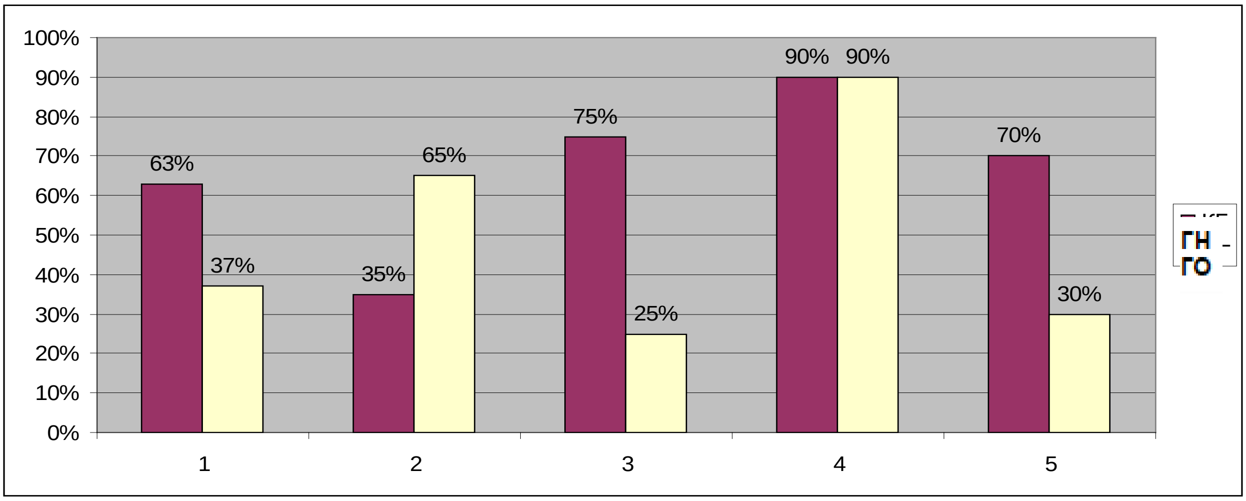

Намудори 3. ***Натиҷаи ҷамъбастии санҷиши тестии яксонгардида дар ГН ва ГО***

Умуман, таҳлили корҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ далели таъсири мутақобилаи дараҷаи таҳлили равандҳои таърихӣ аз ҷониби хонандагон ва усулҳои шарҳу тафсир додани маводи таълимро муқаррар мекунад. Ба ҳар ҳол, сарфи назар аз вуҷуди тафовути дараҷаи муаррифии маълумоти таърихӣ аз ҷониби хонандагон, метавон як қатор хусусиятҳои умумӣ ва хосеро муайян кард, ки дар корҳои аксарияти мутлақи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор гардидаанд.

Бозрасии корҳои санҷишӣ нишон дода, ки далелшҳои таърихӣ характери тавсифӣ доранд. Ин аз парокандагӣ ва набудани назму тартиб гувоҳӣ медиҳад.

Таҳлили қисмҳои таркибии таҳқиқоти таърихӣ. Асосан, аз рӯйи фаросат ва худбахудӣ ба амал омад.

Масалан, танҳо се нафар хонандагон ҳангоми омӯхтани раванду падидаҳои таърихӣ дар корҳояшон худи мафҳуми «сабаб»-ро истифода намуданд. Хонандагони дигар ин маводро ба тавсифи мукаммали рушди таърихӣ дохил карданд.

Як мисоли марҳилаи таҳлили сабабу оқибатро аз тарафи хонандагон мавриди баррасӣ қарор медиҳем: «Сабаби шӯриш (шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқанд дар назар аст) баланд бардоштани ҳаҷми андоз аз ҷониби ҳокими Хӯқанд Худоёрхон буд. Баъди аз тарафи Худоёрхон ба қатл расонда шудани 40 нафар пиронсолони қирғиз, ки барои музокира ба назди хон омада буданд, шӯриши қирғизҳои бодиянишин оғоз ёфт».

Савол: «Муҳорибаи назди Ҷӯпонаторо таҳлил кунед».

Ин мисол нишон медиҳад, ки хонандагон сабабҳои рӯй додани воқеаҳои таърихиро дар дараҷаи умумӣ муайян карда натавонистанд.

Аксари хонандагон, дар корҳои шогирдонаи худ, асосан танҳо бо нишон додани як сабаби далели таърихӣ маҳдуд мешуданд. Ҳамин тавр, ҳангоми таҳлили шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқанд хонандагон, асосан сабабҳои иқтисодии рӯйдодҳоро сабабҳои асосӣ муайян карданд. Ин далел аз

он гувоҳӣ медиҳад, ки хонандагон ба муқаррар намудани робитаи амудии сабабу оқибат омода мебошанд.

Ғайр аз ин, дар таҳлили далелҳои таърихӣ ба хонандагони МТМУ дар бобати ба назар гирифтани бисёр омилҳоро (иқтисодӣ, иҷтимоӣ) талаб кардан зарур аст.

Ошкорсозии қобилияти хонандагон дар идроки моҳияти далелҳои таърихӣ ба он хулоса овард, ки хонандагон бештар таърифи моҳияти рӯйдодҳои таҳлилшударо бо номбаркунии оддии далелҳо иваз мекарданд. Дар ҳолатҳое, ки хонандагон кӯшиш мекарданд, то ки далелҳои таърихиро шарҳу тафсир диҳанд, онҳо тавонистанд на маҷмуи тавсифномаҳо, балки хосияти асосии рӯйдоди таърихиро муайян кунанд. Масалан, аксарияти хонандагон моҳияти шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқандро чунин баён кардаанд:

«Аз тарафи хони Хуқанд, ки Худоёр буд андозу хироҷ бардошта шуд ва ҳаракатҳои зиддифеодалӣ шуруъ шуданд».

Дар шакли муҳтавои далели таърих хонандагон аксар вақт на нишонаи асосӣ, балки аломати иловагиро ҷудо мекунанд. Масалан: «Нуқтаи гардиши шӯриш тавтеа ба муқобили Худоёрхон ва саркардаҳои ҳарбии ӯ буд»; «Тавтеагарон бо дастаҳои худ ба Пӯлодбек ҳамроҳ шуданд» ва ғайра.

Дар баъзе мавридҳо хонандагон мазмуни далели таърихиро нодуруст дарк намуда, онро нодуруст тавзеҳ медиҳанд. Масалан: «Шӯриш ба сабаби қирғизҳои бодиянишин оғоз гардид».

Ҳолатҳои душворбартарафшавандаи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар марҳилаи муайян кардани моҳият, асосан бо он шарҳ дода мешавад, ки онҳо барои анҷом додани амалҳо методҳои мувофиқ надоштанд. Ҳамин тавр, хонандагон маълумотро тавассути бозгӯ намудани худ дубора мулоҳиза намуда, робитаи байни муҳтавои далели таърихие, ки омӯзгор таъкид кардааст ва дигар қаринаи таърихиро муайян карда натавонистанд.

Хонандагон ҳангоми омӯхтани паёмадҳои раванду далелҳои таърихӣ бо ҳамин гуна проблемаҳо ҳамкорӣ мекарданд.

Таҳлили корҳои муассисавӣ ошкор намуд, ки маҳз ҳангоми муайян кардани паёмадҳои далелҳои таърихӣ вобастагии омӯзиши таърих дар МТМУ ба ҷанбаи пешниҳоди маводи таълимӣ аз тарафи омӯзгор ба таври назаррас зуҳур намудааст.

Махсусан, маълум гардид, ки дар корҳои хонандагоне, ки супориши таҳлили шӯриши солҳои 1873-1876 дар Хӯқандро иҷро кардаанд, бозгӯйи натиҷаҳои ин рӯйдоди таърихӣ нишон дода нашудааст. Дар он корҳои хонандагон, ки ба омӯзиши рушди саноат ва коллективонӣ бахшида шудаанд, баръакс, дар бораи натиҷаҳои ин далелҳои таърихӣ маълумот мавҷуданд, зеро омӯзгорон дар шарҳу эзоҳоти худ дар синф маводи дахлдори таълимиро пешниҳод мекарданд. Вале дар ин шароит ҳам хонандагон ба ҳар як оқибати натиҷаи додашуда таваҷҷуҳ намуда, паёмадҳои далелҳои таърихиро амудӣ муайян мекарданд.

Ба мисолҳои посуххои маъмулии хонандагон таваҷҷуҳ мекунем:

Лаҳзаи ҳалкунандаи шӯриш табаддулоти зидди Худоёрхон ва фармондеҳони ӯ буд, ки ба онҳо Насриддинбек ва Муродбек, писарони Худоёрхон, шаҳрдорони Андиҷон ва Марғелон ҳамроҳ шуданд. Шӯришгарон ва аскарони онҳо Пулодбекро дастгирӣ карданд. Дар натиҷа Худоёрхон аз генерал-губернатори Туркистон кумак хост ва тобистони соли 1875 ба Тошканд фирор кард, ки аскарони рус дар он ҷо буданд.

Баъди рафтани Худоёрхон ба тахти хонигарӣ Насриддинибек нишаст. Инчунин, 22 сентябри соли 1875 Насриддинбек пинҳонӣ аз шӯришгарон бо генерал-губернатори Туркистон К.П. Кауфман шартнома баста, тобеияти худро ба давлати Русия эътироф намуд. Икдоми мазкур равобити Насриддинбек ва Русияро ошкор намуд ва аз дастгирии императории Русия дар низоъ дар ин минтақа бархӯрдор гардид.

Дар раванди таҳқиқот аз тарафи хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ хоҳиш карда шуд, ки ба саволҳо дар бораи сабабу моҳияти равандҳои таърихӣ ва чи будани таҳқиқоти таърихӣ посух диҳанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот собит месозанд, ки аксари хонандагони муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ дар бораи асосҳои воқеаҳои таърихӣ тасаввуроти кофӣ надоранд.

Посухи аксари таълимгирандагон дар чунин шакл буданд: «Сабаб ин омилест, ки ба пайдоиши ҳодисаҳо таъсир мерасонад», «Сабаб ин иллатест, ки дар натиҷаи он ҳодисаҳо ба амал меоянд» ва амсоли инҳо. Дар ин ҷо таълимгирандагон ба иштибоҳе роҳ додаанд, ки он нафаҳмидани фарқи байни сабаб» ва «ангеза»-и ҳодисаҳои таърихӣ мебошад. То ҷое маълум аст, сабаб барои ҳодисаҳои таърихӣ чун воситаи такондиҳанда хидмат мекунанд.

Беш аз 80 дарсади хонандагон ба саволи «моҳияти» ҳодисаи таърихӣ чист, ҷавоби нодуруст доданд. Таърифҳои зерин барои мафҳуми «моҳият» пешниҳод шуданд: «Моҳият ин ҳақиқат аст», «Моҳият ин воқеият аст» ва ғайра. Ҷавобҳои пешниҳодшуда нишон медиҳанд, ки хонандагон бо мафҳуми «моҳият» ошно нестанд.

Ҳолати шабеҳ ҳангоми баррасии ҷавобҳои хонандагон ба саволи таҳлили таърихӣ мушоҳида мешавад.

Ва танҳо қисми ками хонандагон дар бораи таҳқиқоти таърихӣ тасаввуроти умумӣ доштанд («Таҳлил кардан маънои ҷудо кардани ҳодиса ба қисмҳоро дорад»), вале онҳо натавонистанд ин мафҳумро пурра шарҳ диҳанд.

Дар натиҷа, набудани тасаввуроти дақиқ ва мушаххас дар бораи сохтори омӯзиши таърихӣ дар байни хонандагон боис шуд, ки фаъолияти онҳо хусусияти бешуурона дошта, таҳлили ҳодисаҳои таърихӣ бидуни усули мушаххас сурат гирифта, танҳо бо интиқоли маълумот иваз карда мешавад.

Хонандагон усулҳои ташхиси таҳлилиро намедонистанд.

Методи дуюми омӯзиши маҳорати таҳлилии хонандагон аз санҷиши хонандагони синфҳои IX муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ноҳияи Данғара иборат буд.

Инак, матни яке аз гунаҳои ин супоришро пешниҳод мекунем:

Дар назди Шумо феҳристи рӯйдодҳои таърихи халқи тоҷик қарор дорад.

1. Ин рӯйдодҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунед ва сарлавҳа гузоред.

2. Дар феҳрист робитаҳои эҳтимолии мантиқӣ бо дигар рӯйдодҳои таърихиро номбар кунед.

3. Рӯйдоди таърихиеро баён кунед, ки ба дигарон иртибот надорад. Ин воқеаи таърихиро муайян кунед. Барои таъсиси ин гурӯҳ Шумо кадом рӯйдодҳои таърихи мардуми тоҷикро ба феҳрист илова мекардед?

Подшоҳ Николайи II ва Англия кадом шартномаро имзо карданд?

Пален дар Осиёи Марказӣ кадом сиёсатро пеш гирифт?

Кадом ноҳияҳои Помирро Абдураҳмонхон забт карда буд?

Садриддин Айнӣ кай ва дар куҷо таваллуд шудааст?

Мақсади Пален дар Осиёи Миёна аз чӣ иборат буд?

Барои Русия дар Осиёи Марказӣ роҳи оҳан барои чӣ лозим буд?

Сохтмони роҳи оҳан дар Осиёи Миёна кадом сол ба охир расид?

Дар Осиёи Миёна 14 июли соли 1867 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Бар зидди амир Музаффар кӣ шӯриш бардошт?

Қизил-Арватро кӣ ишғол намуд?

Дар кадом сол баҳри Хазар ба генерал-губернатории Туркистон ҳамроҳ карда шуд?.

Дар Бекигарии Балҷувон шӯриши мусаллаҳонаро кӣ оғоз кард?

Неруи асосии пешбарандаи инқилоб кист?

Соли 1873 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Аввалин ҳаракатҳои инқилобӣ дар Тоҷикистон дар куҷо ба амал омаданд?.

Мавҷудияти хонии Хӯқанд?

Муайян кардани вазифаҳо дар муҳтавои озмоиши тасдиққунанда бо зарурати муайян кардани иқтидори хонандагон барои таҳлили муносибатҳои байни рӯйдодҳои таърихӣ, сарфи назар аз дониши онҳо дар бораи қисмҳо ва методикаи гузаронидани омӯзиши таърих муайян карда шуд.

Роҳандозии ин санҷиш нишон дод, ки хонандагони синфи IX далелҳоро муқоиса карда, онҳоро тасниф карда метавонанд. Тафсири натиҷаҳои ин санҷиш ягон мисоли иҷро нашудани ин супоришҳоро ошкор накард. Дар ҳоле ки 13%-и маҷмуи рӯйдодҳо дар сатҳи умумӣ иҷро шуда буданд (маълумот ба категорияҳо гурӯҳбандӣ шудаанд: «сиёсати дохилӣ», «сиёсати хориҷӣ», «ҳаракати инқилобӣ» ва ғайра). Ба таври куллӣ 80%-и хонандагон гурӯҳбандии рӯйдодҳои таърихиро анҷом надодаанд, балки далелҳоро бо донишҳои таърихию таҳсилотӣ (гурӯҳбандиҳо ба мисли «ҷангҳо», «ислоҳот», «қонунҳо» ва ғ.) мансуб намудаанд, ки 7%-и низомнокиро хонандагон дар марҳилаи муайян (масъалаи Шарқ, аммо на ҷангҳо; наслҳои инқилобиён ва ғайра) ба амал бароварданд. Баъзе хонандагон гурӯҳбандии равандҳои таърихиро дар сатҳи шуури ҳаррӯза (масалан, фаъолияти фарҳангӣ ва ғайра) ташкил мекарданд.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои санҷиши мо имкон дод, чунин хулоса барорем, ки хонандагон ба муқаррар намудани моҳияти навъи равандҳо ва далелҳои таърихӣ қобилият доранд, вале барои нишон додани тавсифномаи мушаххас омодагӣ надоранд.

Баррасии хусусиятҳои маҷмуи воқеаҳои аз ҷониби хонандагон пешниҳодшуда ва пайвандҳои мантиқии муайяннамудаи онҳо байни далелҳо ва ҳодисаҳо ба мо имкон дод, ки ба чунин хулосае бирасем, ки хонандагони синни мактабӣ барои кашфи робитаҳои хоси байни воқеаҳои таърихӣ омодаанд. Ҳангоми гузаронидани имтиҳонҳо аксарияти хонандагон дар сатҳи ғайриихтиёрӣ ҳамон усули муайяни муайянкунии робитаҳои сабабӣ ва натиҷагиро истифода бурданд. Инҳо робитаҳои бисёрсатҳӣ мебошанд (ин робитаҳо бо далелҳои марбут ба яке аз соҳаҳои воқеияти иҷтимоӣ муқоиса карда шуда, бо тартиби силсилавӣ ҷудо карда мешаванд).

Истифодаи усули барқарорсозии робитаҳои сабабӣ ва натиҷавӣ аз ҷониби хонандагон имкон медиҳад, ки тасаввур кунем, ки он барои онҳо дар як вазъияти мушаххас возеҳтар ва дастрастар аст ва тахминро тасдиқ мекунад, ки такмили малакаи муайян кардани сабабҳои далелҳои таърихӣ бояд аз муайян кардани робитаҳои амудӣ оғоз шавад.

Бояд қайд кард, ки аксарияти хонандагон дар иҷрои супориши панҷуми ин санҷиш нотавон буданд. Яъне, маҳз хонандагон бо дигар далелҳои маълум робита барқарор накарданд «Дар Осиёи Миёна 14 июли соли 1867 чӣ воқеа рӯй дода буд» ва барои ин гурӯҳ сарлавҳа пешниҳод накардааст. Мумкин аст, ки проблемаҳои хонандагон на ба набудани супоришҳои ҳатмӣ, балки ба он вобаста бошад, ки дониши онҳо, асосан, ҷанбаи маърифатӣ дошт (дар хотир нигоҳ доштани рӯйдодҳо на дар асоси рушди муносибатҳои байни далелҳо, балки дар асоси ҳофизаи механикӣ ба амал меояд). Дониши хонандагон бо набудани фаъолнокӣ фарқ мекунад.

Вобаста ба натиҷаҳои озмоиш бояд қайд намуд, ки истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар азхудкунии таърих ба ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон мусоидат мекунад. Ҳангоми омӯхтан ва шарҳ додани далелҳои таърихӣ мо наметавонем нуқтаи назарҳои гуногунро ба инобат нагирем, дар хулосаҳои худ далелҳо пешниҳод накунем ва сарчашмаҳои зиёди маълумотро муқоиса накунем, бо ҳамин ба хонандагон барои такмил додани қобилияти таҳлил, муқоиса ва ҳамгиросозии маълумот мусоидат намоем, ки ин на танҳо барои дар хотир нигоҳ доштани маълумоти таърихӣ, балки барои рушди умумии вазифаҳои маърифатӣ муҳим мебошад.

Истифодаи усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба хонандагон имкон медиҳад, ки сабабу оқибатҳои рӯйдодҳоро дарк кунанд, омили вақтро ба назар гиранд ва аҳаммияти таърихиро амиқ дарк намоянд, то аз гузашта, ҳозира ва оянда дониш ҳосил кунанд.

Дар ин раванд, хонандагон бо истифода аз мантиқ ва далелҳо метавонанд ба таҳлили манбаъҳои таърихӣ машғул шуда, иттилооти мавҷударо аз дидгоҳҳои гуногун баррасӣ намоянд. Ин имкон медиҳад, ки

онҳо на танҳо ба ҳодисаҳо ҳамчун рӯйхати хронологӣ назар кунанд, балки робитаҳои байни онҳоро кашф намоянд ва сабабҳои аслии рух додани ин ё он воқеаро муайян созанд.

Бо истифода аз усулҳои таҳлилӣ, хонандагон қодиранд, ки ба арзёбии аҳаммияти рӯйдодҳои таърихӣ барои ҷомеа ва тамаддун машғул шаванд. Онҳо меомӯзанд, ки чӣ гуна қарорҳои қабулшуда дар гузашта ба вазъи имрӯза таъсир расонидаанд ва чӣ гуна таҷрибаи гузашта метавонад барои ҳалли мушкилоти ҳозира ва банақшагирии оянда кумак кунад. Ин малака барои ташаккули тафаккури интиқодӣ ва масъулиятшиносӣ дар байни хонандагон муҳим аст.

Ҳамчунин, усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба хонандагон кумак мекунанд, ки дарк кунанд, ки таърих на танҳо маҷмуи воқеаҳои хушк, балки як раванди зинда ва динамикӣ аст, ки аз ҷониби омилҳои гуногун, аз ҷумла сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, муайян карда мешавад. Ин дониш ба онҳо имкон медиҳад, ки ба масъалаҳои ҷаҳонӣ бо чашми кушод нигоҳ кунанд ва ба ҳалли онҳо бо дониши амиқи заминаи таърихӣ муносибат намоянд.

Хулоса, омӯзиши таърих бо истифода аз усулҳои таҳлилӣ барои хонандагон имконияти нодире фароҳам меорад, ки на танҳо донишҳои таърихии худро васеъ кунанд, балки малакаҳои тафаккури интиқодӣ, таҳлилӣ ва мустақили худро инкишоф диҳанд, ки барои ҳаёти шахсӣ ва касбии онҳо аҳаммияти бузург дорад. Ин усулҳо онҳоро ба шаҳрвандони фаъол ва масъулиятшинос табдил медиҳанд, ки қодиранд дар бораи масъалаҳои муҳимми ҷомеа фикр ронанд ва дар ҳалли онҳо саҳм гузоранд.

Ҳамин тариқ, истифодаи равишҳои инноватсионии рушди малакаҳои таҳлилӣ дар ташаккули ҳофизаи дастаҷамъии хонандагон на танҳо ба азхудкунии натиҷабахш ва дар хотир нигоҳ доштани маводи таълимӣ мусоидат мекунад, балки тафаккури таҳлилӣ, қобилияти таҳлил ва мулоҳизаи иттилоотро ҳамчун унсури асосии омӯзиш дар маҷмуъ рушд медиҳад.

3.3. Таҳлил ва шарҳу тафсири натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ

Муҳтавои таҳқиқоти озмоишӣ гузаронидани пурсиши омӯзгоронро бо мақсади таҳқиқи тамоюлҳои фаъолият дар ҷиҳати ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, проблемаҳое, ки дар марҳилаи амалисозии вазифаҳои таълимӣ ташаккулдиҳанда ба миён меоянд ва аз тарафи омӯзгорон худтаҳлили дараҷаи салоҳиятнокии методӣ пешбинӣ карда мешуд. Дар раванди пурсиш посухҳои 24 нафар омӯзгорон таҳлил карда шуданд.

Банди якуми саволнома:

1. «Кадом ҳадафҳои таълими таърих барои Шумо афзалиятнок мебошад?»

Иштирокдорони пурсиши омӯзгорон чунин шарҳ доданд:

29,1%-и омӯзгорон вазифаи асосии таълими таърихро дар иҷрои имкониятҳои курси таърих дар мактаб мебинанд;

54,1 %-и омӯзгорон барои самаранок аз худ кардани низоми маълумоти таърихӣ мақсад гузоштаанд;

16,6 %-и омӯзгорон чунин мешуморанд, ки вазифаи аввалиндараҷаи фаъолияти таълими таърих иҷрои вазифаҳои тарбиявӣ мебошад.

Аз ин рӯ, дар байни омӯзгорон амиқ аз худ кардани маводи низоми иттилооти таърихӣ ҳадафи аввалиндараҷа мебошад. Аҷиб он аст, ки омӯзгороне, ки ҳадафҳои рушди таълими таърихро афзал меҳисобанд, озмоиши назарраси омӯзгорӣ доранд (собиқаи кории 15 сол ва бештар аз он) ё ба гурӯҳи мутахассисони навкор (собиқи кории то 5 сол) мансуб мешаванд.

Тахминан, инро бо он маънидод кардан мумкин аст, ки омӯзгорони бо озмоиш методикаи худро таҳия кардаанд, ки барои ба даст овардани донишҳои мустаҳками таърихӣ мусоидат мекунанд ва метавонанд дар иҷрои вазифаҳои рушди зеҳнӣ аҳаммияти калон дошта бошанд.

Тайёр кардани мутахассисони ҷавон ба он вобаста аст, ки омодасозии касбии кадрҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба ҳалли чунин масъалаҳо нигаронида шуда буд.

Шарҳи ҷавобҳо ба банди дуюми саволнома:

2. «Дар дарсҳои таърих аз машқҳои рушддиҳанда чӣ гуна истифода мебаред?» тасдиқ намудааст, ки аксарияти мутлақи пурсидашудагон мувофиқи муҳтавои дарс супоришҳои таълимӣ омода мекунанд, 20,8%-и омӯзгорон аз саволҳои таълимии анъанавӣ истифода мебаранд ва 12,5%-и омӯзгорон бо мақсади муайян низоми худро доранд.

Банди сеюми саволнома ба омӯзиши консепсияҳои омӯзгорон дар бораи дараҷаи рушди қобилиятҳои маърифатӣ дар хонандагон нигаронида шудааст.

Илова намудан зарур аст, ки дар таҳлили посухҳои омӯзгорон оид ба ин масъала тафовути ҷиддии андешаҳо ба назар мерасад. Аммо, ҷоиз будани ҷудокунии самтҳои умумӣ тасаввуршаванда аст.

Барои мисол қисмати бештари муаллимон чунин андеша доранд, ки таълимгирандагон метавонанд ҳодисаҳои таърихиро шарҳ диҳанд (мавқеи 1-2) мавқеи 3-4 бошад, малакаи худомӯзиро дар сарчашмаҳо ва адабиёти иловагӣ меҳисобанд, мавқеи 5 то 7 бошад, чунин меандешанд, ки мустақилона метавонанд, далелҳои таърихиро муқаррар кунанд ва рӯйдодҳои таърихиро шарҳ диҳанд.

Умуман, натиҷаҳои озмоиш бо назардошти бартарияти самтгирии омӯзгорон ба амалисозии ҳадафҳои таълимӣ (нақши бунёдии малакаҳо дар соҳаи технологияи иттилоотӣ) аҳаммиятро комилан қонунмандона муайян мекунанд. Далели мазкур, ки омӯзгорон ба ташаккули малакаи мустақилона истихроҷи донишҳои таърихӣ дар асоси нахустманбаъҳо ва адабиёти илмию оммавӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд, шояд бо он шарҳ дода шавад, ки дар қаринаи таҳсилоти муосир таърих вазифаи муҳимми ба хонандагон нишон додани равишҳои гуногун ва арзёбиҳои таърихиро бар уҳда дорад.

Селаи барзиёди иттилооти таърихӣ низ ба афзоиши ин гуна малакаҳо дар хонандагон мусоидат мекунад ва кор оид ба рушди малакаҳои таҳлилии онҳо дар ҷойи аввал гузошта мешавад. Ҳангоми посух додан ба банди чоруми саволнома «Раванди ташаккули қобилияти маърифатии хонандагонро

чӣ мураккаб месозад?» ҷавоби аксарияти омӯзгорон (70,8%) проблемаи асосиро дар маҳдудияти вақти дарсҳо медонанд, тақрибан 45%-и омӯзгорони пурсидашуда қайд мекунанд, ки талаботи стандартҳои таълими таърих ва барномаҳои таълимӣ мушаххас нашудаанд, ки он дар раванди ташаккули қобилияти маърифатӣ монеа мешавад, ки 20%-и омӯзгорон маводи таълимию методиро, ки ба рушд мусоидат мекунанд, нокифоя мешуморанд ва 8,3%-и пурсидашудагон ба мавҷуд будани камбудиҳо дар тавсияҳои методиро монеа барои азхудкунии малакаҳо донистанд.

Банди панҷуми саволнома муайянкунии вижагиҳои усули таълими иштирокдорони озмоишро пешниҳод мекард. Натиҷаҳои пурсиш имконият медиҳад, ки дар бораи доираи васеи методикаҳои имконпазири таълим сухан ронем. Услуби муносиби таълим, аз он ҷумла таваҷҷуҳ ба омӯзиши рӯйдодҳои таърихӣ ва шарҳу эзоҳот, ба нақша гирифтани кори хонандагон барои мустақилона тайёр кардани ҳодисаҳои таърихӣ (аксарияти омӯзгорон ин тавсифномаҳоро ба мавқеъҳои 1-2 гузоштаанд) нишон дода шуд.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикршуда, омӯзгорон саъю кӯшиши худро ба дарки мустаҳкам ва мукаммали сарчашмаҳои таърихӣ аз ҷониби хонандагон тавассути татбиқи пажуҳиши рӯйдодҳои таърихӣ, истифода аз равишҳои гуногуни методӣ ва методҳои ҳавасмандгардонии хонандагон равона мекунанд. Аммо аз рӯйи маълумоти таҳқиқоти аттестатсияи ниҳоии хонандагон, таҳлили кори ташхисии хонандагони мактабҳои миёнаи умумӣ, хонандагон малакаҳои таҳлилиро азхуд накардаанд, ки ин имкон медиҳад дар бораи мавҷудияти зиддият байни ҳадафмандии услуби таълими ҳайати омӯзгорони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба амалисозии омӯзиши далелҳои таърихӣ ва равандҳои таърихӣ, дараҷаи ташаккули салоҳиятнокии хонандагон қазоват карда шавад.

Дар ҷавоб ба банди шашуми саволнома «Арзёбии қобилияти худ оид ба салоҳиятнокии методӣ» 62,5% пурсидашудагон нишон доданд, ки кӯшиш ба ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ дар ҳолати набудани мазмуни механизмҳои кор ба пеш меояд, 25% муаллимони пурсидашуда баён

доштанд, ки онҳо имкони руш додани малакаҳоро доранд, аммо барои эҷод намудани низоми инфиродӣ вақти кам доранд, фақат 12,5% ширкаткунандагони озмоиш иброз намуданд, ки дорои шева ва равиши кори худ мебошанд. Қисмати бештари муаллимон зимни ташаккули малакаҳои тафаккур тавсияҳои барнома ва дастурҳои методиро сарфи назар мекунанд. Бо таваҷҷуҳ ба маълумоти ба даст овардашуда имкон фароҳам меоварад, ки ба натиҷаҳои зерин бирасем.

Ҷавобҳои ошкоргардидаи ҳайати омӯзгорон дар раванди пурсиш имкон медиҳанд, ки дар бораи самти асосии фаъолияти онҳо оид ба амалӣ намудани манфиатҳои таълимӣ сухан гуфта шавад.

Дар асоси ин, фаъолияти бартаридошта дар таълим ташаккул додани маҳоратҳои хонандагон дар кор бо маълумот мебошад. Кори аз тарафи хонандагон дар амал гузарондани таҳқиқоти таърихӣ дар мадди аввал гузошта нашудааст. Дар баробари ин, омӯзгорон дар чаҳорчӯбаи ташкили фаъолияти фаъоли таълимии хонандагон барои азхудкунии далелҳои таърихӣ кӯшиш мекунанд.

Бо вуҷуди ин, дар шакли қобилияти таҳлилии ташаккулёфта кори хонандагон ҷиҳати ба таври инфиродӣ истихроҷ ва мулоҳиза намудани иттилооти таърихӣ беасос аст.

Фаъолияти омӯзгорон доир ба шаклгирии қобилиятҳои маърифатӣ ба таври худкор шакл мегирад, аммо зимни кору фаъолият аз худ салоҳият нишон дода наметавонанд.

Мушкилоти муайян барои омӯзгорон боиси дар стандартҳо, нақшаҳои таълимӣ, дастурҳои методӣ оид ба сохтор ва марҳилаҳои ташаккули маҳорат, инчунин дар низоми вазифаҳои таълимӣ, ки ба тадриҷан инкишоф додани малакаҳои зеҳнӣ, гунаҳои баланд бардоштани сифати таълим нигаронида шудаанд, набудани нишондодҳои дақиқу возеҳ мебошад. Онҳо дар раванди таҳсилот имкон медиҳанд, ки вазифаҳои ҳавасмандгардонии таълим дар фосилаи мавҷудаи замонӣ амалӣ карда шаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти озмоиши маъмулгардида дар ташаккули маҳорати таҳлилӣ метавонад барои омӯзгорон, психологҳо ва олимони соҳаи педагогика мавриди шавқу рағбати баланд қарор гирад. Дар раванди таҳқиқот метавон дарёфт, ки кадом методика ва равишҳо барои ташаккули маҳорати таҳлилӣ дар хонандагон мусоидат мекунанд.

Муваффақияти асосии ин озмоиш метавонад таҳияи технологияҳои таълимӣ бошад, ки бо самарабахшии бештар барои беҳтар кардани малакаҳои таҳлилии худ ба хонандагон ёрӣ мерасонад. Масалан, истифодаи барномаҳои интерактивии таълимӣ, гузаронидани лоиҳаҳои гурӯҳӣ ё рушди тафаккури таҳлилӣ тавассути тафсири далелҳо аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Инчунин, натиҷаи назаррас метавонад муайянкунии сабабҳое бошад, ки метавонанд ба самаранокии ташаккули малакаҳои таҳлилӣ таъсир расонанд. Масалан, категорияҳои синнусоли хонандагон, озмоиши қаблии омӯзиши онҳо, вижагиҳо ва ҳавасмандии онҳо - ин ҳама метавонанд дар раванди ташаккули малакаҳои таҳлилӣ аҳаммият дошта бошанд.

Ин озмоиш инчунин метавонад ба саволҳо оид ба самаранокии методикаҳои гуногуни арзёбии қобилияти таҳлилии хонандагон ҷавоб диҳад. Мушаххассозии ин, ки кадом навъҳои супоришҳо ё санҷишҳо малакаҳои таҳлилии хонандагонро ба наҳви беҳтарин инъикос мекунад, метавонад ба беҳтар шудани равандҳои таҳсилот ва арзёбӣ мусоидат кунад.

Асосан натиҷаҳои таҳлили озмоишҳои маъмулбуда дар ташаккули малакаҳои таҳлилӣ метавонад барои таҳияи барномаҳои таълимӣ ва методикаҳои натиҷаовар, ки ба рушди тафаккури таҳлилӣ ва маҳорати интиқодӣ дар хонандагон мусоидат мекунанд, истифодаи назарраси амалӣ дошта бошад.

Таҳлили проблемаҳои ташаккули салоҳияти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷиҳати баргузории таҳқиқоти таърихӣ дар ҷараёни озмоиши тасдиқкунанда дар асоси маълумоти иштирок дар дарсҳо ва санҷиши экспертии ҳолати таълим, баррасии мавзуъҳои нақша ва қайдҳои

омӯзгорони МТМУ-и шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшониёну Данғара ба мавриди иҷро даромад.

Натиҷаҳои маълумот бо иттилоот оид ба машғулиятҳое, ки дар ҳисоботи ҳарҳафтаина нашр шудаанд, мукаммал карда шуданд.

Кадом хулосаҳо ба мо имкон медиҳанд, ки фаъолияти амалии ташаккули малакаҳои таҳлилиро шарҳ диҳем?

Асосан, мутобиқи самтҳои дар ин озмоиш қабулгардида таҳлили фаъолияти таълиму тарбиявии омӯзгорон қобили қабул будани чунин хулосаро нишон медиҳад, ки омӯзгорон дар бораи ҳадафҳои маърифатии дарки таърих тасаввуроти равшану возеҳ надоранд. Аксарияти мутлақи омӯзгорон ҳадафҳои таҳсилотро ҳамчун самтҳои асосии таълим муайян мекунанд.

Таҳлили маълумот дар натиҷаи гузаронидани озмоиши тасдиқкунанда ба мо имкон медиҳад, ки як гурӯҳи омӯзгоронро муайян кунем (ҳамагӣ 9%), ки ҳангоми тақсим кардани вақти фаъолияти худ дар дарс якбора якчанд маҳоратҳоро барои омӯзиш бо хонандагон муайян мекунанд (таҳияи гузоришҳо, шарҳу тафсир намудан, мавқеи худро асоснок кардан, камбудиҳоро бартараф кардан ва ғайра). Чунин далел гувоҳӣ медиҳад, ки кори хонандагон оид ба фарогирии малакаҳо дар дарсҳо ҷанбаи худбахудӣ ва вокунишӣ дорад. Омӯзгорон дар бораи хусусиятҳои ташаккули салоҳиятҳои дигар маълумот надоранд. Асосан, омӯзгорон ба хулосае меоянд, ки стратегияҳои методӣ ва равишҳои кории дар дарс истифодашаванда рушди малакаҳои зарурии хонандагонро таъмин менамоянд.

Омӯзиш нишон дод, ки наздики 9 % омӯзгороне ҳастанд, ки қобилият доранд вақти худро дуруст тақсим кунанд ва дар як дарс аз уҳдаи иҷрои якчанд фаъолият мебароянд. Чунин далел гувоҳӣ медиҳад, ки кори хонандагон оид ба фарогирии малакаҳо дар дарсҳо ҷанбаи худбахудӣ ва вокунишӣ дорад.

Таҳқиқоти нақшаҳои мавзуӣ, нақшаҳои амалии дарсҳо ва маводи чопӣ нишон медиҳад, ки муайян намудани мақсадҳои тарбиявӣ дар дарси таърих ҷанбаи доимӣ надорад.

Ва ин далел тасдиқ мекунад, ки дар дарсҳои гуногун омӯзгорон, одатан ҳамон як малакаҳоро (малакаҳое, ки дар синф ташаккул меёбанд) рушд медиҳанд. Ҳангоми чунин равиш нисбат ба кор сохтори малакаҳо ва дараҷаи мураккабии он ба назар намерасад.

Баррасии фаъолияти амалӣ имкон медиҳад, ки роҳи методӣ ва методикаи муайяни ташаккули маҳорати таҳлилӣ дар хонандагон нишон дода шавад.

Яке аз гунаҳои пешниҳодшудаи дарс, ки дар он малакаҳои хонандагон ташаккул меёбанд, машғулият бо истифода аз пешниҳоди таҳлилии маълумот мебошад. Масалан, омӯзгор дар дарси «Сохтмони роҳҳои оҳан дар Осиёи Миёна» усули асосии ба хонандагон нишон додани амсилаи амалисозии таҳқиқоти таърихиро муайян кардааст.

Мавзуи дарс ба таҳлили шартии таърихии низом, марҳилаҳои ташаккул, хусусиятҳои асосӣ ва таъсири саноатикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон далолат мекунад. Омӯзгор дар баробари ин робитаҳои асосӣ ва моҳияти рӯйдодҳои таърихиро тавзеҳ намуда, инчунин хулосаҳои ниҳоӣ мебарорад. Ҳолати ҳаммонанди дарс бешубҳа ба рушди шуури таърихии хонандагон мусоидат мекунад, аммо мушкилот дар он аст, ки фаъолияти хонандагон дар дарс ҷанбаи истеҳсолкунандагӣ дорад.

Яке аз гунаҳои маъмултарин аз тарафи омӯзгорон ташкил намудани таҳлили хонандагон ва корбурди супоришҳои ба мушкилот нигаронидашуда дар синф мебошад. Инак, дар амал санҷишҳои босамареро нишон медиҳем, ки ба рушди қобилияти хонандагон барои таҳқиқоти таърихӣ мусоидат мекунанд:

- «Низомнома оид ба идоракунии кишвари Туркистон чиро ҳал намудааст?;

- фикр кунед ва далелҳо пешниҳод намоед, ки зарурати бекор кардани андози «сабзапулӣ»-ро шарҳ диҳад;

- дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳон набардҳо ҷанбаи шадид ва оштинопазир доштанд. Чунин ҷанбаи ҷангҳо бо чӣ шарҳ дода мешаванд?» ва ғайра.

Супоришҳои проблемавию маърифатие, ки омӯзгорон истифода мебаранд, фаъолияти маърифатии хонандагонро фаъол мегардонад, вале мақсади асосӣ аз тарафи хонандагон аз худ кардани ҷанбаи таърихӣ буда, рушди маҳорати таҳлилӣ ба таври ғаризавӣ сурат мегирад. Асоси ин падида дар он аст, ки вазифаҳои зеҳнӣ дар сохтори мушаххасе ташкил нашудаанд, ки равандҳои ташаккули маҳоратро инъикос намоянд. Қобилияти ташаккул додани малакаҳои маърифатӣ тавассути проблемаҳои мураккаб комилан ҷоиз аст ва метавонад ба муваффақият оварда расонад.

Дар чаҳорчӯбаи озмоиши ташхисӣ, озмоиши омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии вилояти Хатлон мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Кори методии омӯзгор ба хонандагон пешниҳод намудани тасаввуроти супоришҳои меъёрӣ ва машқҳои сершумори проблемавию маърифатиро дар давоми тамоми давраи омодагӣ дар синфхонаҳо дар бар мегирифт. Корбурди фаъолонаи супоришҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз методи «озмоиш ва хато» истифода бурда, қарорҳои дуруст ва усулҳои иҷрои амалҳоро муайян кунанд. Назорати ҷамъбастии хонандагон бо истифода аз ин низом, ки аз ҷониби аъзои Комиссияҳои давлатии имтиҳонӣ гузаронида шуд, самаранокии онро тасдиқ кард.

Корбурди гунаи мазкур дар амалияи маъмул аз он лиҳоз душвор аст, ки барои ҷамъоварии вазифаҳои зарурии маҷмуии дорои мураккабии барзиёд, таснифоти онҳо ва ғайра вақти зиёд талаб карда мешавад. Раванди таълим бо қобилиятҳои зеҳнӣ аз сабаби нокифоягии огоҳӣ ва мақсаднок набудани фаъолияти ттаълимӣ заиф мегардад.

Аз ин рӯ, озмоиши тасдиқкунанда имкон медиҳад, ки дар бораи ҳолати корбурди маъмулгардидаи малакаҳои таҳлилӣ хулосаҳои зеринро барорем.

Натиҷаҳои таҳқиқоти маводи Комиссияи давлатии имтиҳонӣ, корҳои муассисавӣ ва санҷиш имкон медиҳад, ки дар бораи аз тарафи хонандагон ба даст оварда шудани дараҷаи қобилиятҳои маърифатии бомуваффақият амалисозии ташаккули малакаҳои таҳлилӣ сухан гуфта шавад. Дар ҳамин ҳол проблемаҳое, ки дар ҷараёни баррасии рӯйдодҳои таърихӣ дар назди хонандагон ба миён меояд, аз ноогоҳии онҳо дар бораи ҷузъҳо, амалҳо ва усулҳои гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ вобастагӣ дорад.

Аз тадқиқоти муаллиф бармеояд, ки роҳандозии маҳорати таҳлилӣ дар байни таълимгирандагони таълимгоҳҳои шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшониёну Данғара дар ҳоли ҳозир ба таври ғайримунтазам ба роҳ монда шудааст. Дар ҳар сурат натиҷаҳои озмоиши тасдиққунандаи баргузорнамудаи муаллифи таҳқиқот аҳаммияти принсипи бонизомро дар ташаккули ин маҳоратҳо таъкид мекунанд. Он ба омӯзгор имкон фароҳам меоварад, ки ҷараёни таълими таърихро бо таваҷҷуҳ ба марҳилаҳои рушди қобилияти таҳлилии хонандагон сохторбандӣ намояд.

Чунин равиш корбурди маҷмуи методикаҳо ва равишҳоеро дар бар мегирад, ки хонандагонро дар раванди рушди маҳорат ҳавасманд ва фаъол мегардонанд. Ҳамин гуна методикаро тавре ба нақша гирифтан лозим аст, ки ҳар як зинаи таҳсилот ба марҳилаи рушди имконоти таҳлилии хонандагони мактаби миёна мувофиқат кунад.

Таҳқиқоти ҷустуҷӯӣ, ки ба таҳлили маълумот оид ба ташаккули малакаҳои таҳлилӣ дар хонандагон нигаронида шудааст, таҳқиқоти муҳиммеро дар бар мегирад ва онҳо метавонанд барои раванди таълим комёбиҳои муҳим оваранд. Муҳтавои ин озмоиш аз таҳияи методикаҳои таълим, амалисозии раванди таҳсилот, таҳлили натиҷаҳо ва таҳқиқи сабабҳои таъсиррасон ба натиҷаоварии таълим ва маҳорати тафаккури интиқодӣ иборат аст.

Таҳлили натиҷаҳои озмоиши ҷустуҷӯӣ иборат аз омӯзиши маълумоти бадастомада, шарҳи натиҷаҳо ва хулосаҳо дар бораи таъсири ҷанбаҳои гуногун ба рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон мебошад. Илова бар ин,

истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада ва тавсияҳои имконпазир оид ба муносибсозии раванди таълимро метавон мавриди муҳокима қарор дод.

Ҳангоми таҳқиқоти озмоишӣ метавон таҳлили муқоисавии методҳои гуногуни таълими малакаҳои таҳлилӣ, муайян кардани усулҳои самаранок ва технологияҳои педагогиро фароҳам овард, ки имкон медиҳад стратегия ва тавсияҳои самаранок ҳам барои омӯзгорон ва ҳам барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шавад.

Дар раванди таҳқиқоти ҷусторӣ санҷиш ва аҳамиятнокии як қатор шароити дастгоҳи озмоишӣ барои ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ва вазифаҳои минбаъда амалӣ карда шуданд:

- ошкорсозии қонуниятҳои раванди ташаккули малакаҳои таҳлилӣ, ки ба шароити таълими фанни таърих дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бештар мувофиқ мебошанд;

- муайянкунии сохтори дарс, ки имкон медиҳад, ҳадафи ташаккул додани маҳорати амалисозии таҳқиқоти таърихӣ ба даст оварда шавад;

- муаррифии шаклҳои муносиби пешниҳоди самтгирии таърихӣ ба хонандагон дар марҳилаи татбиқи малакаҳои таҳлилӣ, равишҳо ва методҳое, ки ташаккули қобилияти хонандагонро дар амалигардонии воқеаҳои таърихӣ таъмин мекунанд.

Ҳангоми таҳия намудаи омӯзиши озмоишӣ, ду амсилаи рушди малакаҳои таҳлилӣ пешниҳод карда шуданд. Дар раванди ин озмоиш вазифа гузошта шуд: муайян карда шавад, ки кадом мантиқи раванди ташаккули маҳоратҳо ҳангоми дар раванди таълим амалисозии он бештар самарабахш хоҳад буд. Барои ин, ду гунаи мухталифи банақшагирии мавзуӣ офарида шудааст.

Мониторинги раванди ташаккули малакаҳо асоси онро пешниҳод намуд, ки дар раванди таҳсилот ҳадафнокии истифода бурдани мантиқи тамрини мувозии амалҳои таълимӣ ба мақсад мувофиқ аст ва чунин ба назар мерасад.

Аввалан, истифодаи равиши пайдарпайии малакаҳои таҳлилӣ раванди банақшагирии фаъолияти хонандагонро душвор мегардонд. Қаринаи таърихии дарсҳо на ҳамеша барои рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон истифода мешуд. Масалан, аз рӯйи маводи таърихии дарсҳои таърихи халқи тоҷик омӯзиши малакаи муқаррар намудани сабабҳои ба амал омадани далелҳои таърихӣ ва истифода накардани фурсат дар ин дарсҳо аз ҷузъҳои боқимондаи малакаҳои таҳлилӣ гузаронида шуд.

Сониян, ҳангоми корбурди пайдарпайии хаттии ташаккули малакаҳо якпорчагии идроки хонандагон дар бораи ҷузъҳои таҳқиқоти таърихӣ халалдор шудааст. Ба омӯзгорон лозим омадааст, пайваста ба хонандагон он нуқтаро такрор кунанд, ки байни муҳтаво ва сабабҳо робита вуҷуд дорад. Дар ин таҳқиқот омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Бохтар ширкат варзиданд. Халалдорсозии якпорчагӣ ва мувофиқатнокии андешаҳои омӯзиши таърихӣ барои хонандагон таҳқиқоти ҳамаҷонибаи рӯйдодҳои таърихиро душвор гардонд.

Солисан, истифодаи мантиқи хаттӣ барои ба ҷойгирсозии ҷузъҳои таркибии таҳқиқоти таърихӣ давомнокии онро афзоиш дод.

Баръакси ин, татбиқи мантиқи рушди мувозинати малакаҳо ин равандро пуршиддат ва мутамарказ муаррифӣ кард. Ҳамин тавр, ҳангоми ташаккули фарогирии малакаҳо дар асоси ин гунаи ташаккули раванди таълим дар марҳилаи таҳқиқоти таърихи халқи тоҷик имкон пайдо шуд, ки қисматҳои асосӣ ва унсурҳои маҳорати баамалбарории таҳқиқот, истихроҷи муҳтавои таърихӣ ва корбурди он барои таҳкими қобилияти таҳлилии хонандагон муяссар гардад.

Рушди малакаҳои асосёфта ба мантиқи хаттӣ, омӯзиши маводи курсҳои таърихи халқи тоҷик дар синфи IX, марҳилаи азхудкунии берун аз чаҳорчӯбаи баррасиҳо дар ин синф вобастагӣ дорад.

Мантиқи маҳдуди хаттии ташаккули донишҳо, ки дар раванди озмоиш ошкор шудааст, маънои онро надорад, ки истифодаи он дар раванди таҳсилот имкони пешниҳоди натиҷаҳои муваффақиятнокро надорад ва метавонад,

танҳо дар муддати тулонӣ бо оқибатҳои назаррас дар раванди таълим амалӣ карда шавад. Зеро муҳтавои таҳқиқот ба пайдарпайии мувофиқи рушди қобилияти таҳлилӣ асос ёфтааст.

Мо таъкид менамоем, ки баргузории озмоишҳои таҳқиқотӣ дар қаринаи таълими таърих дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фарқияти назаррасро нишон доданд.

Дар натиҷа як миқдор гунаҳои банақшагирии дарсҳо ба вуҷуд омад, ки дар онҳо малакаҳои таҳлилӣ (банақшагирии мавзуӣ барои курси таърихи халқи тоҷик) амалӣ гардиданд.

Вақте мо сохтори дарсро ба таври бояду шояд ва дархӯр муносиб сохтем, дар амсилаи ибтидоии таҳияи қобилияти таҳлилӣ муваффақияти назар ба даст овардем.

Амсилаи асили ташаккули малакаҳои иҷрои таҳқиқоти таърихӣ амалҳои омӯзгор дар синфро дар назар намегирифт. Дар як дарс метавон ҳам барои эҷоди заминаи ангезавии фаъолият ва ҳам пешниҳоди қолаб ё намунаи иҷрои амалҳо оид ба татбиқ ва таҳкими принсипҳои дидактикиро анҷом дод.

Минбаъд, омӯзгор ба хонандагон дастурамали методӣ (ёднома), ки яке аз роҳҳои муайян кардани моҳиятро ошкор мекунад, тавзеҳот анҷом дод ва дар назди хонандагон бо мураккабии зиёд вазифагузорӣ намуд: «Дар асоси шарҳи омӯзгор хусусияти моҳияти оғози муҳоҷирати деҳқонони рус ба кишвари Туркистонро муайян карда, хулосаи умумӣ бароред». Сипас, омӯзгор рӯйдодҳоеро, ки ин давраро тавсиф мекунанд, бозгӯ намуд.

Донишмандони муосир Мунавварова Т.З. Рашидов Т.Ё. чунин ақида доранд «Хонандагоне ҳастанд, ки мавзӯи навро бо осонӣ мефаҳманд, вале қувваи ҳофизаи хуб надоранд ва бинобар ин нақли омӯзгорро зуд фаромӯш мекунанд. Аз ин гуна хонандагон зиёдтар пурсидан лозим аст, то ки ба онҳо барои азхуд кардани мавод ёрӣ расонида шавад» [53. с. 174].

Дар раванди санҷиши супориши проблемавии хонандагон маълум гардид, ки онҳо хислатҳои асосиро фарқ карда натавониста, бо такроран нақл кардани иттилооти гирифташуда маҳдуд шудаанд. Аксари рӯйдодҳои

таърихӣ, ки барои шарҳ додани маълумоти таърихӣ истифода мешуданд, боиси роҳгум задани хонандагон дар селаи иттилоот гардид.

Омӯзгор маҷбур шуд, ки хислатҳои асосиро муқаррар намояд ва худаш хулосаро тақвият намояд. Кор оид ба ташаккули чунин малака зиёда аз 30 дақиқа вақти дарсро гирифт. Масъалаҳои ҳалнашудаи нақшаро омӯзгор мухтасаран пешниҳод намуда, баъзе аз он масъалаҳо ба дарсҳои минбаъда гузаронида шуд. Дигар иштирокдорони озмоиш бо ҳамин гуна душвориҳо дучор омадаанд.

Таҳлилҳое, ки дар раванди озмоиш гузаронида шуданд, имкон доданд, ки хулосаҳои муайян бароварда шаванд, ки аввалан бояд қайд шавад дар сохтори дарс ҷудо намудани бахшҳои алоҳидаи ба баланд бардоштани малакаҳои таҳлилии хонандагон нигаронидашуда, ба бештар натиҷаовар ташкилшавии раванди таълим мусоидат мекунад. Ҳар як ҷузъро метавон бо ин роҳ барои ноил шудан ба вазифаҳои мушаххас ва рушди ҷанбаҳои муайяни тафаккури интиқодии хонандагон тарҳрезӣ кард.

Дуюм, душвориҳои муайяншуда ҳангоми ташаккули малакаҳои таҳлилӣ ҷустуҷӯи принсипҳои методиеро, ки дар ҳар як бахши дарс ба даст овардани натиҷаҳои интизоршаванда мусоидат мекунанд ва истифодаи усулҳои интерактивии раванди таълим, вазифаҳо барои кори инфиродӣ, муҳокимаҳо, таҳлили вазъият ва методикаҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки ба пешрафти тафаккури таҳлилии хонандагон мусоидат мекунанд.

Зимни кам кардани сарборӣ таълимгирандагон қодир ба он мегарданд, ки маводи таълимиро ба таври амиқ ва ҳамаҷониба омӯхта аз худ намоянд, яъне бо кам кардани сарборӣ мо муваффақ дар боло бурдани сифати таълим ва донишазхудкунии хонанадагони муассисаҳои таълимии шаҳри Бохтар мешавем.

Сеюм, чунин шаклҳои муҳтавои таърихиро муайян кардан лозим буд, ки имкон медоданд, ҷузъҳо ва вижагиҳои гузаронидани омӯзиши таърихӣ дар як фосилаи маҳдуди замонӣ мавриди коркард қарор дода шаванд. Маводи

дидактикӣ таҳия карда шуданд, ки муҳтавои таърихиро дар шакли мураттаб ва мутобиқшуда пешниҳод мекунанд.

Ҳангоми гузаронидани чунин озмоиш проблемаи асосии навъҳои дарсҳо ба миён омад, ки ба рушди қобилияти таҳлилии хонандагон нигаронида шудаанд. Дар раванди ташаккули малакаҳо душвориҳои муайян ба миён омаданд, ки, дар раванди гузаштан ба мустаҳкамкунӣ қайд карда шуданд.

Дар марҳилаи ташаккули самтҳои рушд, ҳангоми воридсозии салоҳиятҳои методии таълимӣ дар байни хонандагон, бинобар навгонӣ ва нотакрор будани вазифаҳои зеҳнии пешниҳодшуда, шавқу рағбат ба фарогирии малакаҳо афзун гардид.

Дар раванди мустаҳкамкунӣ шавқу рағбат аз миён рафт, зеро фаъолияти хонандагон якранг гардид. Ошкорсозии навъҳои фаъолиятҳое муҳим буд, ки таваҷҷуҳи хонандагонро ба гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ нигоҳ дошта, дастгирӣ кунад. Усули ҳал дар корбурди фаъолияти гурӯҳӣ барои хонандагон дар эҷоди қаринаҳои бозии дорои ҷузъҳо ва унсурҳои таҳқиқоти таърихӣ дар маводи баҳсу мунозира ва ғайра мебошад.

Дар доираи таҳқиқоти озмоишӣ нақши таҳқиқот ва худтаҳлили хонандагон оид ба натиҷаҳои фаъолияти инфиродӣ дар раванди ташаккули қобилияти таҳлилӣ муайян карда шуд. Масалан, яке аз имкониятҳои амалисозии ин кор, аз тарафи омӯзгор пешниҳод гардидааст.

Ба хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ супориш дода шуд, ки барои муайян кардани оқибатҳои шӯриш вазифаи зеринро иҷро кунанд: «Бо далелҳое шинос шавед, ки оқибатҳои шӯришро тавсиф мекунанд. Хусусиятҳои моҳиятии шӯриши Хӯқандро бо пур кардани сутуни чапи ҷадвал тартиб диҳед. Дар бораи моҳияти шӯриш дар ҳудуди Хӯқанд хулосаи умумӣ бароред».

Амалисозии ин вазифа тасдиқ намуд, ки аксарияти хонандагон дар раванди иҷрои амалҳо (ба эътибор нагирифтани чизҳои камаҳаммият, хулосаҳои нокифоя ё нопурра, таърифҳои нодуруст ва ғайра) ба иштибоҳҳо

роҳ медиҳанд. Омӯзгор ба хонандагон супориши корӣ дода, хатогиҳои онҳоро баррасӣ намуда, ба онҳо таваҷҷуҳ карда, усули иҷрои амалҳоро хотиррасон мекард.

Низомҳои озмоишии ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар хонандагон тавассути технологияи ташаккули тафаккури интиқодӣ пешбинӣ мегардад, ки истифодаи усулҳо ва равишҳои таҳлилӣ дар омӯзиши рӯйдодҳои таърихӣ имкон медиҳад, азхудкунӣ ва дар хотир нигоҳ доштани далелҳои таърихиро ба таври назаррас беҳтар созад.

Дар раванди озмоиши гузаронидашуда дар ду гурӯҳи хонандагон (ГО) ва (ГН) таҳқиқоти муқоисавӣ гузаронида шуд: яке дар таърих бо методҳои таълими классикӣ сару кор дошт ва дигаре аз методикаи таҳлилӣ истифода мекард. Пас аз ба итмом расидани омӯзиш санҷиш барои дараҷаи дониши далелу падидаҳои таърихӣ, инчунин қобилияти таҳлилӣ ва шарҳи маводи таърихӣ гузаронида мешавад.

Натиҷаҳои ин озмоиш тасдиқ карданд, ки гурӯҳи хонандагон, ки аз равишҳои таҳлилӣ истифода мебаранд, дараҷаи баланди дарки далелҳои таърихӣ, маҳорати таҳлил ва тафсири иттилоот, инчунин азхудкунии муносиби маводи таълимиро нишон доданд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки равишҳои инноватсионии тафаккури интиқодӣ метавонад як методи натиҷаовари ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни хонандагон бошад.

Асосан озмоиши ҷусторӣ марҳилаи асосии таҳлили раванди таълим ва ғанӣ гардонидани зеҳни таҳлилии хонандагон мебошад. Натиҷаҳои озмоиш барои муносибгардонии фанни таълимӣ ва методикаҳо, баланд бардоштани салоҳияти таҳлилии хонандагон истифода мешаванд.

Корҳои озмоишии анҷом дода шуда муҳосиба шуда натиҷагирӣ мешаванд. Ин рақамҳои ба даст оварда баёнгари он мебошанд, ки таълимгирандагон қобилияти таҳлилии хешро рушд додаанд ва қодир ба он мебошанд, ки барномаҳои таълимиро ба таври комил фаро гиранд. Ҳамзамон мо дар таълимгирандагон рушди таафккур, маҳорати таҳлилӣ ва ахзи

тасмимҳои дуруст роҷеъ ба ин ё он масоили таълимӣ ва дигар масоили марбут ба паҳлуҳои мухталифи зиндагӣ мушоҳида мекунем.

Дар анҷоми озмоиш маълум гардид, ки истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар омӯзиши таърих ба пурратар дарк ва ба хотир гирифтани рӯйдодҳои таърихӣ дар байни хонандагон мусоидат мекунад. Ин равиш на танҳо ба беҳтар шудани фаъолияти азхудкунии дарсҳо дар мактаб мусоидат мекунад, балки инчунин тафаккури интиқодӣ, малакаҳои таҳлилӣ, шарҳ додани иттилоот ва баровардани хулосаҳо дар асоси далелҳоро рушд медиҳад.

Аз ин рӯ, корбурди усулҳои таҳлилӣ дар омӯзиши фанҳои таърихӣ роҳи муносиби ташаккули ҳофизаи дастаҷамъӣ дар байни хонандагон буда, ба рушди қобилияти зеҳнии онҳо низ мусоидат мекунад. Равиши дар боло зикршуда ба омӯзгорон ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳангоми ба нақша гирифтани дарсҳо ва методикаҳои омӯзиши фанҳои таърихӣ муфид хоҳад буд.

Дар натиҷаи таҳлили озмоиши тасдиқкунанда ба даст овардашуда нишон дод, ки ҳангоми банақшагирии озмоиши педагогӣ ба консепсияи ибтидоии рушди қобилиятҳои таҳлилӣ як силсила тавзеҳот додан лозим аст.

Асоси озмоиши педагогӣ, мантиқи ташаккул ҳамзамон қобилиятҳои таҳлилӣ дар бар мегирад, ки коркарди муштараки ҷузъҳои маҳорати таҳқиқоти таърихиро дар назар дорад.

Дар ташкили дарсҳо модулҳои мушаххаси маърифатӣ ва марҳилаҳои пайдарпайи ташаккули маҳорат ворид карда шуданд.

Мувофиқи тарҳи пешниҳодшудаи маҳорати гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ санҷиш (маҷмуи супоришҳо) таҳия карда шуд, ки барои санҷиши методҳои гуногуни муайянкунии сабабҳо, тавсифоти муҳим ва оқибатҳои воқеии таърихӣ, корҳои ҷустуҷӯйи таҳлили таърихӣ ва ба амал баровардани равиши бонизом ба рӯйдодҳои таърихи самтгирӣ шудааст.

Шакли бомуваффақияти пешниҳоди маълумоти таърихӣ ба хонандагон муайянкунии ҷойгоҳ ва аҳаммияти баъзе равишҳои методӣ дар раванди

азхудкунии маҳорат муайян карда мешавад (таҳлили худшиносии хонандагон дар раванди кори анҷомшуда).

Амалисозии ин дигаргуниҳо имконият дод, ки дастурҳои методӣ барои иштирокдорони озмоиш такмил дода шавад.

Дар раванди озмоиши мазкур бояд вазифаҳои зерин муайян карда мешуданд:

- санҷидани дурустии фарзияи кории шароити ташаккули малакаҳои таҳлилӣ;

- муайянкунии самти рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди омӯзиши таҳқиқотӣ;

- муайянкунии дараҷаи дахлдори рушди қобилияти таҳлилии хонандагон;

- ошкор сохтани пайдошавии малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди ташаккул.

Озмоиши модулӣ дар солҳои 2024-2025 амалӣ карда шуда, ба сифати пойгоҳи таҳқиқотӣ МТМУ-и шаҳри Бохтар ва ноҳияҳои Кӯшониёну Данғара хизмат мекарданд.

Дар ин озмоиш омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки собиқаи кории аз 2 то 35 сола доштанд, иштирок намуданд.

Дар раванди гузаронидани озмоиши мазкур аз методҳои мушоҳида (маълумоти 98 дарсҳои озмоишӣ омӯхта шудааст), таҳлили маводи таълимии ҳайати омӯзгорон, мусоҳиба бо иштирокдорон ва хонандагон таҳлили корҳои озмоишии санҷишии хонандагон истифода шудааст.

Методикаи озмоишӣ, ки дар марҳилаи коркард истифода шудааст, ба маълумоти курси таърихи халқи тоҷик дар синфи IX асос ёфта буд.

Дар ҷараёни дарсҳои озмоишӣ се гунаи банақшагирии мавзуи дарсҳои баҳснок истифода шудааст. Дар гунаи ибтидоӣ пешбинӣ шуда буд, ки ҷузъҳои таркибии консепсияи амсилаи ташаккули малакаҳо дар қаринаи таърихи халқи тоҷик истифода шудаанд. Чунин гуна барои корбурд аз

ҷониби иштирокдорони таҳқиқот ҳангоми ташаккули қобилияти таҳлилӣ дар аввали нимсолаи таълимӣ пешбинӣ шудааст.

Гунаи дуюм ба ҳайати омӯзгорон равона шуда, барои сайқал додани малакаҳои таҳқиқоти таърихӣ оид ба курси таърихи халқи тоҷик, ки ба кори рушд додани малакаҳо дар давраи омӯзиши курси таърихи халқи тоҷик ҳамроҳ шуда буданд, нигаронида шуда буд.

Гунаи сеюми маҷмуи ба ҷузъҳои асосии таркибии малакаҳои таҳқиқотии таърихӣ, ки бо истифода аз курси таърихи халқи тоҷик ташаккул меёбанд ва барои аз худ кардани маводи таълимӣ ва ташаккул додани малакаи иҷрои маҷмуии рӯйдодҳои таърихӣ муҳтавои курси таърихи халқи тоҷик дар синфи IX (муассисаҳои таълимии пойгоҳи таҳқиқот) ба кор бурда шуд.

Натиҷаҳои озмоишро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор медиҳем.

Ҳангоми гузаронидани ташхиси дараҷаи ибтидоии ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон дар раванди озмоиш усулҳое истифода мешуданд, ки дар озмоиши муқарраркунанда дар амал санҷида шуданд.

Шарҳу тафсири маълумот аз кори санҷишии хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва санҷиш дар тавсифномаҳое, ки дар раванди озмоиш гирифта шуда буданд, фарқияти назаррасро ошкор накарданд.

Дараҷаи рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон, новобаста аз навъе, ки онҳо муайян карда мешаванд, бо дарки маҳдуди таҳлили фаъолият, номуттаасилии бозгӯи маълумоти таърихӣ ва ҷузъҳои таркибии маҳорати гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ тавсиф мешавад.

Коркарди пойгоҳи ангезавии ташаккули малакаҳои таҳлилӣ дар дарси муқаддимавии курси таърихи халқи тоҷик дар синфи IX оғоз ёфт.

Дар ин машғулияти дарсӣ вазифа гузошта шуда буд, ки ба хонандагон зарурати фарогирии маҳорати таҳлили раванд ва далелхои таърихӣ ҳамчун асоси таҳқиқоти таърихӣ нишон дода шавад.

Масалан, ҳамин гуна машғулият дар аввали нимсолаи якум дар яке аз мактабҳои шаҳри Бохтар гузаронда шуд.

Омӯзгор мутобиқсозии кор бо иқтибосро ба кор бурд. Ба сифати иқтибос барои дарси муқаддимавӣ иборақои Е. Брагинский «Руҳияи кунҷковӣ ва таҳлил» оварда шуданд. Ба хонандагон пешниҳод гардида буд, ки андеша намоянд, чаро ин мисоли мушаххаси таърихшиноси маъруф ҳамчун иқтибос барои дарс дода шудааст.

Омӯзгор минбаъд он чиро, ки бисёр таърихшиносон дар замонҳои гузашта ва ҳамакнун вазифаи асосии омӯзиши таърих – барқарор намудани рӯйдодҳои таърихӣ мешуморанд, бозгӯ намуд.

Аммо ба ҳар сурат, ақидаҳои алтернативии Февр Л. низ садо дода, ба аҳаммияти на танҳо рӯйдодҳо, балки ба бозмулоҳизаронӣ ва таҳлили онҳо аз тарафи таърихшинос таъкид карда шудааст, зеро ӯ таъкид мекунад, ки муаррих, на танҳо ҳодисаҳоро бояд бидуни қарина ё таҳқиқот сабт кунад, балки барои мулоҳиза ва тавзеҳ додани рӯйдодҳои мавҷуда кӯшиш намояд.

Февр Л. дар назар дорад, ки хонандагон дар раванди омӯзиши таърих бояд на танҳо рӯйдодҳоро дар хотир нигоҳ дошта, дар қарина таҳқиқ карда, хулосаҳои мувофиқ баровардa тавонанд, балки инчунин ба рушди тафаккури таҳлилӣ, қобилияти худтаҳлил ва шарҳ додани маълумоти таърихӣ қодир бошанд.

Равиши Февр Л. ба он нигаронида шудааст, ки хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на танҳо дониш ва маҳоратро фаро гиранд, балки далелҳои таърихи гузаштаро тавзеҳ дода, бо қобилияти мушоҳидаи робитаҳои сабабу оқибат ва сохтани хулосаҳои шахсӣ дар асоси маълумоти озодона паҳншавандаро аз худ намоянд.

Омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мавзуи баррасиро ба забон овард: «Муҳимтарин ҳадаф аз донистани таърих чист: тасдиқи маълумоти таърихӣ ё шарҳу тафсири он?».

Зимни суханронӣ теъдоди бештари хонандагон фикри худро иброз намуда, чунин баён доштанд, ки барои он ки таърихро аз худ кунанд, онҳоро лозим аст, ки рӯйдодҳои таърихиро бо шарҳу тавзеҳашон донанд ва ҳамзамон тамомии мавонеи пайдошударо дар ин масир аз сари роҳи хеш дур кунанд ва

он гоҳ бо итминони комил метавон гуфт, ки онҳо дар масири таърихазбаркунӣ муваффақ маҳсуб мешаванд. Ин нукта яке аз паҳлуҳои асосии ин матлаб ба ҳисоб меравад.

Омӯзгор таъкид кард, ки М. Блок, Е. Барагинский ва дигар олимони маъруф ба таърих ҳамчун имкони барқароркунии манзараи воқеии равандҳо ва далелҳои замони гузашта ва ҳам ҷузъи мустақили эҷодӣ таваҷҷуҳ намудаанд.

Аз ин рӯ, дар синфҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳлили таърихро ба роҳ монда, на танҳо барои дарки маълумоти таърихӣ, балки барои роҳандозии фаъолияти таҳлилӣ ва мулоҳиза оид ба маълумоти таърихӣ низ кор мекунад.

Чаро мустақилона таҳлил кардани рӯйдодҳо талаб карда мешавад?

Баъд аз ин омӯзгор аз Ф. Энгелс ва М. Блок иқтибос меорад, ки маълумоти (матнҳо) таърихӣ танҳо вақте бозгӯ мешаванд, ки муҳаққиқ маҳорати пурсиданро дорад.

Таърихнигор бояд «саволнома»-и худро тартиб диҳад ва «саволнома»-и ба таври сохторӣ мураттабгардида ба андешаи маҷозии яке аз шахсияти маъруф «ҷазбкунанда барои аррамайдаи манбаи ҳуҷҷатӣ» хидмат мекунад.

Таълимгирандагон вазифадор карда шуданд, ки рӯйхати супоришҳоро барои омӯхтани як ҳодисаи фарҳангию таърихӣ, шабеҳ шӯриш таҳия кунанд. Дар ҷараёни баррасии ин супориш таълимгирандагон он масоиле, ки марбут ба исёну шуриш мебошад, аз қабили сабабҳои шӯриш, ҷараёни шӯриш, таносуби неруҳо ва асмоли инро мушаххас карданд. Вале таълимгирандагон мушаххас карда натавонистанд, ки шуриш дар заминаи кадом замина омӯхта мешавад ва инчунин шуриш бо кадом натиҷа меанҷомад.

Омӯзгор ба хонандагон чунин савол дод: «Сабабҳои» далелҳои таърихӣ чи маъно доранд? Ба ин савол посуххҳои зерин гирифта шуданд:

«Сабаб чизест, ки бе он ҳеҷ оқибате наметавонист бошад»;

«Сабаб вақте ҳастанд, ки ба чизе таъсир расонида мешавад»;

«Бе ангеза баҳонаҳои шӯришро фаҳмидан мумкин нест».

Дигар омӯзгорон ҳамчун иштирокдорони озмоиш, инчунин дараҷаи мувофиқи тафсилотро нишон доданд.

Таҳлили посухҳо дар корҳои муассисавӣ нишон медиҳад, ки хонандагони синфҳои боло дар бораи сабабҳои раванду далелҳои таърихӣ сарфаҳм рафтаанд. Аммо ба ҳар ҳол, тасаввуроти мазкур, чунон ки озмоиш аз баёни ҷавобҳои хонандагон нишон медиҳад, ба таври худбахудӣ ташаккул ёфта, дар дараҷаи зершуур эътироф мешаванд. Аз ин рӯ, аз ҷониби хонандагон муайян кардани таърифҳои «сабаб» ва «оғозӣ» далелҳои таърихӣ ҳеҷ гоҳ худсарона нест.

Омӯзгор посухҳои хонандагонро ба низом даровара, пешниҳод кард, ки ин таъриф муайян карда шавад: «Муносибати байни сабабу натиҷаро робитаи сабабу оқибат меноманд».

Равишҳои омӯзгор дар ин дарс ҷиҳати кӯшиши равшан кардани идроки хонандагон дар бораи мазмуни таърифи «моҳият» бенатиҷа аст.

Омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ моҳияти ин шарҳу тафсирро чунин нишон додааст: «Моҳияти падида хусусияти хос аст, ки бидуни он шарти зарурӣ аҳаммияти худро аз даст медиҳад».

Дар раванди озмоиш иштирокдорон пай бурданд, ки маҳз мафҳуми муҳтаво барои хонандагон ҳангоми азхудкунии малакаҳои таҳлилӣ мушкилиҳои зиёд ба бор меорад.

Омӯзгор минбаъд қайд намуд, ки ҳангоми аз худ намудани маълумот дар бораи рӯйдоди таърихӣ ҳам сабабу муҳтаво ва ҳам паёмадҳоро донистан зарур мебошад.

Банди оид ба пурсиш, ки мероси таърихӣ аз чӣ иборат аст, барои хонандагон мушкилиҳои ҷиддӣ ба миён наоварда, чунин натиҷаҳо ба даст омад:

«Аз оқибатҳои ногузири амалҳои худ наметавон фирор намуд». Дар охири дарс омӯзгор ба масъалаи мазмуни иқтибосе, ки ҳамчун эпиграф пешниҳод шудааст, баргашт. Дар раванди мубоҳиса хонандагон чунин фикр

баён карданд, ки ин иқтибоси ба сифати эпиграф ба дарс овардашуда, аз он сабаб аст, ки «Ф. Энгелс барои таърихшинос на танҳо далелҳои таърихӣ, балки донистани оқибатҳои амали худ низ муҳим аст».

Сипас, омӯзгор тавзеҳ дод, ки омӯзиши мустақилонаи далелҳои таърихӣ азхудкунии ҳатмии малакаҳоеро дар назар дорад, ки сабаб, муҳтаво, паёомадҳоро муайян мекунад ва дарки таърих ба фаъолияти зеҳнӣ табдил меёбад.

Коркарди пойгоҳи ҳавасмандгардонии азхудкунии малакаҳои гузаронидани таҳқиқоти таърихӣ дар дарсҳои минбаъда бо тавзеҳи амалии қолабҳо ва намунаҳои таҳқиқоти таърихии рӯйдодҳо ва падидаҳо аз ҷониби омӯзгор якҷоя карда шуд. Дар раванди таҳқиқот ин ҳадаф дар ду марҳила амалӣ карда шуд. Дар баъзе мавридҳо, барои нишон додани намунаи таҳқиқоти мукаммали таърихӣ дарсҳои алоҳида истифода мешуданд.

Ҳалли мушкилот бо истифода аз супоришҳои зеҳнии таҳияшуда низ анҷом ёфта метавонист. Супоришҳои мазкур иборат аз як қолаби иҷрои таҳқиқоти таърихӣ дар шакли бештар аёнӣ ва мухтасар иборат буда, кори мустақилонаи хонандагонро дар дарс барои азхудкунии амалҳо ташкил мекарданд. Барои омӯзгороне, ки дар озмоиш иштирок доштанд, гунаи кор бо супоришҳои барзиёди мураккаб мувофиқ ва муносиб баромад. Ҳамин тариқ, лоиҳаи дарсҳо ва семинарҳои махсус, ки барои пешниҳоди қолаби таҳқиқоти таърихӣ пешбинӣ шудаанд, қатъ карда шуд.

Хулосаи боби 3

Дар рушди тафаккури интиқодӣ, маҳорати таҳлилӣ ва баҳодиҳии далелҳои таърихӣ, сабабу оқибатҳои онҳо равишҳои методӣ, тарзҳо, усулҳо ва воситаҳои ташаккули тафаккури интиқодӣ дар давраи азхудкунии донишҳои таърихӣ нақши муҳим доранд. Корбурди технология ва усулҳои гуногун ба хонандагон кумак мекунад, ки на танҳо далелҳоро мулоҳиза намоянд, балки инчунин муносибатҳои ниҳонии байни рӯйдодҳоро бубинанд, қобилияти андешаи мустақилонаро инкишоф диҳанд.

Ширкат дар баҳсу суханронӣ ва дигар нишасту гуфтугӯҳо ва боз корҳои мухталиф дар замина омӯзиши сарчашмаю манбаъҳо ба таълимгирандагон дар масъалаи омӯхтан ва аз бар кардани ҳодисаҳои таърихӣ кумак мекунанд. Инчунин ин қабил корҳо ба таълимгирандагон кумак мекунанд, ки малакаҳои таҳлилии онҳо ташаккул ёфта, онҳо ба масъалаҳои таърихӣ бештар ворид шуда онҳоро дарк кунанд.

Корбурди технологияҳои иттилоотию иртиботӣ, воситаҳои таълими чандрасонаӣ ва рӯнамоиҳои аёнӣ низ ба рушди тафаккури интиқодӣ дар хонандагон мусоидат намуда, раванди таълимро шавқовар ва дастрас мегардонад.

Агар мо хоста бошем, ки хонандагон ва таълимгирандагон ба таври мустақилона даст ба кор шаванд ва барои ба даст овардани ин ё он иттилоот ва ё ахбор ковишҳои илмӣ анҷом диҳанд, моро лозим аст, ки қабл аз ҳама барои ин кор шароит муҳайё кунем, яъне ба он маъно, ки шароит шарти аввали иҷрои ҳамагуна корҳост, он ҳам шароити муносиб, ки воқеан замина барои иҷрои воқеии корҳо шавад. Сонияи, дар ин масир истифодаи метод ва усулу равишҳо хеле муассир мебошанд. Таҳияи шароит ва ба кор гиритфани усулу равишҳои дархӯр тафаккури интиқодии таълимгирандагонро такон дода ба онҳо дар заминаи аз худ кардани донишҳои таърихӣ кумак намуда, имкон фароҳам меорад, ки онҳо ба танҳоӣ ин ё он ҳодисаро таҳлил намуда, онро аз паҳлуҳои мухталиф арзёбӣ намоянд. Яъне барои андеша ва фикри хеш далоили муътамад ба даст биоваранд.

Озмоиш нишон дод, ки ҳамгироии методҳо ва супоришҳои таҳлилӣ дар таълими таърих на танҳо дараҷаи дониши хонандагонро аз ин фан хеле беҳтар менамояд, балки ба амиқтар омӯхтани воқеаҳои таърихӣ, рушди малакаҳои таҳлили интиқодӣ ва ташаккули маҳоратҳои мустақилона таҳлил ва тавсиф кардани рӯйдодҳои таърихӣ имконият фароҳам меоварад.

Ошкор карда шуд, ки хонандагон аз рӯйи ин амсила таҳсилкунанда ба омӯзиши далелҳои таърихӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, дар баррасиҳо фаъолона иштирок намуда, ба таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ бо мулоҳизаи

бештар иқдом мекунанд. Ин нукта шаҳодат медиҳад, ки дар хонандагон на танҳо маҳоратҳо, балки малакаҳои тафаккури интиқодӣ низ рушд меёбанд, ки он ҷузъи асосӣ барои дарки мураккабӣ ва гуногунҷанбагии раванди таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, корбурди технология барои рушди тафаккури таҳлилӣ ба таҳлили амиқи иртиботи хонандагон бо гузашта, имрӯз ва оянда мусоидат мекунад, ки барои ташаккули дарки бошууронаи таърих ва тарбияи бошууронаи шаҳрвандӣ аз аҳаммияти калидӣ бархӯрдор мебошад.

Дар маҷмуъ, натиҷаҳои озмоиш тасдиқ мекунанд, ки корбурди такмилоти техникӣ барои рушди тафаккури таҳлилӣ ҳангоми таълими фанни таърих дар дарсҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон як воситаи тавонои ташаккул додани на танҳо дониши густурда, балки маҳорат ва малакаҳои зарурӣ барои иҷтимоисозии бомуваффақият дар марҳилаи кунунӣ, ки барои такмили раванди педагогӣ ва рушдёбии имконниятҳои фардии ҳар як хонанда самтҳои нав ва роҳи ҳалҳои замонавиро фароҳам менамояд.

Метавон чунин натиҷа гирифт, ки амсилаи озмоишӣ дар заминаи тараққии ҳофизаи таърихии таълимгирандагон ва инчунин мукаммалгадонии тафаккури таҳлилӣ бо таваҷҷуҳ ба усули ҳамгирои омӯзиш мухталиф ва хеле пурмуҳтавою жарф бошад.

Бо дарназардошти натиҷаҳои ин амсила, хулосаҳо чунинанд:

I. Рушду такони тафаккури интиқодӣ: таълимгирандагоне, ки дар ҷараёни ин барнома ширкат меваразанд, дар онҳо дар заминаи таҳлил ва андешаронӣ ва овардани далелу бурҳонҳои амиқ барои исботи ин ё он андешаи хеш такони ҷиддие ба амал меояд. Ва ин таълимгирандагон он қадар рушду тараққӣ мекунанд, қодир ба ироаи андеша ва назароти муҳимми ҳаёту зиндагӣ мегарданд, яъне онҳо аз назари андешаронӣ ва овардани далоили муътамад то ба ин ҳад рушд мекунанд.

II. Ҳавасмандсозии шавқу рағбат ба таърих: ҳамгироии усулҳои таҳлилӣ дар раванди омӯзиши таърих раванди таълимро интерактивӣ ва шавқовар мегардонад, ки дар навбати худ таваҷҷуҳи хонандагонро ба фанни таърих меафзояд. Хонандагон ба омӯзиши таърих бештар ҳавасманд

мешаванд, зеро онҳо арзиш ва аҳаммияти иттилооти таърихиро дар замони муосир дарк мекунанд.

III. Такмилдиҳии қобилияти таҳлилӣ: амсилаи озмоишӣ барои такмил додани малакаҳои таҳлилӣ, ба монанди қобилияти таҳлили интиқодии манбаъҳо, муайян кардани робитаҳои сабабу оқибат ва омӯзиши ҷанбаҳо ва андешаҳои гуногун кумак мекунад. Ин малакаҳо на танҳо барои фаъолияти таълимӣ, балки барои рушди шахсии хонандагон аҳаммияти калидӣ доранд.

IV. Рушди ҳофизаи таърихӣ: хонандагон дарк мекунанд, ки ҳофизаи таърихӣ дар тарбияи мансубияти миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва шуури иҷтимоӣ, ки дар ташаккули муносибати эҳтиромона ба таърихи ҳамватанон ва кишварҳои хориҷӣ мусоидат мекунад, аҳаммияти ҳофизаи таърихӣ дорад.

V. Азхудкунии малакаҳои худомӯзӣ: амсилаи хонандагонро ба ҷустуҷӯйи мустақилонаи иттилоот, баррасӣ ва муттаҳидсозӣ ҳавасманд месозад, ки ҷузъи асосии таълими бефосила мебошад. Хонандагон савол доданро меомӯзанд, кӯшиш мекунанд, ки ҷавоб пайдо карда, озмоиши шахсии худро мубодила кунанд.

VI. Мутобиқшавӣ ба шароити кунунӣ: дар замони технологияҳои иттилоотӣ селаи иттилоот афзоиш ёфта, қобилияти тафаккури таҳлилӣ аҳаммияти ҳалкунанда пайдо мекунад. Амсилаи озмоишии рушди ҳофизаи таърихӣ тавассути ташаккули тафаккури таҳлилӣ хонандагонро барои ҳамкории босамар бо иттилоот омода мекунад, ки асоси муваффақият дар ҷаҳони муосир мебошад.

Хулласи калом, амсилаи озмоишӣ на фақат ба як ҷиҳат ҳамчун василаи санҷидашуда барои мулоҳизаи амиқи дарки таърихӣ хизмат мекунад, балки барои рушди интиқоди ақлонӣ дар хонандагон мусоидат мекунад. Вақте таълимгирандагон ҳодиса ва воқеаҳои таърихиро меомӯзанд дар онҳо малакаҳои таҳлилӣ ва қобилияти дарку фаҳми сабабу натиҷаи он ҳаводис ба амал меояд. Ин амалҳо таълимгирандагонро дар ҷараёни ҳаёту зиндагӣ ва дарёфти мавқеи зиндагии онҳо дар ҳаёт кумак мерасонад. Ин фаъолиятҳо боиси боло рафтани сатҳи донишу малака ва дигар сифатҳои касбии таълимгирандагон мешавад.

ХУЛОСА

Дар хулоса натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон дода шуда, натиҷаҳо ва мушоҳидаҳо ҷамъбаст гардида, хулосаҳои мушаххас броварда шуда, дурнамои омӯзиши минбаъдаи мавзуъ муайян карда шудааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ:

1. Раванд ва натиҷаҳои озмоиши анҷомёфта ба муайян кардани дурустии фарзияи пешниҳодшуда мусоидат карданд. Дар назар дошта шуда буд, ки ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон метавонад ба рушди ҳам шуури таърихӣ, ҳам дараҷаи умумии фарҳангии онҳо мусоидат намояд. Маълумоти озмоишӣ фарзияи таҳқиқотро тасдиқ намуда, имкон дод, ки шароити пешниҳодшудаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шаванд [1-М].

2. Усулҳои пешниҳодшудаи ташаккули малакаҳои таҳқиқотии таърихӣ ба амалисозии рушди имкониятҳои азхудкунии таърих мусоидат мекунад. Дар асоси нуктаҳои равиши инфиродӣ, омӯзиши методологӣ, педагогӣ, психологӣ ва маводи методӣ раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ дар асоси мантиқи рушди қобилияти маърифатии хонанда, аммо на кори таҳқиқотии самти таърих амалӣ карда шавад [5-М].

3. Амсилаи омӯзиши озмоишӣ ба равишҳои низомнокӣ ва шуурнокии фаъолият асос ёфтааст. Равиши бонизом ҳамчун пойгоҳи таълими таърих, асоси ташкили раванди ташаккули малакаҳо ва заминаи сохтани худи раванди ташаккули малакаҳо истифода мешавад. Шарти асосӣ мулоҳизанокии амалҳои омӯзгор ва хонандагон аст. Мулоҳизанокии омӯзгор дар ташаккул ва тарҳрезии ҳадафманди раванд, мулоҳизанокии хонандагон тавассути воридсозии равишҳои педагогӣ ва ташкили назорати мустақилона таъмин мегардад.

Дар ин замина, омӯзгор нақши роҳнамо, мушовир ва ҳамоҳангсозро мебозад, ки барои хонандагон фазои мусоидро барои кашфиёт ва омӯзиши мустақилона фароҳам меорад. Омӯзиши озмоишӣ ба хонандагон имкон

медиҳад, ки донишро на танҳо аз манбаъҳои анъанавӣ, балки тавассути таҷрибаҳои шахсӣ ва таҳлили натиҷаҳо ба даст оранд. Ин равиш ба инкишофи тафаккури интиқодӣ, қобилияти ҳалли мушкилот ва қабули қарорҳои мустақил мусоидат мекунад.

Илова бар ин, омӯзиши озмоишӣ дар ташаккули малакаҳои коммуникативӣ нақши муҳим дорад. Хонандагон дар ҷараёни омӯзиш бо ҳам муошират мекунанд, фикру ақидаҳои худро баён мекунанд, баҳс мекунанд ва дар ҳалли масъалаҳои умумӣ ба мувофиқа мерасанд. Ин малакаҳо барои муваффақият дар ҳаёти шахсӣ ва касбӣ аҳаммияти калон доранд [4-М].

4. Бо такя ба мулоҳизаҳои дар боло зикршуда, таҷрибаи таҳқиқотӣ имкон дод, ки принсипҳои методологии зерин барои ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон таҳия карда шаванд:

– дар раванди ташаккули қобилияти таҳлилӣ бояд на мантиқи омӯзиши хронологияи таърихӣ, балки мантиқи инкишофи қобилияти маърифатии хонандагон афзалият дошта бошад;

– истифодаи равиши маҷмуӣ ҳамчун пояи методологии гузаронидани таҳлили таърихӣ дар муассисаҳои таълимӣ зарур аст;

– таҳияи муназзами раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ дар асоси ҳамоҳангии ҷузъҳои ҳавасмандкунанда, муҳтавоӣ ва вазифавӣ ба роҳ монда шавад;

– таҳлили сохтори малакаи таҳқиқоти таърихӣ гузаронида шавад;

– муайян намудани ҷанбаҳои (қисматҳои) асосии дарс, ки ягонагии ҳам муҳтаво ва ҳам иштирокдорони равандро таъмин месозад;

– дар ин масир боястӣ тавоноии таҳлил кардан дар чаҳорчӯби корҳои умумӣ ва қолаби корҳои ёрирасон роҳандозӣ карда шавад;

– дар хонандагон вуҷуд доштани дараҷаи муайяни рушди тафаккури консептуалӣ, мантиқӣ ва худбаҳодиҳӣ ба назар гирифта шавад;

– таъмини хонандагон бо дониши мантиқӣ, ки истифодаи мустақилона ва огоҳонаи малакаҳои ҳосилшударо кафолат медиҳад;

– самтнок гардонидани усулҳои ташаккули малака дар муҳтавои дарс;

– танзими раванди ташаккули қобилиятҳо дар асоси фаъолияти муташаккилонаи ислоҳӣ ва ташхисии омӯзгор ба роҳ монда шавад;

– мутобиқсозии фаъолияти хонандагон дар самти худтанзимкунии раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ ва натиҷаҳои кори мустақилона таъмин карда шавад [1-М].

5. Дар раванди таҳқиқот ошкор гардид, ки раванди ҳадафмандонаи таҳсилот бо риояи қаринаи мазкур фаъолияти ақлонии хонандагонро зиёд намуда, дар қобилияти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба омӯзиши рӯйдодҳои таърихӣ бо мантиқи мувофиқ, дар рушди робитаҳои ташкилшаванда ва мулоҳизанокии фаъолият зоҳир шудааст [4-М].

6. Дар раванди таҳқиқоти мазкур тамоюл ба тафриқаи дараҷавии ташаккулёбии малакаҳои таҳлилӣ ошкор гардид. Дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки дар ибтидои татбиқи таълими амалигароёна мушкилот дар арзёбии мувофиқати корҳои таълимӣ ба сатҳи инкишофи маҳоратҳо ба назар мерасид. Фарқияти байни сатҳҳо на аз рӯйи мантиқ ва пайдарҳамии баён, балки аз рӯйи такрори ҳодисаҳои таърихӣ муайян мегардид. Дар натиҷаи истифодаи маҷмуи вазифаҳои таҷрибавӣ дар охири таҳқиқот, тафовут дар сатҳи ташаккули маҳоратҳо чунин зоҳир шуд: аз 9% то 15% хонандагон сатҳи баланд, аз 40% то 70% сатҳи миёна ва аз 20% то 30% дар сатҳи пасттарини рушди маҳоратҳо қарор доштанд [2-М].

7. Дар раванди озмоиш монеаҳое ошкор карда шуданд, ки барои муайян кардани қобилиятҳои маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон доданд. Ҳангоми пешниҳоди фарзияи корӣ дар назар дошта шудааст, ки ташаккули самараноки малакаҳои таҳлилӣ дар ҳолати дар хонандагон вуҷуд доштани дараҷаи муқарраршудаи ташаккули худмулоҳизанокии консептуалӣ ва мантиқӣ имконпазир аст. Дар робита ба ин, тағйироти назаррас дар рушди малакаҳои таҳлилии хонандагон гувоҳӣ медиҳад, ки дараҷаи қобилияти маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба амалӣ гардидани натиҷаҳои пешбинишуда

мусоидат мекунад. Аз дидгоҳи дигар, дар раванди таҳқиқот дараҷаи нокифояи азхудкунии малакаҳо аз тарафи хонандагон ошкор гардид. Мушкилоти калонтарин барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳқиқоти инфиродӣ дар бораи рӯйдодҳо ё падидаҳои таърихӣ ва мустақилона шарҳ додани объектҳои таҳқиқоти таърихӣ буд. Ин тасдиқ мекунад, ки қобилияти маърифатии хонандагон, бахусус худвокуниш ба онҳо имкон намедиҳад, ки ба азхудкунии босуръати амалҳои таҳлилӣ муваффақ шаванд. Бояд ба назар гирифт, ки такмили фаъолияти маърифатии хонандагон ва ташаккули маҳорату малакаҳо ба таври мувозӣ сурат мегирад. Ҳамин тавр, мутаносибан, ба феҳристи пешниҳодҳо оид ба такмил додани раванди ташаккули малакаҳои таҳлилӣ илова бояд намуд.

Зарур дониста мешавад, ки фосилаи замонии раванди ташаккули малакаҳо васеъ карда шавад. Мо дар ин ҷадвал марҳилаҳои дахлдори кор оид ба ташаккули малакаҳои таҳлилии хонандагон ва нуктаҳои асосии онҳоро пешниҳод мекунем [5-М].

Марҳилаҳои омӯзиш оид ба ташаккули малакаҳо:

1. Марҳилаи омодагӣ;

2. Марҳилаи ташаккулдиҳанда;

3. Марҳилаи ниҳоӣ;

4. Синфи IX.

8. Тамрини ҷузъҳои ҷудогона ва таркибии ин амсилаи ташаккули маҳоратҳо аз муайян кардани сабаб ва оқибатҳои рӯйдодҳои таърихӣ, муайян кардани асосӣ ва дуюмдараҷа, иҷрои муқоиса, хулосаҳо ва ғайра иборат аст.

Коркарди ҷузъҳои асосии таҳқиқоти таърихӣ ва роҳҳои гуногуни иҷрои амалҳо бо истифода аз равишҳои педагогӣ, азхудкунии малакаҳои амалӣ ва азхудкунии малакаҳои асосии таҳлилӣ. Гузаронидани таҳқиқот дар бораи далелҳои таърихӣ дар асоси равишҳои гуногун ба рӯйдодҳои таърихӣ ва манбаъҳои ғайристандартии иттилоот [3-М].

9. Ба даст овардани натиҷаҳо ҳангоми рушди малакаҳои таҳлилӣ аз дараҷаи ҳадафманд будани амали омӯзгор вобаста аст. Ба назар мерасад, ки

доираи умумии малакаҳои маърифатии хонандагонро дар стандартҳо ва барномаҳои таълимӣ муайян намуда, ба омӯзгорон оид ба сохтор, пайдарпайӣ ва марҳилаҳои ташаккули малакаҳои муҳимтарин як қатор тавсияҳои махсуси тафсилоти талаботи стандартҳои таҳсилотиро фароҳам овардан мумкин аст [5-М].

10. Раванди рушди малакаҳои таҳлилӣ дар шароити пурзӯр шудани иқтидори роҳбарияти таълимӣ самараноктар сурат мегирад. Имконпазир мешуморем, ки ин муассирӣ ба туфайли ба матни маводи таълимӣ ворид кардани қолабҳои мувофиқ ва намунаҳои иҷрои амалҳо - масалан, ҷустуҷӯйи сабабҳои рӯйдодҳои таърихӣ, мисолҳои идроки рӯйдодҳои таърихӣ бо истифода аз навъҳои гуногуни тафаккур ва ғайра муяссар мегардад. Методологияи маводи таълимӣ мувофиқи мантиқ ва дараҷаҳои ташаккули малакаҳо ҳадафмандона роҳнамоӣ мегардад [1-М].

Робитаи бисёрфаннии курсҳои таърих ва ҷомеашиносӣ, ба он унсурҳои муҳтавои охирин, ки ба хонандагон барои аз худ намудани низоми консептуалӣ, методҳои таҳқиқоти иҷтимоию гуманитарӣ ва ғайра имкон медиҳанд, таваҷҷуҳ дода, мустаҳкам кардан лозим аст.

11. Дар ташаккули малакаи таҳлилӣ дараҷаи тахассуси омӯзгорон накши асосиро мебозад. Бартариҳои чунин курсҳоро дар раванди бозомӯзии омӯзгорон низ метавон истифода бурд [3-М].

12. Баргузории таҳқиқот имкон дод, ки вобастагии мутақобилаи наздики мушкилоти вижаи дарс, ки дар онҳо мақсади бартаридошта, рушд ва тағйир додани самти таълим дар асоси худтанзимкунӣ ва худназораткунии хонандагон мебошад, дар раванди таълим тасдиқ карда шавад [4-М].

Мо чунин мешуморем, ки камбудиҳои мавҷуда таҳқиқоти иловагии назариявӣ ва озмоиширо талаб мекунанд.

13. Дар ҷараёни озмоиш ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташаккули ҳофизаи таърихӣ дар раванди таълим бо истифода аз технологияи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ таҳлил карда шуданд. Бо дарназардошти таҳлилҳои гузаронидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамгироии методҳои

рушди тафаккури таҳлилӣ ҳангоми омӯзиши таърих на танҳо талабот, балки вазифаи ҳатмии ивазнашавандаи низоми таҳсилоти муосир низ мебошад [2-М], [4-М].

14. Мушаххас карда шуд, ки истифодаи равишҳои таҳлилӣ дар ҷараёни аз худ кардан ва омӯхтани таърих нафақат ба донистани ҳодиса ва падидаҳои таърихӣ кумак мерасонад, балки дар таълимгирандагон андешаи интиқодӣ ва дигар маҳоратҳои касбиро тарбия мекунад. Чунин корҳо, дар маҷмуъ, ба рушду нумуи инсон ва шакл гирифтани хислати он ва мавқеи мадании ӯ мусоидат мекунад [5-М].

15. Муқаррар гардид, ки рушди тафаккури таҳлилӣ тавассути таҳлили таърихӣ ба ташаккули эҳтиром ва ифтихормандии амиқ ба мероси таърихӣ дар хонандагон, дарки аҳаммияти ҳифзи ҳофизаи таърихӣ барои наслҳои минбаъда мусоидат мекунад. Хонандагони МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди интиқоли озмоиши таърихӣ, саҳмгузорӣ дар тарбияи шуури шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ накши шахсии худро дарк мекунанд [3-М].

16. Муайян карда шуд, ки принсипи бунёдӣ ин технологияи рушди тафаккури таҳлилӣ, интерактивӣ ва ҷолибтар кардани раванди таълим барои иштирокдорони раванди таълим, баланд бардоштани хоҳиши омӯхтани таърих, ҳавасманд кардани фаъолияти фаъоли таълимӣ, мусоидат ба азхудкунии бомуваффақияти маводи таълимӣ мебошад [2-М], [4-М].

Ҳамин тариқ, ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон ва такмили техникии тафаккури таҳлилӣ вазифаи мураккабест, ки равиши гуногунҷабҳа ва ҳамкории наздики муассисаҳои таълимӣ, ҳайати омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳоро талаб мекунад. Ҷорӣ намудани ин амсилаи таълим ҳам ба баланд бардоштани сифати таълим ва ҳам барои муайян кардани принсипҳои асосии рушди мулоҳизаи интиқодии равандҳои таърихӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми мероси фарҳангию таърихӣ мусоидат мекунад.

Мо чунин мешуморем, ки камбудиҳои мавҷуда таҳқиқоти иловагии назариявӣ ва амалиро талаб мекунанд.

Тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал:

1. Муҳите, ки дар чорабиниҳои фарҳангию иҷтимоӣ ба таври сунъӣ аз тарафи омӯзгорон амсиласозӣ мешавад, ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ таъсири калон мерасонад. Муҳим он аст, ки чорабиниҳои баргузоршаванда на ҷанбаи маҳдуди таълимӣ, балки ба иштироки шахсии хонандагон дар ин чорабиниҳо ва фаъолияти бевоситаи бошууронаи онҳо нигаронида шавад.

2. Равиши шахсию фаъолиятӣ дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ ва малакаҳои тафриқавӣ ва таснифии арзишҳо нақши ҳалкунанда дорад.

3. Омил ва сарчашмаҳои иттилоотии зерин ба ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон таъсири мусбат мерасонанд:

- маҷмуи таҳқиқоти таърихӣ;

- адабиёти публитсистии ба озмоиши замони гузашта асосёфта дар тавсифи рӯйдодҳои ҷорӣ ва муайяншуда;

- китобҳо дар бораи олимон, илм ва дастовардҳои он, ки ҷузъи раванди таърихӣ низ мебошанд;

- адабиёти таълимии дар осори таърихшиносон пешниҳодшуда ба дарки гурӯҳи синну солии хонандагон мувофиқ;

- асарҳои бадеӣ дар мавзуъҳои таърихӣ, ки дар онҳо дар баробари тахайюлот далелҳои муътамади дар риштаи ривоят бофташуда ҷой доранд;

- нишондодҳои субъективии шоҳидони айнӣ, ки рӯйдодҳои муҳимми таърихиро аз сар гузаронидаанд, инчунин иштирокдорони бевоситаи ин рӯйдодҳо.

4. Ба ташаккули ҳофизаи таърихӣ, пеш аз ҳама, сифати дониш дар соҳаи таърих таъсир мерасонад. Ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳофизаи таърихӣ метавонад ниёзи табиии инсоне бошад, ки аз таъсири гузаштаи ватани худ дар рушди минбаъдаи он огоҳ аст. Ҳамин тавр, тамоми фаъолияти инсон ва ҷомеа бевосита ба ҳофизаи таърихӣ вобастагӣ дорад.

5. Таъсири беруна ҳофизаи таърихиро ташаккул дода, мавҷудияти субъектро ҳамчун инсон таъмин мекунад.

6. Содасозии ҳофизаи таърихӣ дар омӯзиши анъанаҳои халқи худ ифода меёбад, вале арзиши онҳоро набояд нодида гирифт, зеро шавқу рағбат ва орзумандӣ ба онҳо низ боиси таваҷҷуҳи минбаъдаи ҳофизаи таърихӣ ба маънои васеи он мегардад.

7. Шарти асосии таъмини саводнокии таърихии ҷавонон мавҷуд будан ва дастрас намудани иттилооти боэътимод дар бораи рӯйдодҳо маълумот ва падидаҳои таърихӣ мебошад. Эътимоднокии маълумот ва мувофиқати онҳо ба ташаккули ҳофиза таъсири мусоид мерасонад.

8. Муҳит ва доираи фаъолияти ҳаётии инсон аз бисёр ҷиҳат дар ташаккули ҳофизаи таърихӣ нақш, аҳаммият ва таъсир мерасонад.

9. Раванди тарбияи хонандагон ҳатман бедор кардани шавқу рағбат ба таърих ва муносибати мусбат ба таърихро дар бар гирифта, ташаккули тимсоли ҷолибу пурмазмуни Ватанро дар шуури онҳо бояд ба вуҷуд оварад.

10. Тарбияи ҳофизаи таърихӣ дар машғулиятҳои таълимӣ ва корҳои беруназсинфӣ бояд дар қатори дигар фаъолияти лоиҳавӣ, ки ба рушди худшиносии хонандагон нигаронида шудаанд, бо фаъолиятҳои дастаҷамъӣ ва ҳалли масъалаҳои гуногунсатҳӣ алоқаманд бошанд.

11. Муассисаи таълимӣ яке аз ниҳодҳои асосиест, ки имкони татбиқи самараноки тарбияи ҳофизаи таърихиро боз менамояд, зеро он қудрати бедор кардани вокуниши амиқи отифавиро дорад.

12. Вазифаи асосии ҳофизаи таърихӣ аз нав барқарор намудани озмоиши гузашта дар воқеияти имрӯза тавассути таълиму тарбияи хонандагон ба ҳисоб меравад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Абдураҳимов, Қ.С. Технологияи таълими интерактивӣ [Матн] / Қ.С. Абдураҳимов – Қӯрғонтеппа: Матбаа, 2017. – 116 с.

2. Аверьянов, А.Н. Система: философская категория и реальность / А.Н. Аверьянов. – Москва: Мысль, 1976. – 188 с.

3. Акимова, А.А., Историческая память: общественно-исторический анализ механизмов ее функционирования / А.А. Акимова, Г.Ш. Гамзаева, О.И. Казакбиева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. Серия: Исторические науки. Культурология. Политические науки. – 2022. – № 2. – С. 8-12.

4. Акимова, А.А., Историческое образование как условие формирования исторического сознания у молодых поколений россиян / А.А. Акимова, О.И. Казакбиева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. Серия: Исторические науки. Культурология. Политические науки. – 2023. – № 3. – С. 13-17.

5. Алексашкина, Л.Н. О системном подходе к развитию умений школьников при изучении истории в основной и старшей школе / Л.Н. Алексашкина // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2011. – № 5. – С. 16–24.

6. Ален, Турен Возвращение человека действующего. Очерк социологии. — М.: Научный мир, 1998. — 206 с.

7. Алиев, С.Н. Таълими проблемавӣ – воситаи фаъолонидани тафаккури хонандагон / С.Н. Алиев // Мактаби Советӣ, 1969, №11. – С. 18-20.

8. Амонӣ С. Роҳҳои ташаккули салоҳиятҳои таҳлилӣ-эҷодии хонандагон дар шароити татбиқи муносибати босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. С. Амонӣ // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018. – Душанбе, Ирфон, 2018. – С. 71-76 .

9. Андрианова, В.Е. Исторические мемы по культуре XVIII-XIX веков, как фактор формирования исторического сознания у молодёжи / В.Е. Андрианова // Национальная Ассоциация Ученых. – 2023. – № 87-3. – С. 14-24.

10. Аптикиев, А.Х. Развитие аналитических умений учащихся на уроках истории посредством использования исторических источников о Великой Отечественной войне / А.Х. Аптикиев // Одна на всех трагедия и одна Победа: Международная научно-практическая конференция к 80-летию начала Великой Отечественной войны. Сборник статей, Оренбург, 28-29 мая 2021 года / Науч. редактор Р.Р. Хисамутдинова. – Оренбург: Оренбургский государственный педагогический университет, 2021. – С. 27-32. – EDN GFFRSJ.

11. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 4. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. – Душанбе, 2016. – 65 с.

12. Ассманн, Я. Культурная память и ранняя цивилизация: письменность, воспоминание и политическое воображение [Электронный ресурс]. – URL: https://www.amazon.com/Cultural-Memory-Early-Civilization-Remembrance/dp/0521188024 (дата обращения: 18.04.2024).

13. Аткинсон, Р. Человеческая память и процесс обучения. – М., 1980. – С. 275-283.

14. Ахмади Дониш. Путешествие из Бухары в Петербург: Таджикгосиздат, 1960. – 175 с.

15. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. – Душанбе, Адиб, 1972. – 220 с.

16. Ахмедова, М.С. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе учебной работы // Материалы научно-практической конференции. – 2002, 30-31 октября. – С. 27-28.

17. Ашуров, Г.А. Фарҳанги маънавӣ ҳамчун шакли худшиносии шахсият (Анъанаҳо ва замони муосир) // Г.А. Ашуров // Маводи конфронси

илмӣ-амалии «Фарҳанг, таҳсилот: асри XXI». – Душанбе, 2002. – 228 с.

18. Бабаджанова, М.М. Международное значение Навруза: традиции и обряды / М.М. Бабаджанова // Приоритетные направления развития образования и науки: Сборник материалов II Международной научно-практической конференции. В 2-х томах, Чебоксары, 30 июля 2017 года / Редколлегия: О.Н. Широков [и др.]. Том 1. – Чебоксары: Общество с ограниченной ответственностью «Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс»», 2017. – С. 40-45. – EDN ZCGWSL.

19. Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной образовательной школе / Ю.К. Бабанский. − Москва: Просвещение, 1985. – 208 с.

20. Байдукова, К.А. Формирование навыков работы с историческими источниками на уроках истории / К.А. Байдукова // Тенденции развития науки и образования. – 2023. – № 98-1. – С. 30-33.

21. Баранова, Е.С. Методический потенциал исторической социологии в формировании исторического мышления старших школьников / Е.С. Баранова // Школа будущего. – 2019. – № 2. – С. 86-93.

22. Бароненко, А.С. Теория и практика формирования обществоведческой культуры учащихся старших классов среднего общеобразовательного учреждения в учебном процессе (гуманитарный аспект): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Бароненко Анатолий Сергеевич.– Челябинск, 1999. – 40 с.

23. Белова, Е.В. Социальная динамика семейной исторической памяти студентов [Электронный ресурс]. – URL: file:///C:/Users/asus/Downloads/ sotsialnaya-dinamika-semeynoy-istoricheskoy-pamyati-studentov.pdf (дата обращения: 10.04.2024).

24. Блауберг, И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 270 с.

25. Блауберг, И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – Москва: Наука, 1973. – 267 с.

26. Блок, М. Апология истории или ремесло историка - издание второе, дополненное, М.: 'Наука', 1986. С 174.

27. Богоявленский, Д.Н. Психология усвоения знаний / Д.Н. Богоявленский, Н.А. Менчинская. – Москва: Изд-во Академия педагогических наук РСФСР, 1959. – 347 с.

28. Бочаров, А.В. Проблема измерения исторической значимости исторической известности исторических личностей в контексте исторической информатики / А.В. Бочаров // Информационный бюллетень ассоциации История и компьютер. – 2018. – № 47. – С. 106-107.

29. Бочкарева, Е.Д. Организационно-педагогические условия процесса воспитания исторической памяти учащейся молодежи в учреждениях культуры: личностно-деятельностный подход [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/organizatsionno-pedagogicheskie-usloviya-prots (дата обращения: 26.04.2024).

30. Бурдьё, П. Начала. / Перевод с французского Н. А. Шматко. — М., Socio-Logos, 1994. — с. 17–18.

31. Бурдьё, П. см. Шматко Н. А. Более подробный анализ понятия «габитус» и его места в теории и исследовательских проектах П. Бурдьё см. Шматко Н. А. «Габитус» в структуре социологической теории. // Журнал социологии и социальной антропологии. Том 1. — 1998, № 2. — с. 60–70.

32. Бурдьё Пьер, Жан-Клод Пассрон: Воспроизводство: элементы теории системы образования. — Москва., 2007. 5415с.

33. Воровщиков, С.Г. Формирование универсальных учебных действий: внутришкольная система учебно-методического и управленческого сопровождения: монография / С.Г. Воровщиков, Е.В. Орлова – Москва: МПГУ, 2012. – 210 с.

34. Выготский, Л.С. Проблемы культурного развития ребенка (1928) / Л.С. Выготский // Вестник Московского университета. Сер.14. 1991. – № 4. – С. 5-18.

35. Гальперин, П.Я. Формирование исследований по формированию умственных действий / П.Я. Гальперин // Психологическая наука в СССР. – Москва: АПН РСФСР. 1959. – Том1. – С. 441- 470.

36. Гидденс, Э. A Contemporary Critique of Historical Materialism. («Современная критика исторического материализма»), том 1 (London: Macmillan/Berkeley: University of СаШогта Ргезз, 1981) 502 с.

37. Гидденс, Э. Устроение общества: Очерк теории структура- ции.— 2-е изд. —М.: Академический Проект, 2005. — 528 с

38. Гиёсиев, М.И. Педагогические воззрения таджикско-персидских мыслителей X и первой половины XI века и их трансформация в современной национальной педагогике [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-vozzreniya-tadzhiksko-persidskikh-myslitelei-x-i-pervoi-poloviny-xi-veka-i-i (дата обращения: 10.04.2024).

39. Гиннэ, С.В. Формирование базовых аналитических умений будущих инженеров-механиков: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.08 / Гиннэ Светлана Викторовна. – Красноярск, 2006. – 23 с.

40. Гревцева, Г.Я. Социализация школьников средствами гражданского воспитания: монография / Г.Я. Гревцева. – Челябинск: Изд-во «ЧГПУ», 2011. – 345 с.

41. Гумилев, Л.И. Этногенез и биосфера земли. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. – 528 с.

42. Давлатшоев, И. Теория и практика формирования духовных качеств и ценностей личности учащихся средних общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – URL: https://shurodis-dmtatt.tj/files/aD-290323-di-300623.PDF (дата обращения: 10.04.2024).

43. Дементьева, Ю.В. Формирование аналитических умений и навыков в процессе профессиональной педагогической деятельности: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дементьева Юлия Валентиновна. – Москва, 2003. – 21 с.

44. Жане, П. Эволюция памяти и понятие времени / Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. М.: Изд-во МГУ, 1979. – С. 51-93.

45. Жарков, А.Д. Теоретико-методологические основы культурно-досуговой деятельности. Монография М.: МГУКИ, 2013. - 480 с.

46. Закирова, В.Г., Камалова Л.А. Теории и технологии мультикультурного образования. Монография. Часть первая [Электронный ресурс]. – URL: https://kpfu.ru/staff_files/F1945416352/Monografiya_Teorii_i_tehnologii_multikulturnogo_obrazovaniya.PDFn (дата обращения: 10.04.2024).

47. Зиёев, Т.Н. Таърихи умумӣ. (Таърихи муосир. Давраи аввал. Солҳои 1919-1945). Китоби дарсӣ барои синфи 9. – Душанбе: Сарпараст, 2002. – 208 с.

48. Зиёев, Т.Н. Таърихи умумӣ: таърихи муосири ҷаҳон (солҳои 1945-1970). Китоби дарсӣ барои синфи 10. – Душанбе: Душанбе-Принт, 2016. – 240 с.

49. Зуева, Ф.А. Педагогические условия развития технического мышления у студентов инженерно-педагогических специальностей [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-usloviya-razvitiya-tekhnicheskogo-myshleniya-u-studentov-inzhenerno-pedagogi (дата обращения: 26.04.2024).

50. Иматова, Л.М., Акрамова М. Значение таджикских народных традиций и обычаев в социализации детей старшего дошкольного возраста // Вестник Педагогического университета. 2018. №5-1 (77). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/znachenie-tadzhikskih-narodnyh-traditsiy-i-obychaev-v-sotsializatsii-detey-starshego-doshkolnogo-vozrasta (дата обращения: 10.04.2024).

51. Исмаилова, Д.Б. Интеграция социокультурного наследия в современное социальное пространство / Д.Б. Исмаилова, С.Р. Ишонова // Наука и мир. – 2019. – № 5-3(69). – С. 8-10.

52. Исторический анализ формирования и развития научного прогнозирования / Т.В. Толстухина, А.А. Светличный, И.В. Устинова [и др.] // Вопросы истории. – 2022. – № 3-1. – С. 218-226.

53. Истягина-Елисеева, Е.А. Анализ возможностей музейной педагогики в сфере формирования общекультурных компетенций личности средствами спортивно-исторического наследия / Е.А. Истягина-Елисеева // Развитие и актуальные вопросы современной науки. – 2018. – № 1(8). – С. 23-26.

54. Кабанова-Меллер, Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное формирование учащихся / Е.Н. Кабанова-Меллер. – Москва, 1968. – 288 с.

55. Кайковус, У. Қобуснома / У.Кайковус. – Душанбе: Маориф, 1979. – 192 с.

56. Каримов, Б.К. Особенности организации и проведения народного праздника Навруз / Б.К. Каримов, А.Г. Никандрова // Культура и искусство: традиции и современность: Материалы IX Международной научно-практической конференции, Чебоксары, 25 февраля 2021 года. – Чебоксары: Плакат, 2021. – С. 97-99.

57. Каримзода, М.Б. Педагогическое наследие предков и таджикской советской системы образования [Текс] // Научная монография / М.Б. Каримзода. – Душанбе: Маориф, 2019. – 203 с.

58. Каримзода, М.Б. Независимость и образование, устремлённое в будущее [Текс] // Научная монография / М.Б. Каримзода. – Душанбе: Маориф, 2020. – 298 с.

59. Каримзода, М.Б. Сифати таҳсилот ва муносибати босалоҳият ба таълим – унсурҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф [Текст] // Дастури илмӣ-методӣ / М.Б. Каримзода. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 327 с.

60. Каримова, И.Х. Ключ к сокровищнице разума и добра // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (бахши филологӣ ва ҷомеашиносӣ). [Матн] / И.Х. Каримова. – 2000. – №4. – С. 89-98.

61. Каримова, И.Х. Культура – источник гуманизма [Матн] / И.Х. Каримова. – Душанбе, 1998. – 162 с.

62. Кармышева, Б.Н. Традиции воспитания в таджикском фольклоре [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/traditsii-vospitaniya-v-tadzhikskom-folklore (дата обращения 7 апреля 2024 года).

63. Келле, В.Ж., Ковальзон М.Я. Теория и история: / Проблемы теории исторического процесса /. – М.: Политиздат, 1981. – 288 с.

64. Ковальченко, И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 439 с.

65. Кокандское восстание 1873-1876г. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/062/603.htm (дата обращения: 22.04.2024).

66. Кон, И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – С. 136.

67. Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи 2002, №200 // Ахбори Вазорати маориф Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.

68. Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Матбуот, 2003. – 24 с.

69. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, Вазорати маориф, 2006. – 48 с.

70. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2016. – 48 с.

71. Қодиров, Қ. Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик [Матн] / Қ.Б. Қодиров. – Душанбе,1998. – 145 с.

72. Каган, М.С. К истории изучения отношений этического и эстетического // Этическое и эстетическое: 40 лет спустя. / Материалы научной конференции. 26-27 сентября 2000 г. Тезисы докладов и выступлений Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С.70-72.

73. Каган, М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). Москва., Политиздат, — 1974 — 328 с.

74. Краевский, В.В. Педагогика / В.В. Краевский, В.И. Журавлев и др. – Москва: Педагогическое общество России. – 1998. – 254 с.

75. Красноборов, М.А. Социальные технологии формирования исторической памяти обучающихся в системе среднего общего образования [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/sotsialnye-tekhnologii-formirovaniya-istoricheskoi-pamyati-obuchayushchikhsya-v-sisteme-sred (дата обращения: 22.04.2024).

76. Кузин, Д.В. Формирование аналитических умений учащихся на уроках истории: На материале курсов истории 10 класса [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/formirovanie-analiticheskikh-umenii-uchashchikhsya-na-urokakh-istorii-na-materiale-kursov-is (дата обращения: 26.04.2024).

77. Кукар, У.Ю. Формирование исследовательских умений старшеклассников в учреждении дополнительного образования: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Кукар Ульяна Юрьевна. – Магнитогорск, 2010. – 190 с.

78. Куприянова, Д.В. Формирование исторического мышления на уроках истории / Д.В. Куприянова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 27 (131). - С. 689-690. - URL: https://moluch.ru/archive/131/36563/ (дата обращения: 16.04.2024).

79. Левитов, И.Д. Детская и педагогическая психология. – М.: Просвещение, 1964. – 478 с.

80. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – Москва, 1977. – 64 с.

81. Лернер, И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер – Москва: Знание, 1974. – 304 с.

82. Локшин, Р.Б. Формирование профессиональных аналитических умений у студентов физических факультетов классических университетов:

автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.08 / Локшин Роман Борисович. – Шуя, 2009. – 26 с.

83. Лотман, Ю.М. Биосфера. СПб., 2011. – С. 167.

84. Лурия, А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов. – М.: Наука, 1974. – 172 с.

85. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи аҷам: Китоби дарсӣ [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш. – 1997. – 150 с.

86. Лутфуллоев, М. Тарбияи худшиноси ва ифтихори милли. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн] /М. Лутфуллоев. – Душанбе, 1999. – 138 с.

87. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Дониш. – 2006. – 176 с.

88. Лутфуллоев, М. Панду ҳикмат дар осори Ҷалолуддини Балхӣ. [Матн] / М. Лутфуллоев // Маърифати омӯзгор. – 2007. – №5. – С. 12 – 17.

89. Лутфуллоев, М. Эҳёи педагогикаи Шарқ / М. Лутфуллоев. – Душанбе,1997. – 116 с.

90. Лутфуллоев, М. Асосҳои омӯзиш [Матн] / М. Лутфуллоев. – Кобул, 1982. – 126 с.

91. Лутфуллоев, М., Абдураҳимов Қ.С. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ (васоити таълимӣ). Қӯрғонтеппа, 2011. 210 саҳ. Саҳ 58].

92. Лутфуллоев, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик «Осори педагогӣ»: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Собириѐн», 2015. – 704 с.

93. Лутфуллоев, М. Дарс / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 126 с.

94. Лутфуллоев, М., Бобизода Ғ. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо / М. Лутфуллоев, Ғ. Бобизода. – Душанбе, 2017. – 86 с.

95. Маргарет Арчер Общественное основание образовательных систем» (Social Origins of Educational Systems), 1979 — 848 с.

96. Маҷидова, Б. Тарбияи маънавӣ / Б. Маҷидова. - Душанбе, 2011. -177 с.

97. Медведева, Д.О. Трансформация социальных функций довузовской подготовки в современном российском обществе. Социологический аспект: дис. … канд. соц. наук: 22.00.04 / Медведева Дарья Олеговна. – Екатеринбург, 2013. – 144 с.

98. Межуев, В.М. Социализм как идея и как реальность // Вопросы философии, 1990. № 11. – С. 20-23.

99. Мирзоён Маҳмуд "Эҳёи ҳофизаи таърих. Аз ҷонбозиҳои устод Айниву аллома Ғафуров то шоҳкориҳои Пешвои миллат" «Ҷумҳурият» Санаи нашр: 10.08.2022 №: 154 Мутолиа карданд: 730

100. Муллоусмонова, Г.Г. Процесс становления традиций и обрядов в социокультуре таджикского народа / Г.Г. Муллоусмонова // Инновации. Наука. Образование. – 2021. – № 36. – С. 33. – EDN PPDYNI.

101. Мулюкова, А.Г. Формирование аналитических умений обучающихся в системе довузовского образования - URL: https://www.dissercat.com/content/formirovanie-analiticheskikh-umenii-obuchayushchikhsya-v-sisteme-dovuzovskogo-obrazovaniya (дата обращения: 26.04.2024).

102. Мулюкова, А.Г. Технология развития аналитических умений слушателей подготовительного отделения вуза // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2020. – 31(154). – С. 138-152.

103. Мунавварова, Т.З. Рашидов Т.Ё. Услуби таълими фанни таърих дар мактабҳои миёна (Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни факултетҳои таърихи мактабҳои олӣ).-Душанбе: «Полиграф-групп», 2014,- 272 с.

104. Муҳаммад, А. Н., Пешвои миллат ва эҳёи ҳофизаи таърихӣ. «Ҷумҳурият» №: 234. Санаи нашр: 22.11.2021.

105. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилниё, А. Байзоев. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 72 с.

106. Муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим / Модули таълимӣ. – Душанбе, 2017. – 10 с.

107. Мухторӣ, Қ. Махсусияти ташкили таълими босалоҳият дар дарсҳои таърих дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ / Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ. – Душанбе, 29 июни соли 2018. – Душанбе: Ирфон, 2018. – С. 58-66 с.

108. Насриддинова, М.М. О некоторых проблемах внедрения национальных обрядов и традиций в содержание национального воспитания молодежи / М.М. Насриддинова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-4-1(57). – С. 118-123. – EDN SSDHDZ.

109. Низоми таълими салоҳиятнокӣ. Модули 1. Мураттибон: Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ. Душанбе, 2016. – 36 с.

110. Нора, Пьер «Между памятью и историей: Воспоминания». Представления, № 26, 1989, стр. 7-24. JSTOR, [Электронный ресурс]. – URL: https://doi.org/10.2307/2928520 (дата обращения 7 апреля 2024 года).

111. Нуриханова, Н.К. Формирование интеллектуальных умений у младших школьников в образовательном процессе: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Нуриханова Наиля Камаловна. – Уфа, 2006. – 22 с.

112. Нуров, А. Нақши арзишҳои маънавӣ дар тарбияи ахлоқии хонандагони хурдсол / А. Нуров. – Душанбе, 2002. – 87 с.

113. Овсянникова, И.Г. Формирование аналитических умений у иностранных студентов в процессе изучения дисциплин профессионального цикла в педагогическом вузе: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.08 / Овсянникова Ирина Геннадьевна. – Волгоград, 2014. – 26 с.

114. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-уми декабри соли 2018.

115. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-уми декабри соли 2019.

116. Паҳлавонов, А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои X-XII: Автореф. дисс.докт. пед. наук. [Матн] /А. Паҳлавонов. – Душанбе, 1995. – 42 с.

117. Прямикова, Е.В. Формирование социального мышления старшеклассника в процессе изучения общественных наук: автореф. дис.... канд. пед. наук: 22.00.06 / Прямикова Елена Викторовна. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.

118. Ракитов, А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982. – С. 10.

119. Рахмонов, З.П. Педагогические основы активизации учебно-познавательной деятельности неуспевающих учеников младшего школьного возраста. – Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Худжанд. 2002. – С. 18.

120. Раҳмонов Эмомалӣ Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, - с. 228 аз саҳ 60

121. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикистон дар остонаи асри XXI: маҷмуаи маърузаҳо дар ВАО Россия / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 2001. – 22 с.

122. Раҳмонов, Э.Ш. Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1999. – 140 с.

123. Раҳмонов, Э.Ш. Тоҷикистон: Дар солҳои истиқлолият ва худшиносӣ [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 218 с.

124. Рахмонов, Э.Ш. Тысяча лет в одну жизнь [Матн] / Э.Ш. Рахмонов. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 520 с.

125. Рикер, П. Память, История, Забвение [Электронный ресурс]. – URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3613761.html

126. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 720 с.

127. Саидзода, З., Давлатзода П., Даминова А. Мафҳумҳои бунёдии назариёти сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Контраст, 2018. – 422 с.

128. Саъдии Шерозӣ Бӯстон. [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 390 с.

129. Саъдии Шерозӣ Гулистон [Матн] / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 227 с.

130. Селиверстова, Е.Н. Развивающая функция обучения: опыт дидактической концептуализации / Е.Н. Селиверстова. – Владимир: ВГПУ, 2006. – 218 с.

131. Сикорская, Г.А. Формирование интеллектуальных умений старшеклассников в довузовском образовании: на основе университетской школы: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Сикорская Галина Анатольевна. – Оренбург, 2004. – 22 с.

132. Скиперских, А.В. Политика памяти в современном Таджикистане: от империи к национальному государству [Электронный ресурс]. – URL: file:///C:/Users/asus/Downloads/146-188-1-SM.pdf (дата обращения 7 апреля 2024 года).

133. Скопа, В.А. «Историческое понятие»: проблемы формирования и их место в изучении исторических событий, явлений и процессов / В.А. Скопа // Современный ученый. – 2018. – № 1. – С. 21-24.

134. Соломонова, Т.П. Формирование аналитических умений старшеклассников в гуманитарном образовании: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Соломонова Татьяна Петровна – Оренбург, 2010. – 22 с.

135. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: ҶДММ «Хирадмандон», 2012. – 109 с.

136. Султонмамадова, М.А. Танҳо асолати миллӣ ҷавононро аз ифротгароӣ нигоҳ дошта метавонад / М.А. Султонмамадова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2018, – №1(26). – С. 84-88.

137. Тавстуха, О.Г. Роль педагога в формировании эмпатической культуры: Монография / О.Г. Тавстуха, А.Н. Моисеева. – М.: ФЛИНТА, 2014. – С. 112.

138. Талызина, Н.Ф. Педагогическая психология: учебное пособие / Н.Ф. Талызин. – М.: Академия, 1998. – 288 с.

139. Тарасов, П.Ю. Формирование аналитических умений у режиссеров театрализованных представлений в процессе профессиональной подготовки в вузе колледжей: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Тарасов Павел Юрьевич. – Москва, 2010. – 25 с.

140. Таренко, Л.Б. Педагогические условия формирования аналитических умений у студентов – будущих специалистов в области информационных технологий: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Таренко Людмила Борисовна. – Ульяновск, 2010. – 218 с.

141. Тарле Е.В. “Европа в эпоху Империализма. 1871-1919» (Текст) / Е.В. Тарле – 2-е изд., доп – Москва, Лелинград: Гос. Изд-во;, 1928. – 511с.

142. Тесты по истории таджикского народа для 9 класса [Электронный ресурс]. – URL: https://infourok.ru/testy-po-istorii-tadzhikskogo-naroda-dlya-9-klassa-4648582.html (дата обращения: 22.04.2024).

143. Титова, Е.И., Баширова А.Ю. Развитие аналитических способностей у обучающихся на уроке истории при изучении исторических документов // Студент. Наука. Регион. 2023. №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-analiticheskih-sposobnostey-u-obuchayuschihsya-na-uroke-istorii-pri-izuchenii-istoricheskih-dokumentov (дата обращения: 15.04.2024).

144. Тохириен, А.Ш. Интерпретация формирования исторической памяти в образе исторической личности / А.Ш. Тохириен // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2022. – № 11. – С. 36-42.

145. Тохириен, А.Ш. Педагогические аспекты формирования исторического сознания и исторической памяти в научной интерпретации /

А.Ш. Тохириен // Вестник Кыргызского Национального Университета имени Жусупа Баласагына. – 2020. – № 4(104). – С. 94-104.

146. Тоҳириён, А.Ш. Асосҳои назариявию амалии роҳҳои ташаккули рушди тафаккури хонандагон зимни таълими фанҳои филологӣ. Дастури таълимию методӣ. Ш. Душанбе, – 2020. – 69 с.

147. Усова, А.В. Формирование у учащихся учебных умений / А.В. Усова, А.А. Бобров. – Москва: Знание, 1987. – 78 с.

148. Файзалиев, Дж. Философия образования таджикско – персидских мыслителей средневековья и их ценность в развитии современной национальной педагогики: Дисс. …докт. педаг. наук. – Душанбе, 2014.–383 с.

149. Файзалиев, Дж. Педагогические взгляды таджикско – персидских мыслителей X-XIII вв. на формирование совершенного человека: Дис. …канд. педаг. наук. – Душанбе, 2006. – 155 с.

150. Фаридиддини Аттор. Булбулнома / Фаридиддини Аттор. –Теҳрон, 1341 ҳ. – 116 с.

151. Фаридиддини Аттор. Асрорнома / Фаридиддини Аттор. – Теҳрон, 1338 ҳ. - 121 с.

152. Февр, Л. Бои за историю. – М.: Наука, 1992. – 629 с.

153. Формирование нравственно-патриотических качеств личности студентов-медиков на примере педагогичеких идей поэмы таджикского классика Фирдоуси «Шахнаме» (941-1020) [Электронный ресурс]. – URL: https://www.tajmedun.tj/ru/novosti/universitet/formirovanie-nravstvenno-patrioticheskikh-kachestv-lichnosti-studentov-medikov-na-primere-pedagogich/ (дата обращения: 15.04.2024).

154. Ҳакимов, Ҳ. Таърихи халқи тоҷик, синфи 10. Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. – 263 с.

155. Ҳоҷиев А., Инъомов М. Усули таълими таърих дар мактаби миёна - Душанбе. Маориф ва фарҳанг. – 2005. 218 саҳ. Саҳ 21

156. Хобсбоум, Э.Д. От социальной истории к истории общества // Философия и методология истории. – М., 1977. – С. 116-117.

157. Ходжаев, К.Т. Педагогические взгляды мыслителей таджикского народа в XI веке [Электронный ресурс]. – URL: https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-vzglyady-myslitelei-tadzhikskogo-naroda-v-xi-v (дата обращения: 15.04.2024).

158. Худяков, Ю.С. Новруз - праздник мира и добра / Ю.С. Худяков // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 2014. – № 1. – С. 158-160. – EDN RYXWHB.

159. Цит. По Д.В. Шадрикову. Ментальное развитие человека. – М.: Аспект-Пресс, 2007. – С. 175.

160. Чиркова, В.М. Формирование аналитических умений у студентов-медиков в процессе изучения русского языка как иностранного: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чиркова Вера Михайловна. – Курск, 2010. – 23 с.

161. Ҷӯразода, Ҷ. Ҳувияти миллӣ ва ҳофизаи таърихӣ https://pressa.tj/.../shoiri

162. Шадриков, В.Д. Понимание развития в культурно-исторической психологии. – М., Мир психологии, 2012. – С. 20.

163. Шакурии Бухороӣ Муҳаммадҷон. Инсонгароии таълим ва забони миллӣ / М.Ш. Бухороӣ. – Душанбе, 2002. – 300 с.

164. Шапалов, В.Н. Формирование обществоведческого мышления учащихся старших классов: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Шапалов Владимир Николаевич. – Тюмень, 2003. – 24 с.

165. Шарифзода, Ф. Педагогикаи ҳамгиро: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ф. Шарифзода – Душанбе: Ирфон, 2016. – 517 с.

166. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики: Учебное пособие [Текст] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон 2010. – 328 с.

167. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон: [Матн] / Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 402 с.

168. Шарифзода, Ф. Педагогика: назарияи гуманизм ва ҷомеаи фарҳангӣ / Ф. Шарифзода. – Душанбе, 2010. – 544 с.

169. Шендрикова, С.П. Понятие исторической памяти в отечественной историографии / С.П. Шендрикова, М.А. Царина // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2020. – № 4(56). – С. 147-153. – EDN EJEEUO.

170. Штомпка, П. «Культурная травма: другое лицо социальных изменений», Европейский журнал социальной теории, 2000 4: 449—466

171. Шлизенгер, А. Циклы американской истории. – М., 1992. – С. 10.

172. Шматько, А.А. Историческая память и историческое мышление как базовые элементы исторического сознания: социально-философский анализ / А.А. Шматько // Евразийский юридический журнал. – 2023. – № 4 (179). – С. 507-508.

173. Эмомалӣ Раҳмонов Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар ҷаласаи тантанавӣ бахшида ба 15-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли тамаддуни ориёӣ, 8.09.2006 http://www.prezident.tj/rus/vistupleniy040906.htm.

174. Эмомалӣ Раҳмон «Уфуқҳои истиқлол». -Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436. С. 108-119.

175. Ядов, В. А. Социологическое исследование. Методология. Программа. Методы. — Самара, 1995. — 266 с.

176. Collingwood, R.G. The Idea of History. («Идея истории») – A gaiaxy book. New York. Oxford University Press. – 1956. – 511 page.

177. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy. The Collective Memory Reader. («Читатель коллективной памяти») Oxford University Press. [Электронный ресурс]. – URL: https://books.google.ru/books/about/The_Collective_Memory_Reader.html?id=Fq8R3G-0t9gC&redir_esc=y (дата обращения: 15.04.2024).

178. Marianne Hirsch. The Generation of Post memory: Writing and Visual Culture After the Holocaust [Электронный ресурс]. – URL:

https://books.google.ru/books/about/The_Generation_of_Postmemory.html?id=XSAcjn4oMxQC&redir_esc=y (дата обращения: 15.04.2024).

179. Maurice Halbwachs. О коллективной памяти [Электронный ресурс]. – URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/O/bo 3619875.html (дата обращения: 15.04.2024).

180. Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered, and Levy Daniel. The Collective Memory Reader. – Oxford Niversity Press, 2011. – 511 page.

ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

а) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М] Қаландаров С.А. Ташаккули малакаҳои таҳлили таърихӣ ва методологияи он // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – №4 (49). – С. 114 -121. ISSN 2222-9809.

[2-М] Қаландаров С.А., Қурбонов Ф.А. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон // Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф. – Душанбе, 2024. – №4 (48). – С. 200-206, ISSN 2617- 5320.

[3-М] Қаландаров С.А., Қурбонов Ф.А. Шароити психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 12. Қисми II. – С. 356-362. ISSN 2074-1847.

[4-М] Қаландаров С.А. Сарчашмаҳои тарҳрезии ҳофизаи таърихии тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии ниёгон ва мутафаккирони муосир // С. Қаландаров / Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2025. – №1-4 (140) - С. 345-350. -ISSN 2663-5534

[5-М] Қаландаров С.А., Қурбонов Ф.А. Шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон // Паёми Академияи

таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2025 – №1 (55). – С. 104 -111. ISSN 2222-9809.

б) Мақолаҳои дар маҷмуаи маводи конференсия ва нашриёҳои дигар батабърасида:

[6-М] Қаландаров С.А. Нақши китоби “Тоҷикон”-и Бобоҷон Ғафуров дар ташаккули ҳофизаи таърихии хонандагон // Маводи Конференсияи илмӣ – назарияви ҷумҳуриявӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобоҷон Ғафуров дар мавзуи «Бобоҷон Ғафуров – муаррифгари таърих ва тамаддуни тоҷикон». 16 декабри соли 2023. Бохтар, 2023. – с. 216-219.

[7-М] Қаландаров С.А. Эҳёи ҳофизаи таърихӣ дар асарҳои таърихии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Маърифати ҳуқуқӣ - омили инкишофи давлати ҳуқуқбунёд”, бахшида ба 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ». - 21-22-юми ноябри соли 2024. – Душанбе, “Мулквар”, 2024. – с. 235.

[8-М] Қаландаров С.А. Нақши ҳофизаи таърихӣ дар ташаккули ҳувият ва худшиносии миллӣ // Республиканской научно-практической конференции «Актуальные проблемы лингвистики и перевода», посвященная реализации Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года и 30-летию принятия Конституции Республики Таджикистан (8 ноября 2024 года) – Душанбе, 2024. – с.381.

[9-М] Қаландаров С.А. Ҳофизаи таърихии ниёгони тоҷикон дар мисоли омӯзиши ғояҳои педагогии мутафаккир Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи «Мақоми Мавлонои Балхӣ дар фарҳангу адаби милливу умумибашарӣ». - 13 – 14 декабри соли 2024. -Бохтар, 2024. - 547 саҳифа.

[10-М] Қаландаров С.А. Ташаккули ҳофизаи таърихӣ ва тарбияи ватандӯстии хонандагон дар мисоли корнамоиҳои иштирокчиёни Ҷанги

Бузурги Ватанӣ (1941-1945) // Мақолаҳо аз конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Нақши шаҳрвандони Тоҷикистон дар таъмини Ғалаба дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)». – Бохтар, 2025. – с. 583-591

[11-М] Қаландаров С.А. Эҳё ва ҳифзи ҳофизаи таърихӣ ва арзишҳои миллию фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи "Роҳҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ҳуқуқии мубориза бар зидди таҳдидҳои замони муосир", (Данғара – 13–уми июни соли 2025). – Бохтар: Матбааи ҶДММ "Ношир-С", 2025. – 231 с.

[12-М] Аҳмадзода С.А. Хусусиятҳои назариявӣ ва сохтории ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи "Педагогикаи шахсиятсозӣ ва нақши омӯзгор дар рушди устувори ҷомеа", (Данғара – 21–уми октиябри соли 2025) - Данғара, 2025 – с. 248

[13-М] Аҳмадзода С.А. Қурбонов Ф.А. Ҳофизаи таърихӣ ҳамчун омили ташаккули ҳувияти миллӣ // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзуи "Муоширати бисёрфарҳангӣ, нақши забонҳо, адабиёт ва илм дар рушди ҷомеаи муосир", (Душанбе – 20–уми ноябри соли 2025) - Душанбе, 2025 – с. 642-647.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1. *Пойгоҳи озмоишҳои муқарраркунанда ва ҷусторӣ*

№	*Омӯзгор*	*Муассисаи таълимӣ*	*Собиқаи кор*
1.	Абдуллоева Чуригул	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 49 сол
2.	Саидзода Саидаброр	МДТ “Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 35 сол
3.	Сайфуллоев Давлатшо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15 ноҳияи Данғара	зиёда аз 27 сол
4.	Бобоева Раъно	МДТ “Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 25 сол
5.	Бобоева Рухсора.	Литсейи давлатии №1-и шаҳри Бохтар	зиёда аз 23 сол
6.	Шобалхиева Зиннатгул.	Литсейи давлатии №1-и шаҳри Бохтар	зиёда аз 17 сол
7.	Манучеҳри Асрорӣ	МДТ “Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 15 сол
8.	Назарова Тоҷинисо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №67 ноҳияи Данғара	зиёда аз 15 сол
9.	Қаюмов Файзалӣ Нуралиевич	МДТ “Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 12 сол
10.	Алиева Шаҳноза	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 12 сол
11.	Олимова Мунира	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 10 сол
12.	Бобоҷонова Умеда Исломовна	МДТ “Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 10 сол
13.	Сайфуллоева Зухро.	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 8 сол
14.	Гадоева Ҳанифа	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 8 сол
15.	Эмомалии Сайфулло	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №67 ноҳияи Данғара	зиёда аз 7 сол
16.	Маҳмадсолеҳи Маҳмадсаид	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15 ноҳияи Данғара	зиёда аз 6 сол
17.	Кароматова Саидмо Афғоновна	МДТ “Мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат дар ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон”	зиёда аз 5 сол
18.	Сайфуллоева Сафаргул	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 5 сол
19.	Нурова Марҳабо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 5 сол
20.	Карлугов Муҳаммад	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 5 сол
21.	Раҳимова Марҳабо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 5 сол
22.	Тошева Соирамо	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №9 шаҳри Бохтар	зиёда аз 4 сол
23.	Шоираи Насрулло	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №67 ноҳияи Данғара	зиёда аз 2 сол
24.	Раҷабова Файзура.	Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №8 ноҳияи Кушониён	зиёда аз 2 сол

Замимаи 2. ***Саволномаи омӯзгор***

Ҳамкасбони азиз! Вобаста ба гузаштан ба стандартҳои нави давлатию минтақавии таълими таърих мо ба таҳқиқи проблемаҳое, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳои таълими рушдёбанда дар таълими фанни таърих ба миён меоянд, иқдом мекунем. Агар Шумо розӣ шавед, ки ба як қатор саволҳои мо ҷавоб диҳед, мо хеле сипосгузор хоҳем буд.

I. Кадом ҳадафҳои таълими таърих барои Шумо асосӣ ва афзалиятнок мебошанд (посуххоро аз рӯйи аҳаммияти онҳо ҷойгир созед):

...? Таъмин кардани азхудкунии низоми далелҳои таърихӣ;

...? Амалисозии иқтидори тарбиявии курсҳои таърихи мактаб;

...? Амалисозии иқтидори рушддиҳандаи курсҳои таърихи мактаб;

II. Дар дарси таърих аз супоришҳои маърифатӣ чи гуна истифода мебаред?

а) Низоми худии ҳадафманди супоришҳои маърифатӣ таҳия шудааст;

б) Вобаста ба муҳтаво ва ҳадафҳои дарс супоришҳои маърифатии худро тартиб медиҳам;

в) Аз маҷмуаҳои супоришҳои маърифатии намунавӣ истифода мекунам.

III. Аксарияти шогирдони ман дорои маҳоратҳои зерин мебошанд (посуххоро аз рӯйи аҳаммияти онҳо ҷойгир намоед):

...? Такрор кардан ва бозгӯ намудани далелҳои таърихӣ;

...? Такрор кардани тавзеҳи далелҳои таърихӣ;

...? Донишҳои таърихиро дар асоси нахустманбаъҳо мустақилона ба даст овардан;

...? Робитаҳои сабабу оқибатиро мустақилона муқаррар намудан;

...? Мустақилона ба даст овардани донишҳои таърихӣ дар асоси омӯзиши адабиёти илмию оммавӣ;

...? Мустақилона баҳо додан ба маводи таърихӣ;

...? Моҳияти далелҳои таърихиро мустақилона муайян кардан.

IV. Кадом проблемаҳо кори Шуморо оид ба рушди малакаҳои фикрии хонандагон душвор мегардонанд?

а) Талаботи норавшани стандартҳо ва барномаҳои таълими фанни таърих;

б) Иқтидори нокифояи рушддиҳии воситаҳои таълим;

в) Набудани тавсияҳои зарурии методӣ оид ба проблемаҳои таълими рушддиҳанда;

г) Набудани вақти кофӣ дар дарс.

V. Барои услуби Шумо дар таълими дарси таърих кадом хусусиятҳо афзалиятнок мебошанд? (посуххоро аз рӯйи аҳаммияти онҳо ҷойгир намоед):

...? Бозгӯи тимсолӣ ва отифавии мавод;

...? Далелҳои фаровони ҷолиби таърихӣ доштани ҳикояи омӯзгор;

...? Самтгирии афзалиятнок ба таҳлили далелҳои таърихӣ ва шарҳи онҳо;

...? Ташкили кори хонандагон оид ба мулоҳизаи мустақилонаи маводи таърихӣ аз ҷониби омӯзгор;

...? Аз тарафи омӯзгорон ташкил намудани корҳои хонандагон оид ба истихроҷи мустақилонаи донишҳои таърихӣ дар асоси сарчашмаҳои гуногун.

VI. Худбаҳодиҳии Шумо дар бораи дараҷаи омодагии методӣ оид ба проблемаи ташаккули маҳоратҳои фикрии хонандагон чигуна аст?

а) Низоми кори худӣ оид ба ташаккули малакаҳои фикрии хонандагон таҳия гардидааст;

б) Маҳорати фикриро озодона ташаккул дода метавонам, аммо барои сохтани низоми якпорчаи кор вақти кофӣ нест;

в) Барои ташаккул додани маҳоратҳои фикрӣ саъй мекунам, аммо идроки возеҳи низоми кор дар миён нест;

г) ҳангоми ташаккули маҳоратҳои фикрӣ барнома ва тавсияҳои методиро ба роҳбарӣ мегирам.

Лутфан собиқаи кори омӯзгории худро нишон диҳед.

ТАШАККУР, БАРОИ ИШТИРОК ДАР ОЗМОИШ!

Замимаи 3

Матни гунаи 1

Дар назди Шумо феҳристи рӯйдодҳои таърихи халқи тоҷик қарор дорад.

1. Ин рӯйдодҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунед ва сарлавҳа гузоред.

2. Робитаҳои имконпазири мантиқӣ бо дигар рӯйдодҳои таърихии феҳристро номбар кунед.

3. Далели таърихиеро баён кунед, ки ба дигар далелҳо иртибот надорад. Рӯйдоди таърихии мазкурро муайян кунед. Барои ташкил кардани ин гурӯҳ Шумо кадом рӯйдодҳои таърихи халқи тоҷикро ба феҳрист илова мекардед?

Кадом шартномаро Николаи II ва Англия имзо карданд?

Кадом сиёсатро Пален дар Осиёи Марказӣ пеш гирифт?

Кадом ноҳияҳои Бадахшонро Абдураҳмонхон забт карда буд?

Садриддин Айнӣ кай ва дар куҷо таваллуд шудааст?

Барои Русия дар Осиёи Марказӣ роҳи оҳан чӣ лозим буд?

Дар Осиёи Марказӣ сохтмони роҳи оҳан дар кадом сол ба охир расид?

Дар Осиёи Марказӣ 14 июли соли 1867 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Ба муқобили амир Музаффар кӣ шӯриш бардошт?

Кӣ Қизил-Арватро забт кард?

Кадом сол баҳри Хазар ба генерал-губернатории Туркистон ҳамроҳ карда шуд?

Дар бекигарии Балҷувон кӣ шӯриши мусаллаҳонаро бардошт?

Қувваи асосии пешбарандаи инқилоб кист?

Соли 1873 чӣ ҳодиса рӯй дод?

Аввалин ҳаракатҳои инқилобӣ дар Тоҷикистон дар куҷо ба амал омадаанд?

Солҳои мавҷудияти хонигарии Хӯқанд?

Саволҳо	*Ҷавобҳо*
1. «Кадом ҳадафҳои таълими таърих барои Шумо афзалиятнок аст?»	29,1% дар иҷрои имконоти курси таърих дар мактаб; 54,1% дар азхудкунии самараноки низоми иттилооти таърихӣ; 16,6 % дар иҷро шудани вазифаҳои тарбиявӣ.
2. «Дар дарси таърих аз машқҳои рушддиҳанда чӣ гуна истифода мебаред?»	20,8% саволҳои анъанавии таълимиро истифода мебаранд; 12,5% низоми худӣ бо мақсади мушаххас муайян карда шудааст.
3. Таҳқиқоти консепсияҳои омӯзгорон дар бораи дараҷаи инкишофи қобилиятҳои маърифатии хонандагон.	(мавқеъҳои 1-2), малакаҳо дар мавқеъҳои 3-4 муайян карда мешавад; мавқеъҳои аз 5 то 7 маҳоратҳои зеринро азхуд кардаанд: мустақилона муқаррар кардани вобастагии байниҳамдигарии далелҳои таърихӣ, тавсиф намудан ва баҳодиҳии воқеаҳои таърихӣ.
4. «Раванди ташаккули қобилиятҳои маърифатии хонандагонро чӣ мураккаб месозад?».	70,8% маҳдудияти вақт дар дарсҳо; тақрибан 45% қайд мекунанд, ки талаботи стандартҳои таълими таърихӣ мушаххас нест; 20% маводи таълимии ба рушди методию таълимӣ мусоидаткунандаро нокифоя мешуморанд; 8,3% мавҷуд набудани камбудиҳо дар тавсияҳои методӣ.
5.Нуктаи панҷуми саволнома муайян кардани хусусиятҳои услуби таълими иштирокдорони озмоишро пешниҳод мекунад.	аксарияти омӯзгорон ин хусусиятҳоро ба мавқеъҳои 1-2 ҷойгир намудаанд
6. «Баҳодиҳии қобилиятҳо ва салоҳиятнокии методологии худӣ»	62,5% посухдодагон саъю кӯшиши ташаккули қобилиятҳои маърифатиро нишон доданд, дар сурати набудани мулоҳизанокии механизмҳои кор, 25% омӯзгорони пурсидашуда ба хулосае омаданд, ки онҳо имкони рушди малакаҳоро доранд, аммо барои эҷоди низоми кори инфиродӣ вақти кам доранд, ҳамагӣ 12,5 % иштирокдорони озмоиш услуби кори муқарраршуда доранд.

Замимаи 4

Маълумоти озмоиш

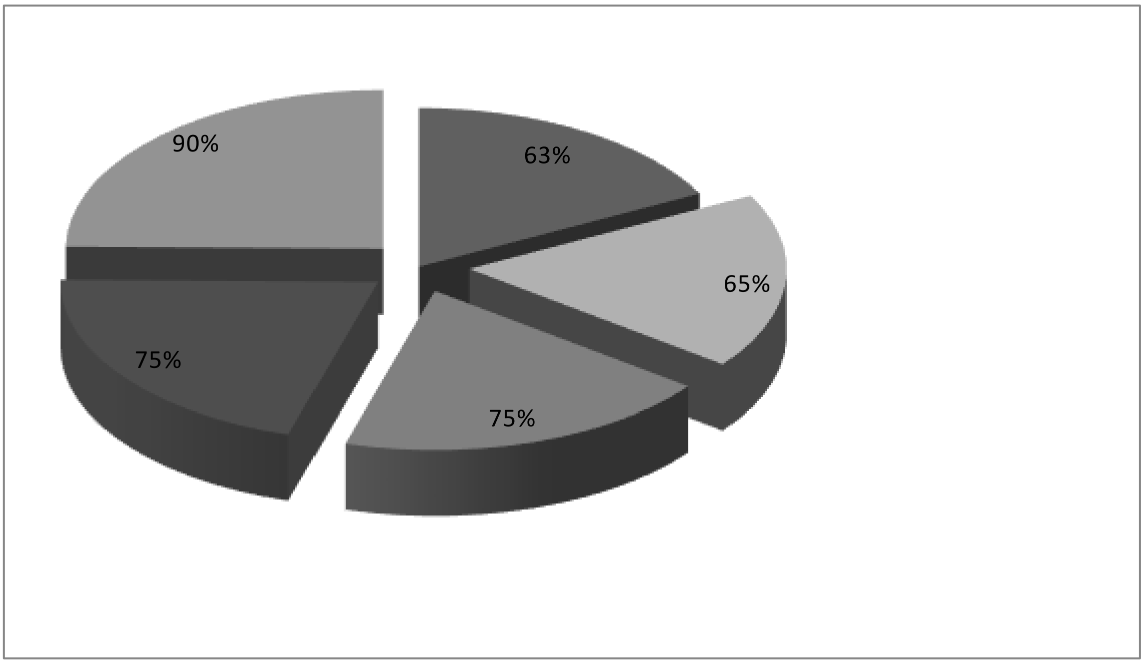

1) Сабабҳои далелҳои таърихиро муайян ва тавзеҳ дода натавонистанд: 63%
2) Ҳангоми таҳлили рӯйдодҳо монеаҳоро бартараф карданд: 65%
3) Оқибатҳоро муайян карда натавонистанд: 75%
4) Корҳоро ба дараҷаи такрорӣ иҷро карданд: 90%
5) Ҳангоми бозгӯйии далелҳои таърихӣ ба иштибоҳҳо роҳ доданд: 75%